

Міністерство освіти і науки України
Державна служба України з надзвичайних ситуацій
Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України
Буковинський державний медичний університет
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ
Класичний фаховий коледж Сумського державного університету
Львівський торговельно-економічний університет
Національний авіаційний університет (м. Київ)
Національний університет охорони здоров'я України імені П. Л. Шупика
Уманський національний університет садівництва
Університет Григорія Сковороди у Переяславі
Харківський національний університет будівництва та архітектури
Черкаська медична академія
Черкаський державний технологічний університет
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
Черкаське регіональне відділення Соціологічної Асоціації України

ВІСНИК ГУМАНІТАРНОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА: НАУКОВІ ПРАЦІ

ВИПУСК 22

м. Черкаси

УДК 009

Рецензенти:

Гуржій О. І. – заслужений діяч науки і техніки України, д-р іст. наук, професор (*Інститут історії України НАН України*);

Лазуренко В. М. – заслужений працівник освіти України, д-р іст. наук, професор (*Черкаський державний технологічний університет*).

Головний редактор:

Чубіна Т. Д. – заслужений працівник освіти України, д-р іст. наук, професор.

Відповідальний редактор:

Спіркіна О. О. – канд. іст. наук, доцент.

Вісник гуманітарного наукового товариства: наукові праці. Випуск 22.
Черкаси: ЧІПБ імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2022. 226 с.

*Рекомендовано до друку Вченою радою факультету цивільного захисту
Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України
(протокол №19 від 05.04.2022 р.)*

*Дозволяється публікація матеріалів збірника у відкритому доступі
комісією з питань роботи із службовою інформацією в
Черкаському інституті пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України
(протокол №3 від 19.04.2022 р.)*

© ЧІПБ ім. Героїв Чорнобиля НУЦЗУ, 2022

ШАНОВНІ НАУКОВЦІ!

Протягом століть зусилля науковців, що досліджують гуманітарну сферу, були спрямовані на збереження досягнень минулого, сприяння розуміння сьогодення і розробку інструментарію для побудови майбутнього. У час карколомної військової агресії росії гуманітарні знання забезпечують надважливий фундамент для утвердження в суспільстві системи загальнолюдських і національних цінностей і ціннісних орієнтацій – миру, свободи, справедливості, гідності, патріотизму, тощо. Дослідження у сфері гуманітарних наук сприяють кращому усвідомленню нашої ідентичності як народу, суспільства та культурної спільноти. Наукові знання є життєво важливими для розуміння сучасних гуманітарних проблем, а отже і заходів для їх

ефективного подолання. Вони дають змогу зрозуміти стан людини, суспільства та зміни, що відбуваються в суспільстві, і те, як вони впливають на людей. Саме вони сприяють відновленню надії на наше колективне майбутнє, формуванню нової самосвідомості і загостренню спільного відчуття мети.

Усі ми відчуваємо нагальну потребу у обміні думками, висвітленні результатів наших доробок, щоб подолати виклики, які стоять перед нами. Критичне тлумачення та рефлексія авторів «Вісника гуманітарного товариства» висвітлюють теоретичні та практичні аспекти історичних, філософських, соціологічних, філологічних наук, оцінюючи їх сильні і слабкі сторони на тлі сучасних проблем.

Українці – нація нескорених. Ми здатні швидко адаптуватись до неочікуваних викликів і зосередити всі зусилля на досягненні мети. Разом до перемоги!

Начальник
Черкаського інституту пожежної безпеки
імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України,
генерал-майор служби цивільного захисту,
кандидат технічних наук, професор,
Заслужений працівник
цивільного захисту України

Віктор ГВОЗДЬ

У збірнику містяться наукові статті гуманітарного спрямування, присвячені різним актуальним питанням історії України, історії пожежно-рятувальної служби, психології, педагогіки, філософії, культурології, філології, права, економіки, державного управління, а також статті, присвячені нашому сьогоденню – російсько-українській війні (2014–2022 рр.) та зокрема вторгненню рф в Україну 24 лютого 2022 року.

Розрахований на науковців, викладачів закладів вищої освіти, докторантів, аспірантів, курсантів, студентів, усіх, хто цікавиться гуманітарними науками.

Слава Україні! Все буде Україна!

Редакційна колегія:

Вороновська Л. Г. – канд. філос. наук, доцент;

Дмитренко М. Й. – д-р філос. наук, професор

Єремєєва Н. Ф. – канд. філол. наук, доцент;

Коваленко-Чукіна І. Г. – канд. іст. наук, доцент;

Косяк С. М. – канд. іст. наук;

Кришталь А. О. – канд. пед. наук;

Кришталь Т. М. – д-р економ. наук, професор;

Ненько Ю. П. – д-р пед. наук, професор;

Стадник І. Ю. – канд. іст. наук, доцент;

Усов Д. В. – д-р філос. наук, професор;

Федоренко Я. А. – д-р іст. наук, доцент;

Pawliszczy Dariusz – dr inż (Республіка Польща);

Telak Oksana – dr hab, prof (Республіка Польща);

Telak Jerzy – dr hab, prof (Республіка Польща).

Секція 1. Історичні науки на тлі викликів сьогодення.

Історія розвитку пожежно-рятувальної служби України та зарубіжних держав. Гуманітарна підготовка працівників ДСНС

України. Політичні науки в Україні та світі.

Філософські пошуки на тлі сучасних проблем.

Соціологія та соціальна робота: нові ідеї та наукові досягнення.

Наукові дослідження у галузі культурології, документознавства та інформаційної діяльності.

Актуальні проблеми психологічних наук.

**SAMOBÓJSTWO JAKO FORMA DEWIACJI I ZAPOBIEGANIE AKTOM
SAMOBÓJCZYM WŚRÓD PRACOWNIKÓW PAŃSTWOWEJ SŁUŻBY
UKRAINY DO SPRAW SYTUACJI NADZWYCZAJNYCH**

Czubina T. D., doktor nauk historycznych, profesor

*Czerkaski instytut bezpieczeństwa pożarowego imienia Bohaterów Czornobyla
Narodowego Uniwersytetu Obrony Cywilnej Ukrainy*

Samobójstwo jest zamiarem pozbycia się życia. Ta forma odchylenia typu biernego jest sposobem na ucieczkę od nierozwiązanych problemów, od samego życia. W różnych narodach, w różnych epokach, to zjawisko było oceniane inaczej. Chrześcijaństwo potępia samobójstwo jako ciężki grzech. W Indiach, w średniowieczu samospalenie wdów uważane było za obowiązkowe.

Na początku XXI wieku na jeden dzień na świecie było 1300 samobójstw, w ciągu roku ich liczba osiągnęła t 500 tysięcy. Jeśli weźmiemy pod uwagę, że liczba prób jest 15 razy większa niż popełnione samobójstwo, wtedy znaczenie tego problemu staje się jasne. Statystyki dowodzą, że tylko 10% osób, które popełniły zamachy na swoje życie, miało silne pragnienie śmierci, to znaczy, że terminowa pomoc w tych przypadkach może uratować ludzi od śmiertelnego kroku.

Przyczyny samobójstwa w przypadkach, gdy osoba była uratowana, były relacje rodzinne, choroba, pijaństwo, materialne trudności. W 20% przypadków są one związane z zaburzeniami psychicznymi. Wśród osób, które popełniły próby samobójcze, stosunek osób chorych psychicznie, osób z zaburzeniami pogranicza i osób zdrowych wynosi 1,5: 5: 1.

Stres afektywny – nie zlokalizowane (niejasne, niezrozumiałe) negatywne emocje, nieprzyjemne doznania i niekorzystne zmiany psychofizjologiczne – powoduje aktywną reakcję obronną – agresję. Zachowanie agresywne jest formą reakcji na dyskomfort fizyczny i psychiczny, stres, frustrację. Ponieważ nie ma konkretnego obiektu agresji, istnieje szczególny stan niepokoju, poczucie niezadowolenia, które na poziomie behawioralnym znajduje odzwierciedlenie w zwiększonych wymaganiach wobec środowiska, impulsywności, braku równowagi.

Jeśli związek z otoczeniem jest słaby, reakcje agresywne są skierowane do innych ludzi. Jeśli stopień identyfikacji z grupą jest wysoki – człowiek zamienia agresję na siebie, behawioralne przejawy takiej apelowanej agresji są manifestacjami samobójczymi.

W dynamice rozwoju nieprzystosowania socjopsychologicznego istnieją dwa etapy: przed dyspozytywny i samobójczy.

Pierwszy etap – przed dyspozytywny – etap powstawania reakcji samobójczych osoby, takich jak:

objawy samobójcze,
tendencje samobójcze,
próby samobójcze,
zachowania samobójcze.

Objawy samobójcze – oświadczenia, wskazówki o możliwym samobójstwie, którym nie towarzyszą działania mające na celu pozbawienia życia.

Ogólnym aktem komunikacyjnym w tych przypadkach jest świadome lub nieświadome zauważenie ich intencji: skargi na bezradność, prośba o pomoc, wyszukiwania możliwości zbawienia.

Tendencje samobójcze – forma zwolnienia, usuwanie stresu afektywnego.

Najczęściej obserwowane są tendencje samobójcze:

- przy wyjściu z popijawy i narkotyków;
- z ukrytymi skłonnościami masochistycznymi, czyli zniekształcone pożądanie seksualne, gdy podniecenie seksualne wynika z poczucia bóluadanego sobie;
- w przebiegu zespołu pourazowego;
- przy dążeniu do samobójstwa – patologiczne dążenie do samozniszczenia, co wynika z niepokonanego pragnienia śmierci.

Dla takich osób są charakterystyczne:

niska samoocena,
przewlekłe stany drażliwości,
niezadowolenie z życia,
brak celu,
utrata nadziei na lepszą przyszłość,
beznadziejność,
bezradność,
izolacja.

Próby samobójcze – działania demonstracyjne, w których samobójca zdaje sobie sprawę z bezpieczeństwa swojej „próby” własnego życia.

Próby samobójcze są szeroko rozpowszechnione u ludzi o historycznej, niestabilnej naturze.

Zachowania samobójcze – to są reakcje behawioralne o zwiększonym prawdopodobieństwie popełnienia samobójstwa.

Takie zachowanie powinno być traktowane jako konsekwencja społeczno-psychologicznej dezadaptacji jednostki w konflikcie. Dezadaptacja zawsze wiąże się z konfliktem, który ma źródła zewnętrzne lub wewnętrzne, dlatego należy rozróżniać powiązane ze sobą obiektywne

przyczyny i subiektywne doświadczenia, które nie zawsze są zbieżne. Najbardziej charakterystyczne reakcje behawioralne to:

- reakcja braku równowagi emocjonalnej;
- pesymistyczna reakcja sytuacyjna;
- reakcja negatywnego braku równowagi;
- reakcja dezorganizacji;
- reakcja opozycji;
- reakcja deprywacji;
- reakcja eksplozywna;
- reakcja samozniszczenia.

Reakcja behawioralna nierównowagi emocjonalnej właściwa głównie w wieku dojrzewania lub dorastania. Reakcja trwa do dwóch miesięcy. Ogólny nastrój zmniejsza się, odczuwa się dyskomfort, niezadowolenie, spada liczba osób, z którymi ludzie się komunikują. Podczas przeciążania, przytłaczania, zmniejszania poziomu kontaktów, mogą pojawić się myśli o samobójstwie, które rzadko kończą się samobójstwem.

Pesymistyczna reakcja behawioralna charakteryzuje się zmianą w postrzeganiu świata, stesy emocjonalne są postrzegane jako „ostatnie ciosy losu”, osądy, szacunki, prognozy są barwione na ciemne kolory. Wszelkie próby pomocy z zewnątrz, znalezienia wspólnego języka są postrzegane pesymistycznie. Taka reakcja behawioralna często prowadzi do samobójstwa, które z punktu widzenia obserwatora jest nagłe i niezrozumiałe.

Samobójstwa są przeprowadzane szybko, aktywnie, jako środek realizacji, wykorzystują najtrudniejsze rodzaje: ostrzał, powieszenie. Epizody samobójstwa nie obejmują „wołania o pomoc”, decyzja o popełnieniu samobójstwa niekontrolowane, ostateczne, a nawet gwałtowne. Często osoby pozostawiają szczerzy list na temat swojego stanu i przyczyn samobójstwa. Często takie reakcje pojawiają się w tle konfliktów rodzinnych, przy dostosowaniu się do służby w organach ścigania.

Reakcja behawioralna nierównowagi negatywnej jest racjonalnym „podsumowaniem rezultatów życia”, to jest ocena sposobu życia i perspektywy na przyszłość. Ta reakcja jest charakterystyczna dla osób w średnim wieku, i wiąże się z urzędowymi, rodzinnymi problemami, nieuleczalną chorobą. Przygotowanie do samobójstwa jest dokładnie przemyślane, ukryte przed innymi. W przypadku nieudanej próby samobójczej istnieje wysokie prawdopodobieństwo powtórnego samobójstwa.

Reakcja behawioralna dezorganizacji powstaje na podstawie wysokiego poziomu lęku z zaburzeniami snu, nadmiernego podniecenia. Charakteryzuje się całkowitym lub znaczącym zmniejszeniem kontroli intelektualnej nad zachowaniem, poczucie bezradności, niepokoju, nadmiernej irytacji, rozwoju agresji lub autoagresji. W przypadku autoagresji prawdopodobieństwo samobójstwa jest bardzo wysokie. Czas trwania tej reakcji jest niewielki – jeden, dwa tygodnie.

Reakcja behawioralna opozycji charakteryzuje się kontrowersyjną pozycją osoby, szybkim wzrostem agresywnych tendencji. Jednak te

agresywne ustawienia są rodzajem adaptacji do problemów życiowych, formą ochrony psychologicznej. Przeważnie reakcja ta występuje u osób z rodzin dysfunkcyjnych, w których dzieci doświadczały sytuacji odrzucenia, agresji, przemocy. Tylko w niewielkim odsetku przypadków takie zachowanie jest przejawem demonstracyjnego szantażu.

Reakcji behawioralnej deprywacji nieodłączny depresyjny stan emocjonalny, utrata zainteresowania wcześniejszymi hobby i zajęciami, zanurzenie w negatywny barwionego doświadczenia. Prowokacyjne czynniki jej rozwoju to lęk przed karą za złe zachowanie, poczucie winy lub niższości. Reakcja deprywacji charakteryzuje się stałym wyrazem zamiaru umrzeć, który szybko znikają podczas rozwiązywania konfliktu.

Reakcja behawioralna wybuchowa przejawia się w uczuciowym napięciu, wrogości wobec innych, złym i smutnym stanie trwa dość długo, często w połączeniu ze zwiększoną konfliktowością i takimi formami pasywnej obrony, jak ogłuszanie.

Jeśli komunikacja z otoczeniem jest słaba, agresję można realizować w formie przestępstw. Jeśli stopień identyfikacji z grupą jest wysoki, istnieje prawdopodobieństwo samobójstwa. Samobójstwa są przeprowadzane pod wpływem afektu na tle gwałtownych niekontrolowanych reakcji emocjonalnych. Subiektywnie są podyktowane chęcią zemsty, postawić na swoim, dlatego mogą pełnić w oczach prawdziwych lub wyimaginowanych sprawców obrazy. Ze względu na obecność statycznych form podniecenia u takich osób po pierwszej próbie samobójczej możliwe są powtarzające się akcje samobójcze.

Behawioralna reakcja samozniszczenia jest obserwowany głównie lub u osób z cechami infantylizmu, o słabej tożsamości rodzinnej, z niskim poziomem adaptacji społecznej, u osób z przewlekłymi ciężkimi chorobami somatycznymi, pod warunkiem fundamentalnych zmian w stereotypach życia. reakcja jest swoistą psychologiczną obroną głęboko utraconej osobowości i jest postrzegany jako jedyny sposób na pozbycie się trudności z dzięki ucieczce od nich.

Takim osobom właściwe: wysoka podatność na sugestie, zależność, niewypłacalność wolicjonalnych wysiłków, pesymizm. Ich zachowanie jest spowodowane kilkoma kontrowersyjnymi motywami, co przyczynia się do rozwoju stanów frustracji.

Pierwszy etap – przed dyspozytywny – obecności uformowanych reakcji samobójczych, przechodzi do drugiego – etap samobójstwa. Samobójstwo jest skrajnym przejawem nieprzystosowania.

Akty samobójstwa są podzielone na samobójstwo i ataki samobójcze – wszystkie próby samobójcze, które nie zakończyły się śmiercią z przyczyn niezależnych od osoby (zerwanie liny, szybkie działania resuscytacyjne itp.).

Ogólny cel wszystkich samobójców to poszukiwanie rozwiązania. Samobójstwo nie jest aktem dorywczym, nie jest głupio albo nieuzasadniono. Jest to wyjście z komplikacji, kryzysu i odpowiedź – jedynie dostępną – na najważniejsze pytanie: „Jak wyjść z tej sytuacji? Co robić?” Celem każdego samobójstwa jest znalezienie rozwiązania problemu, pozbyć

się nieznośnego bólu psychicznego. Aby zrozumieć przyczyny samobójstwa, trzeba znać problemy, które mają na celu samobójstwo.

Powszechnym zadaniem wszystkich samobójców jest powstrzymanie świadomości. Co ciekawe i paradoksalnie, samobójstwo jest jednoczesnym ruchem do czegoś i od czegoś. To, do czego dąży ruch, to całkowite ustanie przepływu świadomości, nieznośny ból jako rozwiązanie pilnego problemu życiowego. Osoba w rozpacz przychodzi na myśl o możliwości zatrzymania świadomości jako wyjścia z sytuacji. Taka decyzja jest możliwa dzięki połączeniu nieznośnego bólu psychicznego, zwiększonego poziomu lęku i potencjalnie śmiertelnego potencjału – trzech podstawowych elementów samobójstwa. Następnie pojawia się iskra inicjująca i rozwija się aktywny scenariusz samobójczy.

Ogólnym bodźcem samobójczym jest nieznośny ból psychiczny. W klinicznej suicydologii obowiązuje zasada: zmniejszajcie cierpienie, czasem całkiem nieistotnie i człowiek wybierze życie.

Ogólnym stresorem w samobójstwie są sfrustrowane potrzeby psychiczne. Samobójstwo należy rozumieć nie jako bezmyślne i nierozsądne działanie – każde samobójstwo odbywa się w oparciu o logiczne przesłanki, sposób myślenia i koncentracja na pewnym zakresie problemów i wydaje się być logiczną osobą, która je wykonuje. Jest wiele bezsensownych śmierci, ale nigdy nie ma żadnych bezsensownych i nieuzasadnionych samobójstw. Zaspokojcie sfrustrowane potrzeby i samobójstwo nie zostanie popełnione.

Ogólne emocje samobójcze to bezradność – beznadziejność, uczucie wewnętrznej pustki. Ta uogólniona emocja przejawia się w chaosie i niepokoju. W pracy psychoterapeutycznej z osobą w stanie dezorientacji emocjonalnej, z wyrażonymi tendencjami samobójczymi niepraktyczne i bezsensowne jest używanie inteligentnych racjonalnych rozmów, podobnych zdarzeń. Bardziej efektywnym podejściem jest wykorzystanie wpływów emocjonalnych, zmniejszenie presji rzeczywistych okoliczności, które powodują napięcie emocjonalne.

Ogólny wewnętrzny stosunek do samobójstwa to ambiwalencja. Osoba odczuwa potrzebę popełnienia samobójstwa, jednocześnie pragnąc (a nawet planując) interwencję środowiska i ratunek. Psycholog używa tej ambiwalencji, aby rozładować napięcie emocjonalne.

Ogólny stan psychiki jest tymczasowym afektywnym i intelektualnym zwężeniem świadomości. Znaczeniem słowa zwężenie w psychologii jest istotne ograniczenie możliwości wyboru zachowania dostępnego dla świadomości jednostki w stanie normalnym. Zwężenie prowadzi do myślenia na zasadzie wszystko albo nic: lub jakieś specjalne (prawie bajeczne) rozwiązanie całej sytuacji jako całości, lub zatrzymanie przepływu świadomości. Dlatego pomoc powinna przede wszystkim uwzględniać obecność patologicznego zwężenia sfery kognitywnej.

Ogólna skłonność do samobójstwa jest intencją osoby, która unika wpływu czynnika traumatycznego. Wśród opcji znajdują się: ucieczka z domu lub rodziny, zwolnienie z pracy, dezercja, samobójstwo. Sensem samobójstwa jest radykalna i końcowa zmiana „dekoracji”.

Ogólny akt komunikacyjny samobójstwa jest oświadczeniem o jego zamiarze. Ludzie, którzy zamierzają popełnić samobójstwo, świadomie lub nieświadomie szukają pomocy, możliwości ratunku. Ogólna orientacja komunikacyjna w samobójstwie to nie wrogość, gniew, zniszczenie, izolacja od innych ludzi i samotność, a zawiadomienia o swoich zamiarach. Znajomość znaków takiego przesłania, zarówno werbalnego, jak i niewerbalnego a ich identyfikacja jest skutecznym sposobem zapobiegania samobójstwom.

Samobójstwo, jest umyślnym pozbawieniem życia w stanie głębokiego kryzysu psychicznego.

Samobójstwo albo próba samobójstwa jest związane z głębokim psychicznym kryzysem i spełniają się jak:

- „wołanie o pomoc” – potrzeba zwrócenia uwagi;
- „protest” – reakcja na obecną sytuację;
- „parasuyitsydalna pause” – konieczność odpoczynku w sytuacji konfliktu;
- „unikanie cierpienia” – wyjście z niedopuszczalnej sytuacji;
- „samo-kara” – pragnienie ukarania siebie.

Według Emile Durkheima (1878, praca „Samobójstwo”), samobójstwa dzielą się na:

Samobójstwo anomiczne – będące przejawem zakłócenia ładu społecznego, wskaźnikiem jego rozregulowania, sytuacji w której zachowania jednostki są w za małym stopniu kontrolowane i stymulowane przez społeczeństwo. Inaczej mówiąc, jest to sytuacja dezintegracji społecznej, której efektem – a tym samym wskaźnikiem – jest m.in. narastanie samobójstw.

Samobójstwo altruistyczne – będące skutkiem zbyt silnej integracji ze środowiskiem, zbyt silnej identyfikacji z celami, interesami i oczekiwaniami grupy, zbyt daleko posuniętej socjalizacji. Samobójstwo to klasycy zagadnienia egzemplifikowali najczęściej dobrowolną śmiercią starców w społeczeństwach pierwotnych czy obyczajem „sati” (samo spalaniem wdów wraz ze zwłokami ich mężów). Oba te rytuały – jakkolwiek sporadycznie wciąż gdzieś praktykowane – odeszły już w przeszłość. Nie znaczy to jednak, że kodeksami honorowymi prowadzącymi aż do samozniszczenia kierowano się tylko we wspólnotach pierwotnych. Przeciwnie. Jeśli nawet pominiemy tu masowe samobójstwa sekt religijnych, to w tej kategorii mieszczą się najpewniej samobójstwa na wieść o przegranej wojnie (np. harakiri popełniane przez oficerów japońskich na wieść o kapitulacji), protestacyjne samo spalanie (praktykowane przez mnichów buddyjskich czy bohaterów walczących z systemem totalitarnym). A także samobójcze loty „kamikaze” bądź mające na celu zniszczenie wroga, albo polegające jednocześnie na samozniszczeniu, zamachy bombowe terrorystów z Hamasu. Podłożem samobójstwa altruistycznego jest nadmierna identyfikacja ludzi z obowiązującymi normami społeczno – obyczajowymi.

Samobójstwo egoistyczne (inaczej egotyczne) – będące wynikiem zbyt słabej integracji jednostki z grupą i społecznością. Samobójstwo to uważane jest z reguły za negatywny produkt współczesnych społeczeństw

konsumpcyjnych, w których wysokim wskaźnikiem rozwoju cywilizacyjnego towarzyszy często silne poczucie środowiskowego wyobcowania, dramat ludzi „samotnych w tłumie”. Ta właśnie alienacja bywa niekiedy przesłanką podjęcia decyzji samobójczej, choć i tu jej interpretacja wiąże się wyraźnie z socjologiczną teorią anomii.

Samobójstwo fatalistyczne związane z sytuacją jednostkową. Jest to samobójstwo człowieka znajdującego się w sytuacji tragicznej, z której wyjścia są zablokowane również perspektywicznie. Samobójstwo to nie jest jednak kategorią czysto teoretyczną. Zagrożeni są nim bowiem rzeczywiście i we własnym odczuciu – uwięzieni w niechcianej sytuacji życiowej: bez wyjścia i bez perspektyw. Durkheim egzemplifikował ten typ samobójstwa przypadkiem nie pogodzonego z losem niewolnika. Wiek XX dawał – i wciąż daje – nowe przykłady tego stanu rzeczy. Dotyczą one zwłaszcza więźniów systemów totalitarnych, nazistowskich czy komunistycznych. To, że śmierć samobójcza w obozach koncentracyjnych zdarza się relatywnie rzadko, nie przekreśla celowości wyodrębnienia tego typu samobójstwa. Choćby jako wyróżnika sytuacyjnego gwałtownego wzrostu samobójstw po wprowadzeniu stanu wojennego w Polsce. Oczywiście nie należy wykluczać analizowania tego zjawiska w świetle teorii anomii – jako samobójstwa jednocześnie (a nawet głównie) anomicznego. Jako samobójstwo fatalistyczne postrzegana jest także samobójcza śmierć na życzenie człowieka beznadziejnie chorego i cierpiącego ponad normę. Do kategorii fatalistycznych zaliczane są też samobójstwa zbiorowe – dokonywane z reguły przez członków rozmaitych sekt religijnych. Ich fatalistyczna interpretacja jest jednak kontrowersyjna.

Psychologiczny portret samobójcy. Są to osoby, które mają autoagresję, niepewność, niestabilne niskie poczucie własnej wartości, wysoką zależność od środowiska, wysoki poziom empatii, niska jakość wolicjonalna, obniżony poziom aktywności, brak autonomii, infantylizm, regresja.

Podstawą samobójstwa jest: przekonanie, że samobójstwo jest jedyną drogą wyjścia, a zarazem pragnienie ocalenia siebie, szukając pomocy, czekając na interwencję ze środowiska. Wynika to z osobliwości samobójstwa, które w istocie jest poszukiwaniem wyjścia z komplikacji, stanów kryzysowych.

Każdy samobójca, w oparciu o sytuacyjne warunki, sposób myślenia i nadmierną koncentrację na problemie uważa samobójstwo za logiczną próbę zatrzymania przepływu świadomości, nieznośnego bólu, nadmiernego poziomu lęku, które są subiektywnymi oznakami ekstremalnych przejawów nieprzystosowania, reakcją na frustrację potrzeb psychicznych.

Motywy zachowań samobójczych to głównie:

- doświadczenie obelgi, alienacji, nieporozumienia;
- miłosne porażki, seksualne ekscesy, nieszczęśliwa miłość, zazdrość;
- śmierć bliskiej osoby, rozwód;
- poczucie winy, wstyd, wyrzuty sumienia, strach przed wstydem, upokorzenie;

- strach przed karą, pragnienie uniknięcia nieprzyjemnych konsekwencji, trudnych sytuacji;
- uczucia zemsty, złości, protestu;
- pragnienie uwagi, wywoływania współczucia;
- naśladowanie towarzyszy, bohaterów książek lub filmów, programów telewizyjnych („efekt Werthera”).

Motywy te mogą być zrealizowane poprzez akt samobójstwa u osób, które mają określone zachowania:

- agresywny styl zachowania: uczucia gniewu, agresja wobec bliskich krewnych, która powoduje niezadowolenie z siebie i, odpowiednio, negatywne emocje;
- ambiwalentny styl zachowania: obecność traktacji do życia i śmierci;
- egoistyczny styl zachowania: pragnienie uniknięcia bólu, pozbycie się traumatycznych okoliczności;
- zależny styl zachowania: bezradność, bezczynność, ciągle poszukiwanie wsparcia ze strony otoczenia;
- oskarżający styl zachowania: przekonanie, że problemy wynikają z czyjejs winy;
- impulsywny styl zachowania: nagłe podejmowanie decyzji w przypadku problemów i sytuacji stresowych;
- kompulsywny styl zachowania: pragnienie osiągnięcia doskonałości i sukcesu we wszystkim;
- zachowania przeciwstawne: zaprzeczenie nieodwracalności konsekwencji samobójstwa, ograniczenie kontroli nad wolicjonalnymi impulsami;
- ryzykowne zachowanie: balansowanie na krawędzi, przyjemne podniecenie w grze ze śmiercią;
- regresywny styl zachowania: nieadekwatna niedojrzałość i pierwotność są nieodłączne w sferze emocjonalnej;
- zdewastowany styl zachowania, uczucia pustki, smutku, depresji;
- twórczy styl zachowania: poszukiwanie drogi wyjścia z trudnej sytuacji.

Należy zauważyć, że w wielu krajach wskaźniki samobójstw przekraczają wskaźniki morderstw. Czasami różnica ta sięga dziesięciokrotnie i więcej. Na przykład w Austrii mężczyźni kończą swoje życie 17 razy częściej niż są zabijani, a kobiety – sześć 6 razy; w Norwegii – 14 razy mężczyźni, kobiety – 5 razy.

Wśród mężczyzn jest więcej samobójstw niż wśród kobiet. Jedynym krajem, w którym mężczyźni są bardziej „odporni” na problemy życiowe, są Chiny. Tutaj kobiety wyprzedzają mężczyzn jeśli chodzi o samobójstwo.

Światowe doświadczenie ujawnia podstawowe wzorce zachowań samobójczych. Samobójstwa są coraz bardziej charakterystyczne dla krajów wysoko rozwiniętych, a obecnie istnieje tendencja do zwiększania ich liczby. Aktywność samobójcza ma określone cykle czasowe. Jeszcze E. Durkheim ustalił fakt wzrostu w okresie wiosenno-letnim i spadku w okresie jesienno-zimowym. Liczba samobójstw wzrasta we wtorek i spada w środę i czwartek. Koniec tygodnia jest „niebezpieczny” dla mężczyzn.

Stosunek kobiet i mężczyzn jest w przybliżeniu taki – (4:1) dla samobójców, które się udały, i (4:2) – za próbę ich wdrożenia. Samobójstwa są częściej popełniane w wieku 20 lat i po 55 latach. Zachowania samobójcze częściej pojawiają się w miastach wśród samotnych i skrajnych biegunów hierarchii społecznej.

Interesujące statystyki: tak, w 2011 r. na Ukrainie w sektorach nieprodukcyjnych zginęło jedynie 73556 osób, w tym:

13220 osób (17,91 procent) to samobójcy,

6168 osób (lub 8,39 procent) – zabójstwo,

3 515 osób (lub 4,78 procent) – pożary.

Widzimy więc, że przypadki samobójcze przeważają nad nawet całkowitą liczbą zabójstw i zgonów w pożarach.

Jednym z priorytetowych kierunków pracy kierowników wszystkich poziomów jest zapobieganie manifestacjom samobójczym wśród personelu Państwowej Służby Ukrainy do spraw Sytuacji Nadzwyczajnych. Pomimo wymagań Państwowej Służby Ukrainy do spraw Sytuacji Nadzwyczajnych w zakresie ochrony życia i zdrowia personelu, stan rzeczy nie poprawił się znacząco. W ubiegłym roku zarejestrowano cztery samobójstwa, co wskazuje na pewne wady w organizacji psychoprofilaktyki.

Kierownictwo Państwowej Służby Ukrainy do spraw Sytuacji Nadzwyczajnych zaleca:

podczas prowadzenia oficjalnych dochodzeń dokładnie i obiektywnie zbadać okoliczności, przyczyny i warunki, które doprowadziły do popełnienia samobójstwa w celu zapobiegania im w przyszłości;

organizować wczesne wykrycie pracowników, którzy mają problemy rodzinne i domowe, skłonni do przejawów zachowania dewiacyjnego, problemów adaptacyjnych w zespole;

poprawić pracę ze zwykłym i dowódczym personelem oraz pracowników zaliczonych do grupy zwiększonej uwagi psychologicznej;

wzmocnienie wymogu profesjonalnej selekcji kandydatów do służby w organach i jednostkach ochrony ludności;

zaplanowanie dodatkowej pracy psychoprofilaktycznej w celu zapobiegania przypadkom samobójstw w podległych jednostkach.

W każdym społeczeństwie różne formy odchylenia są nieuniknione, i dąży do ich zminimalizowania. Istnieją cztery mechanizmy kontroli społecznej, które pomagają ograniczyć dewiacyjne zachowania:

bezpośrednia kontrola sprawowana z zewnątrz, głównie przez karanie. W tym przypadku jednostka obawia się negatywnych sankcji ze strony społeczeństwa za naruszenie ogólnie przyjętych norm postępowania;

kontrola wewnętrzna, oparta na zinternalizowanych normach i wartościach. Jednostka dokonuje samokontroli, samooceny działań na podstawie reprezentacji społecznych, które stały się jego wewnętrznymi przekonaniami, normami, które dobrowolnie przyjął, bez presji strachu przed karą;

pośrednia kontrola związana z identyfikacją, samoidentyfikacją osoby z rodzicami, przyjaciółmi itp. Osobowość naśladuje zachowanie jego rodziny, jego kręgu komunikacji;

kontrola oparta na szerokiej dostępności różnych sposobów osiągnięcia celów i zaspokajania potrzeb. Osoba nie musi szukać sposobów na rozwiązanie swoich problemów życiowych, ponieważ społeczeństwo daje mu wystarczające możliwości prawne.

SPIS LITERATURY

1. Дюркгейм Е. Самогубство: Соціол. дослідження / Пер. з фр. Л. Кононович. К.: Основи, 1998. 519 с.
2. З досвіду роботи регіональних психологічних служб із формування здорового способу життя в учнівській молоді: Методичний посібник / О. М. Сироватко, Л. І. Гриценко, Н. М. Городнова та ін.; За наук. ред. І. І. Цушка. К.: Ніка-Центр, 2008. 124 с.
3. Малейна М. Н. Піти гідно // Людина. 1993. №2. С. 47–51.
4. Масагутов Р. М. Гендерні відмінності у прояві аутоагресії у підлітків // Питання психології. 2003. №3. С. 35–42.
5. Невський І. А., Колесова Л. С. Підлітки групи ризику у школі. М, 1997. 67 с.
6. Попередження суїцидальної поведінки дітей та підлітків. Методичні рекомендації // Все для вчителя. 2004. №10–11. С. 53–64.
7. Психологія суїциду: Навчальний посібник / За ред. В. П. Москальця. Київ – Івано-Франківськ: Плай, 2002. 249 с.
8. Психологія суїциду: Посібник / За ред. В. П. Москальця. К.: Академвидав, 2004. 288 с.
9. Рибалка В. В. Психологічна профілактика суїцидальних тенденцій в учнівській молоді: Методичні рекомендації. К.: ІПППО АПН України, КФ ВМУРоЛ «Україна», ПП Щербатих О. В., 2007. 68 с.
10. Розанов В. А., Моховиков А. Н., Стиліха Р. Предупреждение самоубийств у молодежи: Семейное руководство. Одесса: Обществ. организация «Экологическое здоровье человека», 2003. 16 с.
11. Силахина В. И. Система работы по профилактике суицида (методические рекомендации). Кривой Рог: СОШ №4, 2005. 34 с.
12. Скаковська Л. А. Практичному психологу про суїцид // Психолог. 1999. №119 (23–24 червня). С. 61–63.
13. Солошенко Д. В. Екстренна психологічна допомога. Консультування // Практична психологія і соціальна робота. 2003. №9–10. С. 10–28.

ПРОБЛЕМА ВИБОРУ В КОНТЕКСТІ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ

Вороновська Л. Г., канд. філос. наук, доцент

Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля

Національного університету цивільного захисту України

Проблема вибору стає особливо актуальною у важкі часи, часи нестабільності та непередбачуваності. Саме тому ми маємо вчитися обирати і закликаємо бути уважними до того, що і як ми обираємо у нашому житті.

В науках про людину проблема вибору останнім часом стає все більш актуальною, хоча дослідження на цю тему поки що позбавлені системності, ключові поняття не отримали кінцевого визначення і продовжують обговорюватися.

Практично єдиною загально визнаною характеристикою вибору, щодо якої дискутують різні автори, є те, що він виступає засобом вирішення проблеми невизначеності. Один із провідних соціологів сучасності М. Луман, який спирається на поняття «прийняття рішення», вважає спрощення, редукцію складності характерною рисою, а невизначеність майбутнього єдиною інваріантою процесів прийняття рішення [6, 45]. Здійснення вибору призводить до скорочення простору альтернатив до однієї реалізованої, зменшення ступенів свободи. Невизначеність означає, своєю чергою, означає, що в точці вибору дії невизначені однозначно. Те, що ми зазвичай вважаємо єдиним, само собою зрозумілим і безальтернативним способом дії, дуже рідко є таким насправді.

В іншому ж спостерігаються суттєві розбіжності у самих базових розуміннях та визначеннях вибору. Можна виділити такі основні напрямки у підходах до проблеми вибору:

- вибір як сутнісна властивість людини (у контексті філософської антропології);
- вибір як усвідомлене моральне самовизначення у просторі етичних дилем (у контексті етики);
- вибір як ухвалення раціонального рішення (у контексті когнітивної психології);
- вибір як прояв особистісних особливостей, мотивації та рівня розвитку (у контексті філософської антропології та психології особистості);
- вибір як екзистенційний акт, сенс якого полягає не так у прийнятому рішенні, як у самому процесі вибору та позиції, яку займає суб'єкт у цьому процесі (у контексті екзистенційної філософії та психології).

Поряд із цими напрямками окрему увагу в огляді ми приділимо багатовимірним моделям вибору, що охоплює багато аспектів цього явища і передбачає його емпіричну операціоналізацію.

Щодо філософсько-етичних уявлень про вибір, вони сягають корінням праць давньогрецьких мислителів, християнських ідеологів і

філософів більш пізнього часу, що розглядали вибір переважно в контексті свободи волі, а також вирішення людиною моральних конфліктів і моральних дилем.

Постановку проблеми вибору можна знайти в Аристотеля. На його думку, вибір «найтіснішим чином пов'язаний з чеснотою і ще більшою мірою, ніж вчинки, дозволяє судити про звичаї» [1, 99]. При цьому він відносить свої міркування лише до свідомого вибору (*pro heneron haireton*), підкреслюючи, що це поняття вже, більше, ніж поняття довільного, відносить вибір до того, що «залежить від нас», і критикує погляди тих, хто пов'язує вибір із потягом, бажанням чи індивідуальною думкою. «Потяг протилежний свідомому вибору <...> Потяг пов'язаний із задоволенням і стражданням, а свідомий вибір ні до того, ні до іншого відношення не має» [1, 100]. Цікавим є розведення у Аристотеля вибору та думки: «Які ми, залежить від того, благо чи зло ми вибираємо, а не від того, які у нас думки» [1, 100]. Тим самим вибір чітко пов'язується у нього в «Нікомаховій етиці» з практичним поведінковим втіленням, проте постає як складно опосередкований, а не імпульсивний процес. «Роблять найкращий вибір і становлять найкращу думку, мабуть, не одні й ті самі люди, але деякі досить добре складають думку, проте через порочність обирають не те, що треба» [1, 101].

Аристотель докладно зупиняється на зв'язку між вибором та прийняттям рішення. Припустивши цей зв'язок, він розвиває думку далі, зауважуючи, що рішення ми приймаємо тільки з приводу того, що залежить від нас. «Рішення бувають про те, що відбувається, як правило, певним чином, але чий результат не зрозумілий і в чому полягає невизначеність» [1, 102]. Показуючи, що рішення відносяться не до мети, а до засобів, Аристотель на завершення аналізу визначає свідомий вибір як «здатне приймати рішення прагнення що залежить від нас» [1, 103]. Поняття рішення у Аристотеля практично синонімічне поняттю вибору та протиставляється поняттю власної думки; характерно, що в сучасній когнітивній парадигмі прийняття рішення виявляється ближчим до поняття думки; у його визначення вже не входить зв'язок з особистою причинністю та з діяльною реалізацією, що підкреслювалася Аристотелем. Нерозривний зв'язок, висловлюючись сучасною мовою, когнітивною та екзистенційною сторонами вибору Аристотель формулює так: «Як без розсудливості, так і без чесноти свідомий вибір не буде правильним, бо друга створює ціль, а перша дозволяє робити вчинки, що ведуть до мети» [1, 190].

У «Евдемовій етиці» Аристотель висловлює схожі думки дещо іншими словами. Важливе, зокрема, його твердження про те, що «вибір не буває істинним або хибним, так само як і думка про речі, які ми повинні здійснити, коли ми роздумуємо щодо того, чи робити чи не робити щось» [1, 65].

Таким чином, Аристотель недвозначно пов'язує вибір зі свідомістю та розважливістю, але підпорядковує когнітивну складову етико-мотиваційній; саме з цією останньою, а не з формуванням думки

він співвідносить «якість» вибору. Прийняття рішення Аристотеля практично збігається з вибором, на відміну від думки. Нарешті, Аристотель послідовно пов'язує вибір з активною діяльною здатністю до здійснення вчинку та з контролем над дією, тобто з тим, що сьогодні називається «суб'єктність». Свідомий вибір – це «думка спільно із прагненням, коли після обговорення вони об'єднуються у вчинку» [1, 69].

Він надавав великого значення умовам і меті вчинку, зазначаючи: «Якщо мета – це предмет бажання, а засоби для мети – предмет прийнятого рішення та свідомого вибору, то вчинки, пов'язані із засобами, будуть свідомо обраними та довільними» [1, 104]. На думку Аристотеля, джерело вчинків перебуває у людині (крім тих випадків, коли вони відбуваються підневільно чи із незнання); отже, від неї залежить, робити їх чи ні. Відмінність свідомого вибору від потягу (запеклого пориву) полягає в його «поміркованості», відсутності зв'язку із задоволенням та стражданням. На відміну від бажання, свідомому вибору підлягає лише те, що людина вважає від себе залежним (а не вічне, не мінливе і не випадкове). Свідомий вибір завжди стосується того, про що людина має уявлення як про благо, але він може бути як порочним, так і добродішним, і в останньому випадку його хвалять за вірність (на відміну від думки, яку хвалять за істинність).

Протягом наступних двох тисячоліть проблема вибору відійшла від сфери філософського аналізу, і навіть до обговорення спільних питань свободи волі філософи повернулися лише у XVI–XVII ст. Проблема власне вибору торкався І. Кант, який намагався знайти точки дотику детермінованості людської поведінки, з одного боку, та можливості вільного вибору нею своїх вчинків, з іншого. Пізніше послідовник І. Канта філософ В. Віндельбандт розглядав кілька підстав вибору: випадкові чи постійні мотиви, когніції та реальні почуття чи уяви та «уявлювані почуття». На його думку, вибір можна розглядати як вільний акт, тільки якщо він спирається на постійні мотиви, що відображають сутнісні характеристики конкретної людини, а не ситуативні, випадкові мотиви.

Перший детальний аналіз проблеми вибору в науках про людину в Новий час було зроблено понад півтора століття тому Сереном К'єркегором в одній з його головних книг «Або – або», яка видавалася під назвою «Насолода і обов'язок» [5]. За минулий час про вибір було написано дуже мало того, що можна поставити поруч із цим глибоким і блискучим аналізом. Характерно, що у ньому на передній план виступає позараціональний характер вибору, його незводимість до процесів оцінки та зважування альтернатив. К'єркегор задає екзистенційний ракурс підходу до проблеми вибору не як до окремого психічного акту чи раціонального рішення, а як до ситуації, в якій виявляється неминуче залучена особистість загалом. Вибір або відхід від нього мають наслідки для всього життя людини і для її Я, що істотно виходять за рамки того приватного питання, яке є предметом

вирішення. «Вибір сам по собі має вирішальне значення для внутрішнього змісту особистості: роблячи вибір, вона вся наповнюється обраним, якщо вона не вибирає, то чахне і гине» [5, 234]. Сенс вибору, таким чином, виявляється помітно ширшим за саму ситуацію вибору; він не тільки в суті відповіді на питання, у прийнятому з конкретного приводу рішенні, а й у тому, як саме особистість входить у знаходження відповіді, яким шляхом ця відповідь отримана.

«Те, що обирається знаходиться в найтіснішому зв'язку з тим, хто обирає, – каже далі К'еркегор, – і в той самий час, коли перед людиною стоїть життєва дилема: або – або, саме життя продовжує захоплювати її у свою течію, так що чим більше вона зволікатиме з вирішенням питання про вибір, тим важчим і складнішим стає цей останній, незважаючи на невпинну діяльність мислення, за допомогою якого людина сподівається ясніше та чіткіше розмежувати поняття, розділені «або – або» <...> Внутрішній рух особистості не залишає часу на експерименти думки» [5, 235]. Тут К'еркегор наголошує, що ми вирішуємо проблему вибору не як інтелектуальне завдання, ми залучені до потоку, який несе нас за своїми законами, і саме вибір є запорукою можливості зійти з цієї траєкторії. І якщо людина «забуде взяти до уваги звичайний хід життя, то настане нарешті хвилинка, коли більше й мови бути не може про вибір, не тому, що останній зроблено, а тому, що пропущено момент для нього, інакше кажучи – за людину обрало саме життя, і вона втратила себе саму, своє «Я» [5, 235].

К'еркегор підкреслює динамічність вибору. Хвилинка вибору дуже важлива, каже він, тому що «наступної хвилини я вже не такий вільний вибирати, оскільки встигну вже пережити щось, і це пережите загальмує мені зворотний шлях до точки вибору. Якщо хтось думає, що можна хоч на мить відмовитися від своєї особистості або можливо дійсно призупинити життєдіяльність особистості, той жорстоко помиляється. Особистість схиляється у той чи інший бік ще раніше, ніж вибір відбувся фактично, і якщо людина відкладає його, вибір цей робиться сам собою, поза волю та свідомість людини, під впливом темних сил людської природи» [5, 236]. У своїй роботі «Страх і трепет» С. К'еркегор зазначав, що кожне рішення, прийняте людиною, може вести її в майбутнє чи утримувати в минулому; таким чином, людина вільна у виборі напрямку свого вибору.

К'еркегор розрізняє два види вибору, які він пов'язує з двома описаними ним типами особистості: естетичним та етичним. У першому випадку це безпосередній вибір на основі смаків та уподобань у дусі прислів'я «Риба шукає, де глибше, а людина – де краще». Сам вибір обумовлений особливостями порівнюваних альтернатив, і тому порівняно передбачуваний, і водночас ситуативний та легко може змінитися іншим. «Так, якщо молода дівчина слідує за вибором серця, то, яким би не був прекрасним цей вибір, його не можна назвати істинним вибором: він здійснюється безпосередньо» [5, 239]. В етичному виборі сам акт вибору, його якість

має вирішальне значення: важливо не так те, що обирається, як те, як. У ньому «особистість виявляє всю свою силу і зміцнює свою індивідуальність, і, у разі неправильного вибору, ця сама енергія допоможе їй дійти усвідомлення своєї помилки» [5, 239]. Людині властиво помилятися, ми помиляємось та виправляємо наші помилки. Але виправити наші помилки ми можемо тільки в тому випадку, якщо ми визнаємо відповідальність за наш вибір.

Сам стан справжнього (етичного) вибору є благодійним для людини незалежно від того, що саме обрано. «Цю хвилину можна порівняти з урочистою хвилиною посвяти зброєносця в лицарі – душа людини ніби отримує удар згори, облагороджується і робиться гідною вічності. І цей удар не змінює людини, не перетворює її на іншу істоту, а лише пробуджує і конденсує її свідомість, і цим змушує людину стати самою собою» [5, 252]. Людина стає сама собою, усвідомлюючи себе як таку, що обирає. Через пробудження свідомості в акті вибору вона прокидається, «збирає себе» [7, 10]. Таким чином, для К'єркегора вибір – це не технічна операція, що служить вирішенню ситуативної задачі, а те, що має найвищу цінність саме по собі. «Вирішись із вибором, і ти сам побачиш», – говорить К'єркегор, – що це єдиний засіб зробити життя дійсно прекрасним, єдиний засіб врятувати себе і свою душу, знайти весь світ і користуватися його благами без зловживання» [5, 253]. Йдеться, звичайно, саме про етичний вибір, підстава якого у вільному рішенні особистості, а не про безпосередній, естетичний вибір. «Безпосередність, як ланцюг, прив'язувала людину до всього земного, тепер дух прагне усвідомити себе самого і витягти людську особистість із цієї залежності, щоб вона могла усвідомити себе у своєму вічному значенні» [5, 266].

Розрив цієї залежності К'єркегор прямо пов'язує з прийняттям відповідальності за себе та вибором себе самого, який перероджує людину. «Вибір зроблений, і людина знайшла себе саму, опанувала себе, тобто стала вільною свідомою особистістю, якій і відкривається абсолютна відмінність – або пізнання – добра і зла. Поки людина не вибрала себе саму, ця відмінність прихована від неї» [5, 305–306]. Естетик, за К'єркегором, сам не вибирає: «Поки людина живе виключно естетичним життям, вся її особистість – плід випадковості» [5, 339], а її життєвим завданням стає «культивування своєї випадкової індивідуальності у всій її парадоксальності і неправильності» [5, 340]. Життєвим завданням етика «стає він сам: він прагне облагородження, врегулювання, освіти, всебічного розвитку свого «Я», інакше кажучи – рівноваги і гармонії душі, що є плодом особистого самовдосконалення. Життєвою метою такої людини стає також вона сама, її власне «Я», але не довільне чи випадкове, а певне, що обумовлюється її власним вибором, який зробив його життєвим завданням – її саму в усій його конкретності» [5, 341].

Констатуючи, що ми знаходимо себе в еволюції процесу вибору, а не просто його результатів можна сказати, що ми прагнемо прийти в стан гомеостазу за допомогою петлі зворотного зв'язку між

ідентичністю та вибором: якщо я такий, то я маю обрати це; якщо я вибираю це, то я, мабуть, такий. Тож в актах вибору людина орієнтується не лише на попередження результатів у розвитку ситуації, а й на те, ким вона стане в результаті свого вибору.

Французький філософ-інтуїтивіст А. Бергсон розглядав вибір як прояв свободи волі людини, особистісний, вольовий вчинок, який відбувається в площині свідомості, але детермінований тим, що лежить поза цією площиною: «Справжня ситуація вибору, в якій зійшлися кілька життєво суттєвих альтернатив, принципово не підвладна розсудливому обчисленню і взагалі принципово нерозв'язувана у тій самій горизонтальній площині життя, де вона виникла та виявилася. Для здійснення вибору необхідний перехід свідомості до іншого виміру, до іншої – вертикальної – площини» [2, 303]. Згідно з Бергсоном, усвідомлення свого наміру та наслідків вчинку змінює саму особистість, внаслідок чого альтернативи, з яких доводиться вибирати суб'єкту, є за визначенням нерівноправними через рух свідомості вперед по часовій осі. По А. Бергсону, вибір, що втілює у собі акт прийняття рішення, особистісний вчинок і свободу волі, зумовлений усім попереднім життєвим шляхом особистості та особистісним розвитком. Здійснення особистісного, вільного вибору стає можливим лише тому, що його визначає весь попередній вибір життєвого шляху людини, накопичений нею у процесі розвитку досвід.

Ключове місце поняття вибору займає в роботах екзистенційних філософів XIX–XX ст., які розглядають цей феномен в аспекті свободи – детермінованості людських вчинків, ризику, невизначеності та відповідальності особистості за власне життя. Незважаючи на неоднорідність цього напрямку та часту суперечливість позицій різних авторів, можна виділити загальний вектор розгляду проблеми вибору: відсутність попередньої природи людини («існування передує сутності»); формування людиною самої себе та трагічність, незворотність цього процесу.

У працях К. Ясперса проблема вибору виступає одночасно як філософська проблема, питання віри і одна з ключових проблем психотерапії. Згідно з його вченням, для здійснення справжнього вибору (вибору в собі «образу божого») необхідно звернутися до релігійної чи філософської віри. Полемізуючи з прихильниками психоаналізу, автор підкреслював роль вільного, екзистенційного вибору людини, що прийшла у психотерапію: «При всіх порадах пацієнтові, прагненні допомогти йому поглянути на його реальну ситуацію, на його особистісний світ і на себе, найважливішим залишається рішення Так або Ні пацієнта» [13, 29]. Завдання психотерапевта – лише підвести пацієнта у процесі спілкування до думки про необхідність такого вибору.

М. Гайдеггер визначав вибір як універсальну структуру фактичного існування, що здійснюється в умовах невизначеності, у відкритій та багатовимірній перспективі розуміння власної фактичності та проектування власного майбутнього.

Фундаментальним вибором ось-буття, до якого, зрештою, зводиться будь-який буттєвий акт, є вибір людини між можливостями бути справді і несправді, між «самістю» і «безликістю» [4, 330]. Згідно Гайдеггера, співіснування з Іншим є невідчужуваним моментом індивідуації ось-буття, оскільки внутрішнє напруження фундаментального вибору ось-буття здійснюється у формі «зовнішнього» конфлікту його самобуття та його несправжньої «підпорядкованості», конфлікту власних і чужорідних буттєвих можливостей [4, 315].

За Ж.-П. Сартром, людина – це «істота, яка спрямована на майбутнє і усвідомлює, що вона проектує себе у майбутнє» [10, 172], а особистісний вибір – це творіння себе, втілення у життя проекту самого себе, який переживається суб'єктивно як подолання зовнішніх перешкод через набуття «сенсу у виборі» [10, 115]. З кожним вибором людина обирає не тільки себе, а й людину взагалі, визнаючи за тим чи іншим вибором цінність. При цьому накопичення виборів утворює так званий фундаментальний проект, що задає загальну спрямованість цілей у житті. Фундаментальний екзистенційний вибір людини – це вибір свого життєвого проекту, вибір себе, пов'язаний із проявом екзистенційної відповідальності (відповідальності за людство в цілому), прийняттям невизначеності та переживанням тривоги: «Якщо я почую голос, то тільки мені вирішувати, чи є він голосом ангела» [10, 121].

Оскільки попередність існування людини відсутня, людина «засуджена бути вільною», засуджена щоразу «винаходити людину»: немає обмежень, але немає і виправдань. Будучи вільною, людина здійснюючи проект себе, робить безліч виборів і є «сукупністю своїх вчинків» [10, 123], не маючи виправдань і зовнішніх опор. Єдине, що людина не владна робити, так це уникнути вибору: «Вибір можливий в одному напрямку, але неможливо не вибирати <...> навіть у тому випадку, якщо нічого не вибираю, тим самим я таки вибираю» [10, 164]. Відповідно Сартру, кожне людське життя є ланцюжком різних «маленьких життів», відрізків буття, пов'язаних певними екзистенційними рішеннями – «вузлами». Світ не має сенсу і Я не має мети, але через акт свідомості та вибору Я, вибір позиції людина може надати світові значення та цінності: «Вибрати себе так чи інакше означає одночасно стверджувати цінність того, що ми обираємо» [10, 168].

У працях Н. Аббаньяно вибір постає як рішення людини бути чи не бути відповідно до своєї первісної проблематичності. Людина може вибрати позицію щодо життя та світу: бути чи не бути вільною; виявляти інструментальну корисність речей та спрямовувати свою чуттєвість на зовнішні цілі або повернутися до природи; вибрати між розслабленістю, нечутливістю до заклику та, навпаки, залученістю, прийняттям власного призначення та вірністю йому. Вибір для Аббаньяно – це завжди екзистенційний акт, що включає

невизначеність і ризик; поєднання майбутньої ситуації та минулого у рішенні сьогодення.

Тимчасовий аспект вибору у тому, що кожне конкретне рішення будь-коли може бути рішенням, прийнятим раз і назавжди: воно має оновлюватися; людині потрібно зважитися на долю через кінець свого існування, прикріпитися до Буття, яке знаходиться за межами цієї тимчасовості. Ціннісний сенс вибору полягає в тому, що ми вирішуємо щодо себе те, що важливо вирішувати; вибір, не підтримуваний вірою в цінність обраного, неможливий, оскільки є відмовою від вибору.

Філософ виділяє дві складові у субстанції буття людини: «субстанцію в собі» (чисту початкову проблематичність, в якій вибір відсутній, але яка тягне і підштовхує людину до вирішення завдання у світі) та субстанцію людини, яка виявляється через вибір рішення, позиції. Структура екзистенції – це заклик до рішення, рух, але з саме рішення. Рішення вирішувати немає відтінку зумовленості і перебуває в руках людини – «людини обирає» [9, 164].

Поняття вибору також знаходить своє відображення у працях М. де Унамуно, який розглядає його як спосіб досягнення духовного безсмертя в ситуації кінечності людини та нескінченності світу [8], М. Бубера, який говорить про існування екзистенційної дилеми, можливості вибору людиною одного з модусів буття – «Я-Ти» або «Я-Воно» [3], і А. Камю, що вказує на вибір між універсумом священного і універсумом бунту, що стоїть перед людиною [11].

Погляди найбільших екзистенційних філософів на проблему вибору лягли в основу сучасних екзистенційно-психологічних концепцій і внесли значний внесок у розуміння механізмів вибору, його індивідуально-особистісних передумов та феноменологічних аспектів.

Тож, у ситуації морального вибору людина, виявляючи свою автономію, самовизначається щодо системи цінностей (ідеалу, принципів) та способів їх реалізації в лінії поведінки чи окремих вчинках. У самому загальному вигляді, моральним вибір можна назвати в тому випадку, якщо існують реальні альтернативи вирішення ситуації, вибір є вільним (тобто не схильним до зовнішніх впливів), відповідальним, усвідомленим, а ситуація вибору трактується як етично неоднозначна і сполучена із зіставленням особистісних цінностей. У ситуації морального вибору людина бере на себе відповідальність (моральну) не тільки за вибір напрямку, співвідносного з моральними переконаннями, а й за реалізацію вибору та його наслідки.

Досить очевидно, що далеко не кожна ситуація вибору набуває характеру морального вибору і передбачає моральну відповідальність, оскільки далеко не всі наші дії та вчинки підлягають моральній чи правовій оцінці, але лише ті, які так чи інакше торкаються інтересів іншого (або інших).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Арістотель. Нікомахова етика / Пер. В. Ставнюк. К.: Аквілон-Плюс, 2002. 480 с.
2. Бергсон А. Вступ до метафізики (Фрагменти) / А. Бергсон; [пер. Є. Яворовський] // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / [за ред. М. Зубрицької]. Львів: Літопис, 1996. С. 55–64.
3. Бубер Мартин. Гог і Маґог /Пер. з англ. Київ: Дух і літера, 2012. 272 с.
4. Гайдеггер М. Будувати, проживати, мислити // Возняк Т. Тексти та переклади. Архівовано 23 жовтня 2018 у Wayback Machine. Х: Фоліо, 1998. С. 313–332.
5. Кьеркегор С. Или – или. Фрагмент из жизни / пер. с дат., вступ. ст., комент., примеч. Н. Исаева, С. Исаев СПб.: Изд-во Русской Христианской Гуманитарной Академии; «Амфора», 2011. 823 с.
6. Луман Н. Поняття цілі і системна раціональність: щодо функції цілей у соціальних системах / Ніклас Луман [пер. з нім. М. Бойченко, В. Кебуладзе]. К.: Дух і літера, 2011. 336 с.
7. Мамардашвили М. К. Философия и личность // Человек. 1994. №5. С. 5–19.
8. Мігель де Унамуно. Про трагічне відчуття життя та інші твори. Переклад з іспанської: під редакцією Богдана Чуми та Олега Фешовця. Львів: Астролябія. 2010.
9. Аббаньяно Н. Введение в экзистенциализм. С-Пб: Издательство «Алетейя», 1998. 505 с.
10. Сартр Ж-П. Буття і ніщо (фрагменти) // Пер. В. В. Лях / Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями. Хрестоматія. К.: Ваклер, 1996. С. 112–182.
11. Великовський С. Від анархічного бунтарства до моралістичного гуманізму [А. Камю] // «Всесвіт» (Київ). 1972. №8. С. 142–154.
12. Унамуно-і-Хуго, Мігель де // Зарубіжні письменники. Енциклопедичний довідник: у 2 т. / за ред. Н. Михальської та Б. Щавурського. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2006. Т. 2: Л–Я. С. 644.
13. Ясперс К. Философия. Книга первая. Философское ориентирование в мире / К. Ясперс; [пер. с нем. А. Судаков]. «Канон+», 2012. 384 с.

**Ю. Ю. МАРИНОВСЬКИЙ – УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК, КРАЄЗНАВЕЦЬ,
ДОСЛІДНИК АРХІВІВ ТА ЙОГО ІСТОРИКО-ДОКУМЕНТАЛЬНІ
ДОСЛІДЖЕННЯ В ГАЛУЗІ РЕЛІГІЙНОЇ ІСТОРІЇ**

Горенко Л. М., канд. іст. наук, доцент

*Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільної безпеки України*

Найголовнішою метою історіографічних досліджень є вивчення діяльності та наукової спадщини учених-істориків. Як формувався історичний світогляд вченого, який внесок він зробив у збагачення історичних знань, чим характеризувався його індивідуальний дослідницький процес – все це визначає роль дослідника та його відповідальність перед наукою.

Важливою проблемою історіографії є дослідження життєвого шляху та формування наукових пріоритетів Юрія Юхимовича Мариновського (1952–2020) – вченого-історика, журналіста, краєзнавця, дослідника архівних документів, талановитого автора ряду історико-документальних розвідок.

Особа Юрія Юхимовича Мариновського є відомою не лише широкому загалу дослідників-краєзнавців історії Черкаського краю, а й вузькому колу істориків-релігієзнавців, археографів, архівістів, джерелознавців. Його основні надруковані праці: «Мотронинський Троїцький монастир» [1], «Документальні свідчення про останні роки монастирів на Черкащині: 20-ті роки» [2], «Православні монастирі на терені сучасної Черкаської області до 1917 року» [3], «Православні монастирі на терені сучасної Черкаської області після 1917 року» [4], «Гулаки на правобережжі Дніпра: родовід і власність правобережних Гулаків з Артема. Матеріали до біографії роду» [5], «Семеренки/Симиренки з славетної Городищини. Родовід. XVIII–XX ст.» [6] тощо.

Життя Юрія Мариновського, людини талановитої, надзвичайно працездатної і чесною, є відображенням суворої долі української інтелігенції. Народжена для інтелектуальної творчості, вона, проте, всі свої сили віддала за фізичне існування, так і не використавши багатьох своїх можливостей.

Ю. Ю. Мариновський був інвалідом першої групи, оскільки отримав тяжку травму хребта під час навчання в Донецькому вищому військовому політичному училищі. У 1977 році заочно закінчив історичний факультет Полтавського педагогічного інституту, а в 1998 році став лауреатом обласної літературно-краєзнавчої премії імені М. Максимовича. Останні роки життя, на превелику жаль, він тяжко хворів і більше не працював. 30 квітня 2020 року закінчилося мужнє життя цієї яскравої людини. Його працездатність, любов до життя та історичної науки є прикладом особливо для молодого покоління у тому, як важливо бути чесним, відповідальним, цінити кожну мить життя.

Працював дослідник Ю. Ю. Мариновський дистанційно. Отримані травми були настільки складними, що його тіло було практично нерухливим. Кінцівки рук не діяли, тому архівні справи, які йому приносили архівісти додому (завдяки проханням військового відомства, оскільки він був інвалідом армії), він міг перегортати лише завдяки олівцю, який стискував у кулаку правої руки. Тим самим олівцем Ю. Ю. Мариновський міг стукати по клавіатурі спочатку друкарської машинки, а потім комп'ютера. Так тривала багаторічна робота дослідника по виявленню, систематизації та аналізу архівних джерел. Також через хворобу він міг так працювати що найбільше 2–3 години на добу, на більше він не мав фізичних сил. За кожен годину роботи ця людина платила фізичним болем. Проте Ю. Ю. Мариновський прагнув своєю роботою не просто відволікати себе від хвороби, а й стати корисним людям чесною працею, а в історичній науці закрити декілька білих плям, які практично до нього не вивчалися.

Працюючи з матеріалами архівних та бібліотечних фондів дослідник підготував і видав низку академічного рівня книг про Черкащину. Теми його досліджень – історія Черкас і Канева, православної церкви та монастирів Черкащини як до 1917 року, так і в радянську добу, життєписи відомих родин Черкащини та України – Симиренків та Гулаків. Його праці були опубліковані у наукових та науково-популярних журналах та збірках «Український історичний журнал», «Архіви України», «Краєзнавство», «Родовід», «Мовознавство», «Український археографічний щорічник», «Наука і суспільство» та інші.

Він належить до елітних науковців, покликаних зміцнювати і розвивати науку. Звісно, статті Ю. Ю. Мариновського друкували й відомі історико-літературні часописи («Український історичний журнал», «Архіви України» тощо), коло поширення яких усе ж було обмеженим, а матеріали його, що завжди містили новинки (знахідки джерел, забуте або незнане ім'я з минулого, новий погляд на відому проблему), були більш цікаві для фахівців, аніж для пересічного (тим паче випадкового) читача.

Зовсім інша ситуація нині – пересічний читач усе більше цікавиться минувиною. Ю. Ю. Мариновський не працював у стилі описової історії. Його праці, на погляд сучасного читача, переобтяжені чисельними бібліографічними примітками та поясненнями. Дійсно, бібліографія і вичерпна інформація про джерела, їх публікації та різноманіття оцінок в історіографії є свого роду візитною карткою вченого. В суто наукових його працях такі примітки перевищують за обсягом сам текст (наприклад, «Православні монастирі на терені сучасної Черкаської області до 1917 року», «Православні монастирі на терені сучасної Черкаської області після 1917 року», «Гулаки на правобережжі Дніпра: родовід і власність правобережних Гулаків з Артема. Матеріали до біографії роду»). Це змушує нас на самому початку пояснити: таким є стиль творчості вченого.

Ю. Ю. Мариновський орієнтувався на колеґ та усталену норму: всі авторські твердження та наведена інформація мають бути удокументовані, обґрунтовані та заадресовані; автор має показати, що він знає всі джерела і літературу з теми. В такому разі пересічний читач має право вибору: або спробувати розібратися в науковому стилі вченого та бібліографії, або ж читати самий текст-пояснення.

Творча діяльність Ю. Ю. Мариновського розпочалася у 80-ті рр. ХХ ст.

Дослідження наукової спадщини Ю. Ю. Мариновського сприятиме актуалізації у вітчизняній історіографії доробку ще одного талановитого її представника, який суттєво збагатив новими ідеями історичну науку, зокрема, у дослідженні проблем релігійної історії Черкащини.

Надзвичайна роль Ю. Мариновського полягає в тому, що він увів у науковий обіг цілу низку архівних документів, надавши їм докладні коментарі та примітки.

Одним з перших досліджень вченого є «Черкаська минувшина. Православні монастирі на терені сучасної Черкаської області до 1917 року» [3], яке складає першу книгу. Ця книга присвячена православним монастирям Черкащини: розглядаються різні аспекти заснування та функціонування обителів. Хронологічні рамки дослідження: 1671–1917 рр.

Варто зазначити, що більшість досліджень з даної теми були засновані на історико-статистичних матеріалах дослідників ХІХ ст. Ю. Ю. Мариновський зазначав, що «явна зацікавленість досить невеличкою частиною джерел, знецінює значний пласт історичного знання». Це породжує кон'юнктурний підхід до теми і односторонність дослідження [9; 159].

Найважливішим для дослідника Ю. Мариновського стало використання всієї доступної документальної бази, щоб «показати монастирське буття з різних сторін» [3; 14]. Як наголошував автор, не всі документи «рівноцінні за джерелознавчою та науковою значимістю, за своєю інформаційністю» [3; 15], проте навіть незначні документальні шматочки у майбутньому зможуть заповнити цілий історичний пласт.

У збірку ввійшло 36 документів – це гетьманські універсали, магнатські фундуши на монастирське володіння, офіційне листування, купчі, дарчі, духовні, звіти, присяги, відомості тощо. Звичайно, що найбільш цінними є універсали гетьманів П. Дорошенка, І. Мазепи, князя Я. Яблоновського (док. №№1–4, 11), якими надавалися або підтверджувалися права на володіння тим чи іншим обителям. Ряд документів констатують факти масового відпуску поміщиками своїх кріпаків до монастирів «в послушення» [3; 62, 68].

Варто звернути увагу на документи №№29–36, які містять статистичні відомості ряду монастирів за 1893 р. [9; 159]. Їх матеріал дозволяє порівняти різні аспекти монастирського життя, «...зробити певні узагальнення щодо власності і майна монастирів за конкретний

час – про господарську діяльність, наявні земельні володіння та їх використання, кошти та їх витрати, прибутки, заощадження, кадрові питання, взаємовідношення з населення тощо» [3; 14].

Ю. Ю. Мариновський не приховував певні проблеми при опрацюванні документів XVII–XIX ст., що «... примусило найбільше уніфікувати і адаптувати (спростити) їх тексти, привівши до норм сучасної російської орфографії (крім док. №4 і №11, які є перекладом з польської на українську мову)» [3; 16]. Автор надрукував документи мовою оригіналу. Тобто російською, оскільки на території тодішньої України вона вважалася загальноживаною. У попередньому слові своєї праці дослідник Ю. Мариновський вказав на зміни, які він вніс при публікації документів [3; 16].

У розділі названої праці «Православні монастирі на терені сучасної Черкаської області до 1917 року» дослідник вказує, що в нашому краї тільки офіційно функціонуючих православних монастирів нараховувалося близько трьох десятків «...починаючи з давньоруського Зарубського і до «молодих» Тальянського і Іванівського (Лукашівського), які виникли під час 1-ї світової війни» [3; 17]. А далі припускає автор, що, якщо порахувати поодинокі згадки у джерелах про обителі та інформацію з усної народної творчості, то вірогідна кількість православних монастирів значно зростає [9; 160].

Заслуговує на увагу, що Ю. Мариновський звертається до пошуку відповідних топонімів «... по всій території Черкаської області й досі зустрічаються назви «монастирище», «монастир», «монастирок»... «чернечий», «монастирський», що вказує на колись існуючу обитель, скит чи якийсь бувше володіння – хутір, ставок, греблю, млин і млинище... » [3; 17].

На думку вченого, більшість православних монастирів Черкащини засновано в другій половині XVI – першій половині XVII ст. «... це можуть бути Золотоніський, Ірдинський, Канівський, Корсунські – Петропавлівський і Онуфріївський, Лебединський Георгіївський, Маньківський, Медведівський, Мотронський, Медведівський, Мошногірський Вознесенський і Мошногірський Петропавлівський, Трахтемирівський, Уманський ...» [3; 18]. Автор припускає, що причиною виникнення обителей були колонізаційні рухи на Пороссі, в Потясміні і на Посуллі після Люблінської унії 1569 р., коли наш край почав активно заселятися і виникали слободи, хутори, села, містечка, міста. Разом з ними утворювалися і монастирі, які виконували і релігійні треби, і були місцем, де жили ченці, котрі відмовлялися від мирського життя. Ю. Ю. Мариновський прийшов до висновку, що всі обителі створювалися в тяжко доступних місцях «...густих і дрімучих (реліктових) лісах, на горах, серед боліт, на островах, тобто в створеному природою захисті ... безпечного життя – аж до кінця XVIII ст. – православні обителі не мали: постійні війни, повстання, пограбування ... навчили братію пристосовуватися до скрутних обставин, ховатися разом з майном, про що свідчать таємні підземні ходи та печери ...» [3; 19]. Автор припускає, що суворі умови

життя стали причиною появи в цьому регіоні тільки чоловічих монастирів, виключенням був лише Чигиринський Свято-Троїцький жіночий монастир. Історик Ю. Ю. Мариновський це пов'язав з розташуванням Чигиринського замку, а це свідчило про збільшення жіночого населення [3; 19].

Не був поза увагою вченого й економічний стан монастирів Черкащини. У порівнянні з Київськими обителями Черкаські монастирі не мали значних прибутків, ні великих володінь з приписними селянами. Основою їх існування були земля та інші угіддя, майно, що одержували від різних, в тому числі й впливових осіб [9; 161]. «На такі речі видавалися універсали, грамоти, привілеї, різні фундуки та ерекції, які одночасно були і правовою базою і охороною від нападів і зазіхань місцевих власників, городової і полкової старшини, старост та їх управителів» [3; 19–20]. Проте ці документи часто не могли захистити обителі від вилучення ґрунтів, оскільки сама держава – Річ Посполита була байдужа до цих процесів і схилилася до принципу «хто дужчий, то і правий» [9; 161].

Про кропітку роботу історика Ю. Ю. Мариновського по виявленню і подальшій обробці документів, що стосуються власності монастирів, свідчать представлені у праці докладні коментарі та примітки. Православні обителі Черкащини, крім Золотоніської Красногірської та Лебединської Миколаївської, були позаштатними та існували за рахунок виділення державою фіксованих угідь – землі, озер, ставків, млинів, грошових виплат за відсутні ґрунти, а також від власних прибутків від господарчої діяльності, кишенькових зборів, пожертв тощо. Також монастирі могли отримувати у власність землю чи інші надбання за купівлею, заповітом, дарунком від інших осіб. Такі землі обкладалися податком. Вчений порівняв земельні володіння монастирів Черкащини з маєтками великих латифундистів, і це виражається у співвідношення 1:20 [3; 20–21].

Докладну інформацію про економічний розвиток монастирів Черкащини також можна отримати з коментарів вченого. Він не тільки конкретизував загальновідомі факти розвитку пасічного господарства, свічних, цегельних заводів, майстерень сільськогосподарського реманенту, садівництва, виноградарства, а й знайшов відомості про удосконалення своїх виробництв, про участь у виставках садівництва, городництва. Про це говорять джерела Ірдинського, Жаботинського Онуфріївського, Мотронинського і Мошногірського монастирів [3; 21–22, 156, 160].

Чимало відомостей знайдено істориком Ю. Ю. Мариновським про співпрацю православних обителів з фірмами, кооперативами, підприємствами, магазинами, купцями, міщанами. Про це свідчать контракти та довготривалі угоди [3; 22, 153, 156].

Отже, подана історико-краєзнавча розвідка про православні монастирі Черкащини зазначеного періоду є концептуально автентичне з додержанням хронологічного принципу подання матеріалів, тобто вводить у науковий обіг нові відомості з історії

Черкащини з докладним їх коментуванням. Ця збірка носить тематичний характер і є дослідженням про заснування і функціонування православних обителей нашого краю. Ю. Ю. Мариновський робить чіткі висновки щодо кількості, розмірів, розташування в регіоні, класності (штатний чи заштатний), якості і джерела отримання угідь. Дослідник дав детальну характеристику економічному життю монастирів, не обійшов питання благодійництва та милосердя, незважаючи на великі матеріальні та духовні спустошення (остання третина XVIII ст.) [9; 162].

Праця «Православні монастирі на терені сучасної Черкаської області після 1917 року» (із серії «Черкаська минувшина») присвячена функціонуванню і життєдіяльності православних обителей з 1917 по 1960-ті рр. У дослідженні вперше на великому в переважній кількості архівному матеріалі (опубліковано та докладно прокоментовано 88 документи) відтворюється механізм поступового знищення монастирів на Черкащині за роки радянської влади. На новому документарію дослідник Ю. Ю. Мариновський показав картину внутрішнього буття монастирів в іншому, атеїстично-правовому середовищі, взаємостосунки держави і чернецтва, насильницьке обмеження усіма способами і засобами життєвого монастирського простору, що призвело до повної їх ліквідації у 1929 р. Після 1929 р. в офіційних документах монастирі Черкащини вже не згадувалися.

В цій книзі автор також дотримувався попереднього – як і в першій книзі – розподілу матеріалу, вважаючи таке за найдоцільніше. Переважна більшість текстів 88 документів належать до фондів Державного архіву Черкаської області, які розташовані відповідно хронології. Серед наведених документів є рапорти настоятелів, статистичні відомості про монастирі, витяги з протоколів засідань різних виконавчих структур, заяви, договори, статуту монастирських громад, зразки «присяг» і «допросів» при висвяченні у сан, описи монастирського майна і церковного начиння, різноманітні звіти, листування, інструкції. Фрагменти мемуарів та інше. Також Ю. Ю. Мариновським знайдено матеріали більш загального характеру, на яких базувалося керівництво за релігійним рухом взагалі, нагляд за монастирями та їх насельниками, з боку законодавчих та виконавчих органів влади [4; 16].

Дослідник вказав, що, на жаль, велика кількість документів з монастирських архівів загинула, і це не дало йому змоги представити матеріали пропорційно по кожній згаданій обителі.

Ю. Ю. Мариновський встановив, що на 1 січня 1917 року на території сучасної Черкаської області (на той час це повіти Полтавської та Київської губерній) офіційно діяли 15 православних монастирів, з них 2 обителі старообрядців [4, 19]. Усі вони стабільно діяли і були життєспроможними як культурно-релігійні та фінансово-економічні осередки до 1917 року. З ліквідацією імперської державної та політичної системи 1917 року повністю змінюється правовий, а, отже, і

господарсько-економічний статус монастирів у системах нової державності.

Ю. Ю. Мариновський показав, загально окреслив правове поле у земельному питанні у період 1917–1922 рр., яке в тій чи іншій мірі впливало на функціонування монастирів як дійсних земельних власників [4; 22–29]. Також дослідник навів документарій Радянської влади, який датується першою половиною 1919 року, і на основі якого було сформовано і запроваджено правове поле, що стосувалося відношення держави до Церкви, і воно повністю ототожнювалося з базовими засадами більшовицької політики у цій сфері [4; 32].

Згідно з цими документами у монастирів, як і у всієї Церкви, вилучалося без викупу усе рухоме і нерухоме майно: земля, ліси, води, сільськогосподарський та промисловий реманент, богослужбове та церковне начиння, бібліотеки, будівлі, храми. Все це оголошували народним надбанням і передавали у завідування і розпорядження народним радам та їх виконкомам. Проте Черкащина у період 1919–1920 рр. визначалася постійними військовими діями, що стало причинами буксування впровадження програми знищення монастирів.

Примусові реквізиції в обителях проводили майже усі частини і підрозділи радянських, петлюрівських, денікінських і різних бандитських угруповань, які таким чином і у такий спосіб само забезпечували себе хлібом, кіньми, худобою, майном. Дослідник констатував, що період 1919–1922 рр., це не тільки перший етап у співіснуванні Радянської влади і монастирів Черкащини, а й початок «м'якого» їх знищення. В життєдіяльності обителі в цей час існувала певна конфліктна подвійність: з одного боку, правове поле УСРР, з іншого – ще помітний інерційний рух у функціонуванні монастирів, що залишився з попередніх часів як у правовому, так і в традиційно-звичаєвих аспектах [4; 39].

Спираючись на практику закриття православних монастирів на Черкащині, Ю. Ю. Мариновський створив загальну схему етапового перетворення ще залишених обителі із класичної в інші форми дозволеної радянським законодавством життєдіяльності і функціонування до їх останнього часу, коли була поставлена остаточна крапка [4; 58–59]. Після 1929 року в офіційних документах монастирі Черкащини вже не згадуються. У продовж 1941–1944 рр. на Черкащині було відкрито 2 жіночих монастирів та 171 православну церкву [4; 59–60].

Дослідник Ю. Ю. Мариновський приділив значну увагу і ретельно вивчив питання, яке стосувалося пам'яткоохоронної діяльності держави. Черкащина – це ще й історико-культурний феномен, де акумулювалася багатівікова спадщина великої кількості культур і народів, попри всі військові, політичні, соціальні й природні катаклізми і катастрофи з їх наслідками. Тому, звичайно, не в повній мірі, але ж були збережені тисячі пам'яток історії, археології, культури, природи, мистецтва.

Він документально відновив усю юридичну базу цього питання, надавши реєстри монументальних пам'яток культури (старовини й мистецтва) за 1926, 1927, 1930, 1960-ті роки [4, 62–65].

Історик Ю. Ю. Мариновський вказав на конкретні недоробки, «які об'єктивно мають місце, і головне – це неповні біографічні відомості про людей, що наводяться в примітках та коментарях, а згадки про деяких осіб, на жаль, так і залишились в книзі тільки прізвищами і конкретизацією їх посад ... » [4, 17].

Колосальним здобутком і кропіткою багаторічною працею були примітки та коментарі історика. Ю. Ю. Мариновський пояснив і перевіряв на достовірність в інших джерелах кожен факт, подію, юридичний акт, прізвище, топонім та інше. Так, в його примітках можна знайти найбільш повну біографію

О. М. Александрова (надана повна копія автобіографії), який був безпосередньо пов'язаний з охороною і збереженням пам'яток культури й природи на території теперішньої Черкаської області [4, 365–367]; про долю бібліотек Бобринського та Давидова (кількість книжок – 13 тисяч екземплярів, з них 10 тисяч томів на іноземній мові) [4, 364–365]; про схеми, за якими передавалися церковні дзвони, дорогий церковний одяг, церковне начиння з дорогих кольорових металів на експорт, «Рудметалторгу», металургійній промисловості, на «мобілізаційні» потреби [4, 369–370] та багато іншого.

Отже, і друга історико-краєзнавча розвідка про православні монастирі Черкащини зазначеного періоду є також концептуально автентичне з додержанням хронологічного принципу подання матеріалів.

Ця збірка носить тематичний характер і є дослідженням не тільки функціонування та життєдіяльності православних обителів з 1917 по 1960-ті роки, а й вперше відтворено механізм поступового знищення монастирів на Черкащині за роки радянської влади. Дослідник показав картину внутрішнього буття монастирів в атеїстично-правовому просторі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Мариновський Ю. Ю. Мотронинський Троїцький монастир. Черкаси, 1990. 104 с.

2. Мариновський Ю. Ю. Документальні свідчення про останні роки монастирів на Черкащині: 20-ті роки / Український археографічний щорічник. К.: Наукова думка, 1993. Нова серія, випуск 2. Т. 5. С. 68–91. 472 с.

3. Мариновський Ю. Ю. Черкаська минувшина. Книга 1. Православні монастирі на терені сучасної Черкаської області до 1917 року. Черкаси, 1997. 208 с.

4. Мариновський Ю. Ю. Черкаська минувшина. Книга 2. Православні монастирі на терені сучасної Черкаської області після 1917 року. Черкаси, 2002. 480 с.

5. Мариновський Ю. Ю. Гулаки на правобережжі Дніпра: родовід і власність правобережних Гулаків з Артема. Матеріали до біографії роду / Альманах Батьківщина –2012. Черкаси: Вертикаль, 2014. 512 с.

6. Мариновський Ю. Ю. Семеренки / Смирненки з славетної Городищини. Родовід. XVIII–XX ст. / Альманах Батьківщина –2012. Черкаси: Вертикаль, 2017. 136 с.

7. Кауфман Л. Семен Гулак-Артемівський. К., 1973. 40 с.; Багалея Д. И. Очерки из русской истории. Петр Петрович Гулак-Артемівський // Статті по історії просвіщення. Харків, 1911. С. 359–395.; Коваль Г. Ф. Я. П. Гулак-Артемівський – засновник музею на могилі Т. Г. Шевченка // Радянське літературознавство. К., 1970. №3. С. 49–51.; Мариновський Ю. Ю. Деякі матеріали про родовід Анксентія Петровича Гулака // Вісник Черкаського університету. Серія Філологічні науки. №19. Черкаси, 2013. С. 114–123.

8. Мариновський Ю. Ю. Черкаська минувшина 2001. Документи і матеріали з історії Черкащини. Черкаси, 2001. 216 с.

9. Горенко Л. М., Косяк С. М., Боєва І. Г. Історико-документальне дослідження Юрія Мариновського «Черкаська минувшина. Православні монастирі на терені сучасної Черкаської області до 1917 року» // Гуманітарний вісник ЧДТУ. Серія: Історичні науки. 2020. №32. С. 158–164.

VALUE GUIDELINES OF CORPORATE CULTURE

*Dmytrenko M. Y., Doctor of Philosophy, Professor,
Chubina T. D., Doctor of Historical Sciences, Professor
Cherkasy Institute of Fire Safety named after Chernobyl Heroes of
National University of Civil Defence of Ukraine*

Formulation of the problem. For a long time, corporate culture as a specific cultural formation has remained outside the philosophical reflection. It has been considered mostly in sociological or culturological plane. The need to supplement theoretical research with philosophical analysis is explained by the growing role of pluralized and, at the same time, homogeneous cultures in structuring the communicative space on the intersection of the world of life and the world of work. This can be considered a challenge for philosophical anthropology, which is expanding rapidly its problem field, exploring man in the integrity of what is together with “culture in culture” and putting forward through this claim to the status of “first philosophy (E. Tugendhat).

Analysis of recent research and publications. E. Durkheim, P. Hall, C. Kluckhohn, A. Kroeber, M. Weber, etc. reveal concepts, features and the structure of corporate culture, as well as the analysis of its components. I. Ansoff, M. Armstrong, K. Cameron, B. Karloff, Ph. Kotler, A. Maslow, R. Ruttenger, K. Thompson and others made a significant contribution to the

study of the formation of the concept of corporate culture. Until recently, the issue of corporate culture has been considered by scientists only in line with the managerial realities of economic and social spheres of society. S. Abramov, A. Asaul, M. Babyak, T. Bazarov, O. Vikhansky, I. Groshev, E. Kapitonov, V. Kozlov, A. Kolot, I. Kostenchuk, Y. Krasovsky, B. Milner, N. Mogutnov, Y. Palekh, A. Pogodin, T. Persikov, A. Prigogine etc. contributed to the development of these aspects of corporate culture. However, moral and ethical aspects of corporate culture remain out of the attention of researchers.

The purpose of the article is to outline moral and ethical values of corporate culture through the prism of corporate philosophy, to determine their impact on both the corporation and the individual; his/her value system, creative and intellectual potential.

The main body. In the context of theoretical and practical tasks of philosophical and anthropological research corporate culture, as well as in determining the prospects of modern human, it is expedient to clarify moral and ethical guidelines of corporate ethics. The latter, on the one hand, is subject to the requirements of utilitarian ethics, and on the other, especially in a society of risk, capsule-shaped cultures, if they advocate openness and democracy, must focus on universal values, the dialectic of “morality and hyper morality” (A. Helen), the planetary ethics of responsibility (G. Jonas, K.-O. Apel).

In the framework of corporate culture prize system and gifts – consciously or unconsciously – consolidate moral consciousness of employees at the level of conventional morality, inhibits the development of moral consciousness in the direction of achieving the requirements of post conventional morality.

As part of corporate culture, the pursuit of recognition is very important, which also means the ability to see “I” in “We” and “We” in “I” (A. Goussier). Utilitarian ethics, pragmatization of behavior, extreme narrowing horizons of deontological ethics within the framework of corporate culture may demoralize culture carriers, which, in the end, is determined by the image of man underlying it. Excessive attention to the image of man as an insufficient being can lead to consolidation at the subconscious level of resentimental reactions, insatiability, envy, group selfishness, which becomes the basis for corruption within the organization, and tacit consent to the implementation of corrupt practices and schemes from outside. Deformation of moral consciousness in the closed space of corporate culture can even lead to the sacralization of such practices and their initiators and performers. To distinguish between measurable and consumer profile of corporate culture the most relevant criterion is the one offered by E. Fromm, namely: identifying belonging to the paradigm of “to be” or to the paradigm of “to have”. It can be used even when determining the motivations of corporate charity events, which at violation of the dignity of the addressees of these actions and their rights to recognition become a means of self-affirmation with elements of repression.

Corporate culture is not only an original mixture of values, attitudes, norms, habits, traditions, behaviors and rituals, specific to a particular organization, but also the environment and self-realization of the corporation, its inherent style of relations and behavior in society. In each of these elements, there is a certain degree of correlation between corporate culture and man, their immanent involvement in each other, which is necessary for a person's existence and for the culture of the corporation. In this regard, J.-P. Sartre's statement is quite relevant saying that culture neither saves something or someone nor justifies them [11, p. 479].

Corporate culture acts as a factor that integrates interests of employee and employer by enshrining certain "game rules", i.e. expected behavioral attitudes in a particular situation, behavioral stereotypes associated with the performance of some work and compliance. It should be noted that the corporate culture of modern society is a practical way to implement a certain theoretical superstructure – the corporate philosophy of "common destiny", which prescribes the principles, obligations to different segments of society, including to its own employees. Corporate philosophy is the ideological foundation of communicative and production activities of any modern economic entity. Ethical, legal, social obligations, on the one hand, make the organization more attractive to external audiences, while on the other hand, affirm the principle of a team approach, a single corporate creative spirit, the creation of a humanistic attitude to each employee in his/her workplace.

Within the framework of the philosophy of corporate culture, the solution to the problem of alienation in the dichotomy "managers – managed" (administration – staff) is the modification of internal features of labor, which forms the nature of self-realization in the "working" time. The result is coincidence of values of the corporation and staff within the working process and productive activity becomes an important source of personal development, associated with maximizing the quality improvement of the organization as a whole. The corporate culture of modern production is based on constant work with staff, aimed not only at revitalizing purely professional abilities, training and dedication workers, but also on the harmonizing relations and the psychological climate, contributing to the development of personality. The importance of human resources is growing, their quality is increasingly included in the "intangible assets" of corporations, and the focus is on dialogue and management partnership with staff. Management gets the features of "the talks" and criticism of management by subordinates is legalized, takes the form of reverse communication. Today, the main tools for strengthening and disseminating corporate values are "socialization" of staff within the general personnel policy of the company, the connection of leadership, especially at the level of senior management, with the spread of corporate culture, active work of the corporate ideological machine and its interaction with the media.

The flagships of the business draw a special attention to the issue of careful selection and "socialization" of new employees. M. Grachev notes that an example of a detailed approach is the practice used by American

branch of Honda [4, p. 122]. Workers hired by the plant must write an essay about their life goals and their compliance to the proposed work at Honda. After extensive discussion of the work by permanent employees and managers of the company, 90 percent of applicants are eliminated, while others are competitively selected based on the results of subsequent interviews. Those hired are included in an intensive training process. If traditionally training takes 4–8 hours in American companies, then at the plants of Honda Company it lasts for three weeks. At this time, the best employees are attached to newcomers, teaching those advanced techniques and methods of work. During this period newcomers undergo “cultural acclimatization”, they get acquainted with the anthem of the company, its history and norms of behavior. Purposeful “socialization”, the formation of dedication and feelings involvement in the company subsequently brings significant results. The sense of common purpose and involvement of the staff of Japanese companies directly follows from the practice of “socialization”, during which a joint responsibility for the survival and development of the company is formed. Japanese workers are constantly inspired and supported by real examples, that the guarantee of employment depends on the economic prosperity of the firm, and all together – workers, managers must do everything possible to ensure viability in the future. Leaders take an active part in the process of creating and building corporate culture. Energetic managers of leading foreign companies treat the creation of a new corporate culture as an ethical resource for further development, business goals achievement, combination of innovative potential of the working force, overcoming the resistance of the old bureaucratic system. This explains the efforts made by corporations in this direction. This is due to the fact that, finding a new role in the production process, intellectual employees can no longer be managed through traditional methods. Under conditions when social relations become a sphere of personal aspirations rather than bureaucratic regulation, and the imagination and creative potential of man become infinite, resource for solving production problems, compatibility of values, worldviews and goals are more important than the details of a particular commercial agreement. Therefore, in a modern corporation, employees or entrepreneurs are neither “dependent” nor “independent”; they are “interdependent”. Given that employees act as factual owners of knowledge, they have to manage as if they were members of voluntary organizations.

In modern conditions, the leadership of corporations is facing the need to adapt corporate culture to dynamic changes. This makes the cultural element the most important in the system of innovative personnel management. In contrast to the local disparate nature of “cultural” landmarks existing in previous decades, the novelty of modern approaches lies in attempts to use an arsenal of ideological means and methods of influencing staff synthetically. The corporation’s “vital values” are disseminated through the publication of books and manifestos by executives, their public speeches, and press conferences, publication of in-house newspapers and bulletins, videotapes and posters, memorizing songs

and anthems of companies, active work of professionals in the field of Public Relations and Labor Relations. Questionnaires, surveys, polls, etc. allow you to monitor changes in the socio-political climate in companies, branches and enterprises rather quickly.

National culture that forms stable behavioral stereotypes of the employee plays a special role in shaping the labor potential of the corporation, primarily its innovative component. J. Wieland, A. Pryhozhiy, O. Shkaratan note that sociological and anthropological studies of ethnic characteristics of labor force are currently applied. They have recently been in demand among transnational corporations when organizing production [3, p. 33]. From individual features and characteristics, experts synthesize generalized portraits of the “typical employee” – German, Dutch, Japanese, Arab, etc. [9, p. 74–75]. In accordance with the data a system of labor incentives is designed, the optimal industry structure is constructed. We cannot but mention the statement by O. Shkaratan and S. Ivanova that the realities of the modern world and the development of the global economy do not extinguish, on the contrary, enhance the cultural and institutional diversity of nations, societies, stimulating their relationship at the same time [5, p. 19]. For example, L. Fedotova notes that Japanese experts changing German discipline and pedantry to a creative atmosphere, allowed the car Porsche Company to increase competitiveness in the world market [13, p. 46]. At the same time, as noted by V. Pronnikov, I. Ladanov, operation of hundreds of American companies set up in the Japanese style of “group quality”, does not bring desired results [10, p. 237].

E. Kapitonov proposes to create an ideal corporate model culture, which will be a tool that will provide an opportunity to cover and evaluate cultural and corporate practices, manage functioning of corporate culture. That is, the disclosure of the model corporate culture is associated with an integrative-systemic approach that integrates its elements into the system. Thus, system elements of corporate culture can be used in different combinations, with different details, depending on the aim of the organization, its scale, financial capabilities, etc. [7, p. 150–151].

The concept of value is usually used in two senses: what a person values in life or, in particular, at work (labor value) and therefore is one of the sources of motivation for behavior that acts as a standard of good (high values, universal values) and corrects behavior. The system of values, especially those considered high, are an important element of culture in general and corporate culture in particular. Not only the list of values, but also their process is essential for formation and actions that determine motivation, as well as the environment, which affects this process. For the first time the question of the influence of the value system on a person in professional activity was raised by M. Weber. He identified an ethical component in world religions, i.e. practical impulses to action, rooted in psychological and pragmatic religious ties. In today's world, in conditions of economic development, individual consciousness is not able to rationally assess the situation, so moral values become a compass that allows you to

make decisions that reflect the interests not only of the individual but also of society as a whole.

Kandariya connects the process of forming the values of the organization's culture with its life cycle [6, p. 194]. At the stage of creating a company, the founders lay down all values, norms, patterns of behavior. The second stage is the consolidation of values that are shared by all members of the organization. At the third stage, the culture is supported by customs, rituals that form the relevant experience of employees. At the fourth stage, (stage of maturity) culture begins to play an integrative role. At the last, fifth stage of the new growth of the organization, employees fully share the values. At this stage, culture helps to overcome crises, both internal and external.

In terms of corporate culture, values can be defined as the target and desired event or direction of events, because the individual always takes an assessment position in relation to all elements of the environment. Values in this case serve as an incentive, a necessary condition for effective work and in general any interaction. A system of values that is developed in the company and shared by all employees, is a certain guideline of behavior in a given situation, it is perceived by employees as the climate of the organization, affects the leadership style, etc. and acts as the main and defining element of corporate culture. That is, the basis of corporate culture are values that are crucial and determine the meaning of the activities of corporation members. According to M. Armstrong, corporate culture management is commonly based on the assumption that the formulation of common corporate values will lead to the appropriate type of behavior [1, p. 328]. However, the corporation should focus not on the formation of values but on the formation of the type of behavior, which later will lead to the emergence of relevant values. That is, in the corporate culture personal interests are recognized and correlated with the interests and values of the corporation and other employees. The specifics of corporate behavior is revealed in such properties as functional certainty, temporality, self-organization and motivational thinking. The basis of corporate behavior is its compliance with the value system of the corporation. Because of this, many corporations formulate the system of values as standards of corporate behavior and regulate them in corporate culture codes. T. Peters and R. Waterman, exploring the correlation of culture and success of the organization, formed a number of values and beliefs of corporate culture (the scientists themselves called them "eight signs that most fully characterize the features of exemplary companies"):

- 1) focus on actions to achieve success;
- 2) face the consumer (companies learn from the people they serve, listen to their opinions);
- 3) independence and perseverance. Companies that are prone to innovation contribute so that the organization has many leaders and innovators; scientists call them "enthusiasts");
- 4) productivity – from people (exemplary companies consider ordinary staff as the main source of achievement in areas of quality and productivity);

5) connection with life, value guidance;

6) dedication to their work;

7) simple form, small staff;

8) freedom and rigidity (exemplary companies are both centralized and decentralized: on the one hand, they promote the autonomy of structural units, on the other hand, they are fanatical centralists in terms of basic values) [8, p. 30–31]. Of course, these values are not an expertise, but they make the organization successful, and state of things is much worse in companies where most of these features are missing.

T. Solomanidina divides values into values-goals and values-means. The first are regulatory in nature: universal (good – evil); economic; aesthetic (harmony – chaos); social (love – hatred); political; religious. The second determine the ways to achieve the goal: communication, independence, willingness to take risks, quality of work [12, p. 166]. Taking it into account, we can say that during corporate culture formation values-goals, as a rule, form the basis of the company mission, and values-means determine the principles of company policy formation, which are embedded in the rules of conduct of employees. When creating an organization, a leader or group of leaders lay down their system of values and priorities, and this is quite natural. However, the values adopted in a culture are not detached from the economic realities of the organization, but, conversely, designed to promote efficiency, successful achievement of business goals and objectives. These realities are very different for companies. Therefore, there are many types of corporate cultures that differ in missions, goals, purpose, and personnel policy. It is clear that values as elements of these cultures have different interpretations. For example, adhocratic values of creativity and innovation can coexist with hierarchical values of the discipline, with market leadership on the market and the desire for success or clan values of relationships in the team. Of course, it is very good to take the best from each type of culture but it should be kept in mind that values are not always perfectly compatible. The contradiction of values will create dissonance in the behavior of employees; will disorient them in the correct understanding of their company culture.

In today's world, there is a tendency for companies to proclaim values that may belong to different corporate cultures. The system of values can be used to diagnose the type of culture (or combination of types of cultures) of a particular organization. In the structure of values, I. Buyeva offers to single out such groups of values as humanistic (man as a universal value, and "human-filled" values: life, health, nature and society); professional (the company's mission as a professional focus of collective activity); educational as a value that creates conditions for human self-actualization, the possibility of professional growth; professional relations as a means of correlating positions, support, professional creativity; social (the team and its traditions as a social environment for self-expression and satisfaction of needs: in recognition, success; image of the organization) [2, p. 16–17]. That is, the author assumes that the selected groups of values are universal in

nature, and their content varies depending on the type of organization and the specifics of the activity.

We agree with this statement, but consider it necessary to supplement this list with values that are important for corporate culture. These are motivational values: cohesive team, a sense of “common destiny”, dedication; trust to leadership, ability to work in a team and faith in mutual assistance (values of a small group, environment); possibility of self-realization, stability, confidence in the future; security of interests and rights of the employee, performance of duties at a high level; acceptance of responsibility, belief in the forces (values) of the employee.

It is important to remember that not all corporate values that are accepted by employees become their personal values. Awareness of a value and a positive attitude towards it is not enough. It is necessary to practically involve the employee in the activities of the organization aimed at realizing this value. Only by acting accordingly to corporate values, adhering to established norms and rules of conduct, an employee can become a full member of his/her organization. In general, it is impossible to see the system of values, but it is invisibly present in the target settings, in the documents that determine the basic principles of activity, in the development of organization plans, in how to build its business culture and informal life (symbols, holidays, corporate visual series, informal communication of people). Therefore, it is probably not necessary to start by defining values of corporate culture, but by formulating basic goals and objectives (missions), creating a strategic development plan and other documents that describe and define the core of the organization. It is possible to build a framework of the corresponding further culture only on the basis of these documents.

Conclusions. Thus, the peculiarities of the corporation’s culture are expressed primarily in its value orientation: meeting employees’ needs in intellectual, cultural and moral development; providing conditions for creative activity of employees; formation in of civil position, ability to work effectively and competitively in modern conditions; preservation and increase of moral, cultural and scientific values of society; dissemination of knowledge and raising the cultural level of the population. Corporate culture contributes to the creation of an environment in the team, of common values, allows members of groups to live and work in a world that they equally perceive, take actions that are understandable to everyone, regulate social and production interactions within the framework of the adopted convention of this organization. Human resources that operate within the corporate culture, united by corporate spirit, allow to significantly improve the basic characteristic of modern production – labor productivity.

REFERENCES

1. Armstrong M. The basics of management. How to become a better manager. Feniks, 1998. 512 p.
2. Buyeva I. The formation of corporate culture of pedagogical communities. Social and humanitarian knowledge. 2006. No. 4. P. 16–17.

3. Viland Y. Managing cultural diversity. Corporate ethics and value management. URL: http://www.directmedia.ru/book_238352_korporativnaya_etika_i_tsennostnyiy_menedjme.
4. Grachev M. Managing labour. Nauka, 1990. 138 p.
5. Ivanova S. The interaction of ethnical and universal in modern culture. 2000. P. 19–25.
6. Kandariya I. The formation of corporate culture in an organization. URL: <http://www.irinam.com/index.php?newsid=194>.
7. Kapitonov E. Corporate culture: strategic orientation of developing socio-labour relations. Monograph. 2003. 192 p.
8. Robert H., Thomas J. Peters, Jr. Waterman In Search Of Excellence: Lessons From America's Best-Run Companies. URL: https://www.iccp-portal.org/sites/default/files/filefield_paths/pdf-in-search-of-excellence-lessons-from-americas-best-run-companie-robert-h-thomas-j-peters-jr-waterman-pdf-download-free-book-0163bc8.pdf
9. Prigozhiy A. Business culture: comparative analysis. Sociological research. 1995. No9. P. 74–75
10. Pronnikov V. Managing staff in Japan. URL: <https://altairbook.com/books/853579711-upravlenie-personalom-v-yaponii-ocherki.html>.
11. Sartre J. P. The wall. URL: <https://flibusta.club/b/144867>.
12. Solomanidina T. O. Organizational culture as socio-economic space of managing human resources :dissertation, Doctor of Economics: 08.00.05. M., 2003. 356 p.
13. Fedotova L. N. Public relations and public opinion. URL: <https://altairbook.com/books/1485320-pablik-rileyshnz-i-obshchestvennoe-mnenie.html>.

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ЦИВІЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

*Землянський О. М., канд. техн. наук, доцент
Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України*

Аналіз сучасних уявлень про цивільну безпеку людини в умовах життєдіяльності говорить про багатогранність об'єктом розуміння і сприйняття дійсності, який потребує інтеграції різних стратегій, сфер, аспектів, форм і рівнів пізнання. Складовими галузі цивільної безпеки є різноманітні науки про безпеку. Згідно з Європейською програмою навчання у сфері наук з ризиків – FORM-OSE|| науки про безпеку мають світогляднопрофесійний характер [1]. До них належать:

- гуманітарні (філософія, теологія, лінгвістика, етика);
- природничі (математика, фізика, хімія, біологія);
- інженерні науки (опір матеріалів, інженерна справа, електроніка);
- науки про людину (медицина, психологія, ергономіка, педагогіка);

- науки про суспільство (соціологія, економіка, право).

Гуманітарні, природничі, інженерні науки, науки про людину та про суспільство є складовими галузі знань, яка зветься «Цивільна безпека», і є певним корінням могутнього дерева знань у сфері цивільної безпеки людини.

Короною цього дерева є охорона праці, гігієна праці, пожежна безпека, інженерна психологія, цивільний захист, основи медичних знань, охорона навколишнього середовища, промислова екологія і багато інших дисциплін.

Культура цивільної безпеки людини – це сукупність цінностей, стандартів, моральних норм і норм її поведінки, спрямованих на підтримання самодисципліни як способу підвищення рівня безпеки.

Організація навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях на законодавчому рівні регулюється Кодексом цивільного захисту України [2]. Зокрема, розділом 10 передбачено, що навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях здійснюється:

- 1) за місцем роботи – працюючого населення;
- 2) за місцем навчання – дітей дошкільного віку, учнів та студентів;
- 3) за місцем проживання – непрацюючого населення.

Організація навчання діям у надзвичайних ситуаціях покладається:

1) працюючого та непрацюючого населення – на центральний орган виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, Раду міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування, які розробляють і затверджують відповідні організаційно-методичні вказівки та програми з підготовки населення до таких дій;

2) дітей дошкільного віку, учнів та студентів – на центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері освіти і науки, який розробляє та затверджує навчальні програми з вивчення заходів безпеки, способів захисту від впливу небезпечних факторів, викликаних надзвичайними ситуаціями, з надання домедичної допомоги за погодженням з центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту.

Стандартами професійно-технічної та вищої освіти передбачається набуття знань у сфері цивільного захисту.

Порядок здійснення навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Громадські організації та позашкільні навчальні заклади здійснюють навчання діям у надзвичайних ситуаціях відповідно до своїх статутів.

Відповідно до статті 40 Кодексу цивільного захисту України [2] навчання працюючого населення діям у надзвичайних ситуаціях є обов'язковим і здійснюється в робочий час за рахунок коштів роботодавця за програмами підготовки населення діям у надзвичайних ситуаціях, а також під час проведення спеціальних об'єктових навчань і тренувань з питань цивільного захисту.

Навчання працівників центральних органів виконавчої влади, інших органів державної влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання із числа керівного складу і фахівців, діяльність яких пов'язана з організацією і здійсненням заходів з питань цивільного захисту, організовується роботодавцем відповідно до порядку проведення навчання керівного складу та фахівців, діяльність яких пов'язана з організацією і здійсненням заходів цивільного захисту, затвердженого Кабінетом Міністрів України.

Порядок організації та проведення спеціальних об'єктових навчань і тренувань з питань цивільного захисту визначається центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту.

Для отримання працівниками відомостей про конкретні дії у надзвичайних ситуаціях з урахуванням особливостей виробничої діяльності суб'єкта господарювання у кожному суб'єкті господарювання обладнується інформаційно-довідковий куточок з питань цивільного захисту.

Особи під час прийняття на роботу та працівники щороку за місцем роботи проходять інструктаж з питань цивільного захисту, пожежної безпеки та дій у надзвичайних ситуаціях.

Особи, яких приймають на роботу, пов'язану з підвищеною пожежною небезпекою, мають попередньо пройти спеціальне навчання (пожежно-технічний мінімум). Працівники, зайняті на роботах з підвищеною пожежною небезпекою, один раз на рік проходять перевірку знань відповідних нормативних актів з пожежної безпеки, а посадові особи до початку виконання своїх обов'язків і періодично (один раз на три роки) проходять навчання та перевірку знань з питань пожежної безпеки.

Допуск до роботи осіб, які не пройшли навчання, інструктаж і перевірку знань з питань цивільного захисту, зокрема з пожежної безпеки, забороняється.

Програми навчання з питань пожежної безпеки погоджуються з центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту.

Відповідно до статті 41 Кодексу цивільного захисту України [2] навчання дітей дошкільного віку, учнів та студентів діям у надзвичайних ситуаціях та правилам пожежної безпеки є обов'язковим і здійснюється під час освітнього процесу дітей старшого дошкільного віку за навчальними планами і програмами розвитку дітей, учнів – за навчальними планами і програмами з навчальних предметів, студентів на кожному рівні вищої освіти – за програмами навчальних дисциплін та планами об'єктових тренувань з питань цивільного захисту, за рахунок коштів, передбачених на фінансування закладів освіти.

Для підвищення якості освітнього процесу з дітьми та учнями з питань захисту життя, формування культури безпеки і норм поведінки у надзвичайних ситуаціях у закладах дошкільної освіти щороку проводяться Тижні безпеки дитини, у закладах загальної середньої та професійно-технічної освіти – Дні цивільного захисту.

Популяризація серед дітей та молоді знань у сфері цивільного захисту, у тому числі щодо дій у надзвичайних ситуаціях та правил пожежної безпеки, здійснюється центральними органами виконавчої влади, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими державними адміністраціями, органами місцевого самоврядування за участю громадських об'єднань шляхом підготовки та реалізації комплексу заходів відповідного спрямування.

Відповідно до статті 42 Кодексу цивільного захисту України [2] непрацююче населення самостійно вивчає пам'ятки та інший інформаційно-довідковий матеріал з питань цивільного захисту, правила пожежної безпеки у побуті та громадських місцях та має право отримувати від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, через засоби масової інформації іншу наочну продукцію, відомості про надзвичайні ситуації, у зоні яких або у зоні можливого ураження від яких може опинитися місце проживання непрацюючих громадян, а також про способи захисту від впливу небезпечних факторів, викликаних такими надзвичайними ситуаціями.

Для надання населенню за місцем проживання інформації з питань цивільного захисту органами місцевого самоврядування створюються консультаційні пункти та призначаються особи, відповідальні за організацію їх роботи.

Створення та функціонування консультаційних пунктів забезпечується відповідно до методики, затвердженої центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту.

Більшість надзвичайних ситуацій відбувається та поширюється через свідомі чи несвідомі дії людини, тому вирішення проблеми компетентності з питань цивільної безпеки закріплене Кодексом цивільного захисту України як обов'язок громадян вивчати способи захисту від надзвичайних ситуацій та дій у разі їх виникнення.

З метою створення необхідних умов для реалізації в інтересах громадян України зазначеної правової норми Урядом визначено механізм навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях. Так, роботодавці у рамках професійного навчання працівників на виробництві зобов'язані організувати вивчення ними Програм загальної підготовки працівників до дій у надзвичайних ситуаціях та для практичного закріплення і перевірки рівня знань тих, хто навчався проводити спеціальні об'єктові навчання і тренування з питань цивільного захисту. За місцем проживання органами місцевого самоврядування створюються умови для самостійного вивчення населенням правил поведінки в умовах надзвичайних ситуацій шляхом видання навчальних і наочних посібників, соціальної реклами, буклетів, пам'яток, розміщення у засобах масової інформації та консультаційних пунктах при органах місцевого самоврядування відомостей про надзвичайні ситуації, у зоні яких або у зоні можливого ураження від яких може опинитися місце проживання громадян та методи реагування на них.

Вирішення проблеми компетентності організаторів заходів з питань цивільної безпеки громадян з числа керівників, їх заступників та фахівців, з урахуванням характеру завдань, що ними виконуються,

відбувається шляхом проходження ними курсової підготовки на спеціально утворених ДСНС спільно з місцевими органами влади навчально-методичних центрах цивільного захисту та безпеки життєдіяльності.

Визначений Кабінетом міністрів України механізм організації та проведення навчання населення конкретизується основними положеннями ДСТУ 5058:2008 «Навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях» Національного стандарту України «Безпека у надзвичайних ситуаціях».

Організації навчання населення діям у НС є забезпечення на державному, регіональному, місцевому та об'єктовому рівнях єдності і поступовості з обов'язкового вивчення населенням України основних способів захисту у надзвичайних ситуаціях, набуття та засвоєння ним практичних навичок щодо дій у надзвичайних ситуаціях.

Метою навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях осіб керівного складу цивільного захисту та інших управлінських кадрів і фахівців, на яких поширюється дія законів України у сфері цивільного захисту є:

- набуття навичок створювати, приймати і реалізовувати управлінські рішення в межах посадових обов'язків щодо запобігання виникненню, локалізації та ліквідації надзвичайних ситуаціях та управління силами і засобами цивільного захисту.

Метою навчання населення діям у НС працівників підприємств, установ і організацій є:

- практичне відпрацювання способів захисту і дій у НС відповідно до спланованих режимів функціонування єдиної державної системи цивільного захисту;

- підготування особового складу позаштатних служб та невоєнізованих формувань практичним діям під час виконання рятувальних та інших невідкладних робіт у зоні НС або осередку ураження.

Метою та основними завданнями навчання населення діям у НС груп студентів, учнів та вихованців дошкільних навчальних закладів і осіб, не зайнятих у сфері виробництва й обслуговування є:

- вивчення правил поведінки й основних способів захисту в умовах НС;

- формування практичних навичок щодо індивідуальних і колективних дій в умовах НС;

- засвоєння правил користування колективними та індивідуальними засобами захисту і їх практичне використання;

- набуття практичних навичок надання першої медичної допомоги постраждалим.

Навчання населення діям у НС осіб, не зайнятих у сфері виробництва й обслуговування

Просвітницьку роботу з населенням за місцем проживання мають організувати житлово-експлуатаційні органи, селищні та сільські ради, адміністрації об'єктів підвищеної небезпеки за сприяння органів виконавчої влади, до компетенції яких віднесено питання цивільного захисту.

Консультаційні пункти мають бути створені при житлово-експлуатаційних органах, селищних і сільських радах для отримання населенням інформації про стан безпеки з урахуванням ризику виникнення НС, а також про проведення заходів щодо захисту населення у НС:

- способів інформування і оповіщення населення щодо НС;
- сигналів оповіщення населення щодо НС;
- порядку укриття його в захисних спорудах;
- забезпечення населення засобами індивідуального захисту;
- діям під час проведення евакуації населення.

Населення, яке проживає в зонах впливу об'єктів підвищеної небезпеки має отримувати інформацію про заходи захисту та правила поведінки у разі аварій через:

- локальні системи оповіщення об'єктів підвищеної небезпеки;
- пам'ятки;
- участь у відпрацюванні практичних навичок під час проведення на об'єктах підвищеної небезпеки навчально-тренувальних занять.

Для задоволення потреб самостійного вивчення змісту загальної програми навчання діям у НС групам осіб, які не зайняті у сфері виробництва та обслуговування і пенсіонерам, видають посібники, з якими розповсюджують пам'ятки та інший друкований навчально-інформаційний матеріал, а також створюють відео- та електронну програмну продукцію.

Отже, популяризація культури цивільної безпеки серед різних верств населення, пенсіонерів, дітей та молоді організовується і здійснюється центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, спільно з центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері освіти і науки, громадськими організаціями шляхом:

- 1) проведення шкільних, районних (міських), обласних та всеукраїнських змагань з безпеки життєдіяльності;
- 2) проведення навчально-тренувальних зборів і польових таборів;
- 3) участі команд – переможниць у заходах міжнародного рівня з цих питань;
- 4) організаційно-інформаційної діяльності консультаційних пунктів органів місцевого самоврядування;
- 5) проведення навчань, об'єктових тренувань, тренінгів, цільових занять з різними верствами населення.

Навчання дорослого населення, учнів, студентів та дітей дошкільного віку діям у надзвичайних ситуаціях є обов'язковим і здійснюється під час навчально-виховного процесу за рахунок коштів, передбачених на фінансування навчальних закладів, підприємств, установ, організацій.

Навчання дітей дошкільного віку діям у надзвичайних ситуаціях та запобігання пожежам від дитячих пустощів з вогнем проводиться шляхом формування у них поведінки, відповідної віку дитини, щодо власного захисту та рятування.

В умовах воєнного часу виконання закладених законодавством аспектів оволодіння знаннями та навичками діяльності сфери цивільної безпеки при виникненні надзвичайних ситуацій різного характеру є досить актуальним. Сьогодні події стали викликом до переходу з формального до реального стану забезпечення цивільного захисту та порядку дій людини при виникненні небезпечної загрози. Широкою науковою нивою лишається підбір методів, засобів та вцілому технологій для ефективного формування та реалізації державної політики у сфері цивільного захисту, формування культури безпеки населення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Безпека життєдіяльності та цивільний захист: підручник для студ. спеціальностей з природничих, соціально-гуманітарних наук та інженерно-комунікаційних технологій / О. Г. Левченко, О. В. Землянська, Н. А. Праховнік, В. В. Зацарний; КПІ ім. Ігоря Сікорського. Київ: Каравела, 2019. 268 с.
2. Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012 № 5403-VI.
3. Національний стандарт України. Безпека у надзвичайних ситуаціях / ДСТУ 5058: 2008, Київ: Держспоживстандарт України, 2009. С. 17.
4. Цивільний захист: навч. посіб. / Я. П. Скоробогатий, Т. Р. Садніцька, В. О. Василечко, І. Г. Породко; Укоопспілка, Львів. комерц. акад. Львів, 2015. 367 с.
5. Осипенко С. І. Організація функціонального навчання у сфері цивільного захисту: навч. посіб. / С. І. Осипенко, А. В. Іванов Київ, 2007.

ПОЛІТИЧНА СОЦІОЛОГІЯ М. ДРАГОМАНОВА

Кобко В. А., канд. іст. наук, доцент

Хоча в творчій спадщині вченого немає праць, які були б присвячені виключно соціологічній проблематиці і в яких би спеціально досліджувалися методи соціологічного пізнання, все ж за його підходом до розуміння та інтерпретації соціальних явищ, за тими принципами, котрі використовуються ним при аналізі суспільного життя, за тими питаннями, що вивчаються ним, саме М. Драгоманов є одним з перших представників соціологічної думки в Україні.

Основна проблематика, яка цікавила М. Драгоманова як соціального дослідника, охоплювала проблеми державного устрою (федералізм і централізм) влади, прав і свободи індивіда, етнічних спільнот, внутрішньої і зовнішньої політики держав, тобто все те, що нині є предметом політичної соціології. Соціологію Драгоманов розуміє як універсальну синтетичну науку, яка у відповідності зі своїм об'єктом (суспільством в цілому) та методологією і узагальнює всі галузі суспільствознавства, і використовує їх надбання. Слід чітко пам'ятати, що в своїх світоглядно-методологічних засадах Драгоманов

позитивіст. Його основною методологічною установкою є бажання віднайти такі ж об'єктивно точні методи пояснення історичних явищ, які вже вироблені й застосовуються природничими науками (позитивними науками). В цьому плані пошуки Драгоманова співзвучні концепціям основоположників західноєвропейської соціології, насамперед О. Конта, Г. Спенсера. Водночас варто підкреслити і те, що український соціолог сприймає їх підходи і особливо висновки не беззастережно, а критично. Зокрема, він вважав безпідставною, надуманою органістично-еволюційну концепцію Г. Спенсера, основна вада якої полягає у відірваності соціальної еволюції від конкретних соціально-історичних умов, в ототожненні суспільства з живим організмом (це гіпертрофована аналогія, за думкою Драгоманова). Для соціологічних поглядів Драгоманова характерним є багатофакторний підхід до вивчення суспільних явищ. За його думкою, на суспільний поступ впливають економічні, політичні, духовні явища, які в певному поєднанні і спрямовують соціальну еволюцію. Тому для правильного розуміння соціальних процесів необхідно досліджувати вплив всіх чинників, які спричиняють ці процеси. Такий підхід контрастував з поширеною у ті часи тенденцією до зведення різноманітних суспільних явищ до дії якогось одного начала, до пошуків якогось абсолютно-визначального фактора соціального життя.

Точні узагальнення в соціології можливі, за М. Драгомановим, при застосуванні методу «логічної семантики», тобто при аналітичному групуванні суспільних явищ, їх класифікації і типологізації на основі чітко визначених принципів. З цього погляду суспільство виступає як складна багаторівнева система, котра включає три основні підсистеми:

- 1) матеріал, з якою складаються суспільства (індивіди, народи);
- 2) суспільства, класи, держави, міждержавні об'єднання);
- 3) продукти суспільної діяльності (матеріальні, духовні, культурні).

Важливим положенням концепції Драгоманова є твердження, що правильно зрозуміти суть цих суспільних рівнів можна лише за умови, коли враховуються конкретні історичні обставини їх функціонування. Така структуризація суспільства відкриває широкі можливості для застосування порівняльного методу при аналізі соціальних явищ. Драгоманов використовує його як в діахронічному, так і синхронічному аспектах, поєднуючи з принципом конкретно-історичного підходу до соціальних явищ.

Центральне місце в соціологічній концепції М. Драгоманова належить комплексним питанням:

- 1) розумінню та трактуванню суспільної еволюції і суспільного прогресу,
- 2) політичному (державному) устрої суспільства.

Домінування цієї проблематики над усіма іншими питаннями виступає підставою для того, щоб розглядати його вчення як політичну соціологію. Розглядаючи проблеми державного устрою, Драгоманов основну увагу зосереджує на принципах федералізму і централізму як основних засадах побудови державної влади в ХІХ ст.

На величезному фактичному матеріалі (й сучасному, й історичному) він обґрунтовує положення, що лише федеративне об'єднання вільних общин-громад сприяє розвитку суспільства в цілому і окремих громадян. «Розвиток нації до людського ідеалу, – зазначає він, – може здійснюватися успішно, лише узлагоднюючись з національними особливостями». Централізація прагне підвести всю різноманітність національних культур під одні і шаблон, що послаблює суспільні сили і перешкоджає історичному прогресу. Тому потрібно прийти до того, «щоб спілки людські, великі й малі, склалися з таких вільних людей, котрі по волі походились для спільної праці й помочі в вільні товариства, – це й єсть та ціль, до котрої добиваються люди і котра зовсім не подібна до теперішніх держав, своїх чи чужих». Водночас Драгоманов – реаліст і прекрасно розуміє, що в одній окремій країні досягти такого устрою неможливо. «Цілком такі порядки тільки тоді можуть бути в одній якійсь країні, коли вони будуть на всьому світі...», – зауважує він. Досліджуючи історичний розвиток державної влади в європейських країнах. Драгоманов показує, що державний абсолютизм, «просвічений деспотизм» поступово вичерпує себе, і на зміну йому приходять ліберальні устрій держав. Цей ліберальний рух «проявив себе ще в XVIII ст. у Франції великою революцією з виголосом (наслідуючи американських англійців) прав людини та громадянина. В XIX ст. відповідно з принципом нового лібералізму переробляються політичні порядки всіх абсолютних держав західної Європи...». Тобто Драгоманов еволюцію суспільств розглядає як в плані розвитку держави і етносу, нації, держави і інших держав, так і в ракурсі держави і людини, громадянина, його прав і свобод. За його думкою, тільки демократичний (ліберальний) державний устрій сприяє розвитку окремої людини, сприяє формуванню вільних громад-общин, що, в свою чергу, служить основою для прогресу суспільства в цілому. Вчений виступає за політичний та ідеологічний плюралізм, які найсприятливіші для організації духовного життя в суспільстві і уберігають індивідів від тоталітаризму й духовної неволі.

Аналізуючи проблеми політично-державного устрою Росії і перспективи України, Драгоманов виходив з реалій тодішньої історичної ситуації і вважав, що український національно-визвольний рух в близькому майбутньому не принесе бажаних результатів. Причина цього була, з одного боку, в слабкості самого руху, в його недостатній підтримці з боку народу, а з другого – в силі царського режиму. Тому шлях до конференції автономних регіонів, встановлення і вдосконалення федеративного устрою в суспільстві здавався Драгоманову найдоцільнішим в тих історичних умовах. Така позиція була в контексті політичної реальності Російської імперії не лише прогресивною, а й більш реалістичною, хоча, як відомо, й вона не зреалізувалася.

При дослідженні суспільного прогресу й суспільної еволюції Драгоманов притримується просвітницько-позитивістських позицій. Він вірить в неухильний прогрес людства, який неможливо зупинити нікому – ні особам, ні групам, ні урядам чи державам. Виділяючи різноманітні чинники, котрі спричиняють прогрес соціуму, вчений

робить наголос на матеріальних факторах - економічних, географічних, демографічних. Вони є вагомими детермінантами суспільного поступу, ніж духовні. Значне місце в наукових пошуках мислителя належить проблемі критеріїв прогресу. За його думкою, їх потрібно встановлювати об'єктивно-науковим способом, враховуючи конкретні історичні умови, які характерні для певного часу і певного народу. Не існує якогось абсолютного, незмінного критерію прогресу, який можна було б застосувати до оцінки еволюції всіх народів і у всі часи.

Динаміку соціального розвитку Драгоманов розглядає через призму категорій – «соціальна еволюція» і «революція». Соціальна еволюція – нормальний, природний шлях розвитку суспільства, коли зміна одного соціального ладу іншим підготовлюється поступовими й тривалими трансформаціями матеріального, духовного і соціального життя. Це – магістральний шлях поступу людської цивілізації, тоді як революції – це аномалії, тимчасові і стихійні форми соціальних змін. Вони реально існують, але їх бажано уникати.

Соціологічна концепція М. Драгоманова відображала розвиток європейської соціологічної думки, враховувала її досягнення і водночас ґрунтувалася на національному ґрунті. Саме тому його творчість і започатковує становлення вітчизняної соціології.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Захарченко М. В., Погорілий О. І. Історія соціології. Від античності до початку ХХ ст. К., 1993.
2. Драгоманов М. П. Вибране. К., 1991.
3. Бурлачук В., Молчанов М., Степаненко В. Біля витоків соціологічної думки в Україні. К., 1995.
4. Соціально-політичні погляди Михайла Драгоманова. К., 1995.

PROFESSIONAL CULTURE: THE RESULTS OF WORK AND MORALITY

Korotyayev S. I., Candidate of Historical Sciences

Community development is inevitably associated with labor, with professional activities of the individual. To be ready to work, every member of society should take care of his development, forming himself as a professional. This requires some knowledge, practical skills and later experience.

Formation of professional knowledge is inextricably linked to culture and morality. Especially there is a close relationship with the multifaceted phenomenon as culture of work.

Professional activity is based on professional self-affirmation and professional skills.

Professional skills can be conditionally separated into three phases:

- the process of understanding his purpose by a person, which consists of adaptation, review of specific functional responsibilities and labor activity. These are the first steps under the supervision of a mentor;
- the process of formation of a person as a professional. It is characterized by full autonomy in work, the acquisition of certain skills, development of identity, culture of work, etc.;
- achieving the heights of skills, formation of a person as a professional, which, of course, not everyone can do.

It is also important that professional self-affirmation can not be detached from the cultural and moral state of society. Being conditioned by the society professional self-affirmation underlies it, forming, core of values as cautions against many negative phenomena. In particular, against rudeness, conflict, careerism, pride, conceit, humiliation of importance of their colleagues and so on. It should be noted that the process of self-affirmation must be regulated by moral norms, habits established in the team.

V. Bliumkin considers professional skills in two areas: broad and narrow. In a broad aspect, it is assumed that every person who is professionally engaged in specific activities, has the necessary knowledge and skills, is professionally trust worthy and. In a narrow aspect a master is not just a specialist, but a good specialist, who reached high skills and art in his work. This is a high social and moral characteristic of professional activity of a person.

Professional mastery in a narrow understanding have their own features and components. It has a high level of theoretical preparedness; productive activity and talent; high moral qualities of a specialist and his upbringing, correctness, developed social senses.

Among these basic features of mastery talent and social senses are particularly noteworthy. When we speak about talent we mean a high degree of individual abilities of SES employee connected with service activities, high level of sophistication, and talents as well as results in service activities.

Talent – is an innate quality. It is clear that not everyone can be a talented employee of SES, because we believe it is more a natural factor and it depends on individual intelligence. Talented ones must be sought through competitive recruitment in SES and during the time of service such conditions must be created that this talent could contribute to the final results.

Not less important feature of social mastery is social feelings of an employee of SES. They are characterized by a professional type of emotional experience that has clearly defined legal and moral character and a certain stability. In official activities we can talk about the ability of an employee to accept someone else's grief as his own. But without fuss, emotions he can take concrete steps to solve the problem. In other words a worker of SES should be ready for effective responses, to respond to relatively weak information about a violation.

Professional culture is impossible without personal moral qualities of an employee. The moral content of work activity is the basis of professional culture. Because at the service there are a lot of rules of behavior adopted in everyday life. For example, decency, sociability, friendliness, attentiveness and these are properties that characterize a human-collectivist.

The problem of professional mastery is a problem of professional ethics as well, because it (morality) consists primarily of such activities, the object of which is a person. Work with people has its own unique situations, difficulties and contradictions that must be solved and overcome during the activity itself.

Professional ethics has the task of helping the person to find the right choice in performing his duties, to implement the best decision in practice. Professional ethics has its specific features of regulation that dictate establishing rules – specific behavior, execution of functional responsibilities, implementation of their acts.

Structural elements of professional culture are activities (primarily productive), morality (including professional ethics) and general culture (culture of behavior of a person).

Now we can formulate a definition:

We believe that professional culture is the results of work that are caused by a high degree of professional ethics and generally accepted norms of behavior culture of a person.

The analysis of structural elements of professional culture leads to the conclusion that it can be divided into separate types.

Professional culture should be seen as a combination of professional, moral and technological culture.

Currently it is difficult to imagine a good professional without psychological preparation, thorough psychological knowledge. Though the level of preparation of specialists in psychology has increased significantly, but in practice very little attention is paid to this issue. Therefore, professional and psychological culture should be regarded as the third type of professional culture.

This dissection is explained by the basic principles of professional culture: self-affirmation and professional mastery. As self-affirmation is primarily a moral and psychological evaluation of a specialist, professional and moral culture is characterized by the level of morality of a person, especially professional ethics, the embodiment of these rules and principles in practice.

Using the term professional psychological culture we mean the ability to have a knowledge of the laws of thought, memory features etc. The development of will plays a leading role in it, because the goal is to become a master of the craft - is possible only by overcoming difficulties that arise along the way. Fight with various obstacles develops and strengthens the will and perseverance.

The degree of mastering skills required for performance of official duties, ability to creatively apply them, particularly in unusual situations must be included in professional and technological culture. It enables a

specialist to carry out his work efficiently and freely, leading to gaining credibility and recognition of his mastery.

It should be noted that these types of professional culture do not exist separately from one another, they are interrelated. They even mutually complement, enrich and develop each other. Their unity is especially manifested in difficult production problems, conflicts and critical moments etc.

The main subject of activity of the service is SES personnel.

The presence of such professional element of culture as professional ethics (part of general morality) in official work is confirmed by the fact that the object of this activity is a man. The nature of the relationship with a SES employee with population has non-standard, non-typical, unique situations. There are various differences, difficulties solution of which requires appropriate moral, legal controls, valuations, rules, regulations, customs, requirements.

Professional ethics is a system of moral and legal norms regulating actions and behavior of individuals in their professional activities.

The subject of professional culture of SES employees is ascertain of methodology, purpose and nature of activity, patterns of activity, specific moral formation of official relations, studying the principles of building structures, critical analysis of the current SES system.

Professional culture of SES officer is caused by specific activities (civil and professional), a set of characteristics and qualities (universal, class, professional etc.), which find their external manifestation in professional activity of SES employees.

Culture of official activities of SES includes: the development of intellectual and emotional areas of moral and aesthetic consciousness that make up changes, internal culture of SES employee behavior; knowledge of regulations, orders, instructions, SES guidelines where, detailed principles and morality in relation to the activities of SES are specified;

Transformation of this knowledge into belief and this belief into an active living position implemented in the activities and behavior of employees; developing manners and behaviors adequate to internal culture.

Qualified, conscientious and careful execution work processes relates to professional culture of SES employees. In addition to this, professional culture is impossible without improving prevention activities; timely and full disclosure of crimes; training; of professional mastery of employees; improving their knowledge.

SES employee is a creative person, he is a carrier of culture. Therefore, his professional culture is impossible without elements of psychological and pedagogical culture. Because while performing service duties it is important to be able to understand the psychological structure of a person, patterns of thinking, memory and other features of a person. For psychological culture The development of will of SES employee which increases his combat effectiveness, inspires confidence in his actions, develops determination in making decisions gains great importance. Characteristics of pedagogical culture ensure the development of such qualities as observation, prudence,

courtesy, tact, etc. Knowledge of the laws of psychology and pedagogy helps SES employees to influence the situation, to overcome internal contradictions to adjust their behavior and so on.

Therefore professional culture of SES employee - is the result of professionalism, understanding legal phenomena, belief in the value of the rights which are caused by scientific organization of labor, intelligence of SES officer, morality, psychological and pedagogical skills and etiquette.

Therefore, speaking about professionalism of a SES employee we should understand the degree of knowing law, practice of professional activity, skills of application of legal norms, the art of communication, which is reflected in the daily habit.

Professionalism in the professional culture promotes the growth of the rank of a person. SES employee being confident in their professional training need to know with sufficient certainty the prospect of advancement in the service. However, this requires a legal regulation that is based on scientifically grounded system of gradual promotion of certain head positions and optimum evaluation of their activity will exclude promotion of incapable and untrained workers to the respective positions.

SES employee activities, his professional culture is inconceivable without pedagogy and psychology of work. Understanding legal phenomena significantly affects his professional culture. The purpose of SES employee is to give a correct, objective assessment of the different legal phenomena, associate them with the laws of social development and so on.

Legal phenomena are one of the components of professional culture of SES employee. In particular this is applied to justice, legal norms, relationships.

For the professional culture legal status is the methodological basis, it affects professional discipline, behavior of SES employees, legality, service relationship, labor and others. This is an additional incentive for service activity, it promotes the professional growth.

Legal status of SES employee, in addition to legal, in our view, is also caused by other factors, including moral, economic and political. These factors characterize the general state of society.

Along with legal status socialization of SES employee has a significant influence to the level of professional culture. There are three stages of socialization: pre-labor, labor and post-labor. While in labor stage of socialization SES employees accumulate some experience, form themselves as professionals. This formation occurs in three areas: activities, communication, self-awareness. In each of these areas professional knowledge, skills expand, professional habits and working style develop and this characterizes the culture of professional work.

REFERENCES

1. Ziaziun I. A., Sahach H. M. The Beauty of Pedagogical Action: Tutorial. K., 1997.
2. Stepanov O. M., Fitsula M. M. Fundamentals of Psychology and Pedagogy: Tutorial / O. M. Stepanov, M. M. Fitsula. K., 2006.

3. Khoriev I. O. Improving the Effectiveness of Cognitive Activity of Students of Higher Military Educational Institutions: Tutorial. K., 1999.
4. Komarov V. D. Service Etiquette. L., 1990.
5. Slyvka S. S. Professional Ethics of a Police Officer. Lviv, 1995.
6. Fedorenko E. H. Professional Ethics. K., 1989.
7. Malakhov V. Ethics. Lecture Course. K., 2000.

ГЕМБЛІНГ АБО ПОВЕДІНКА ГРАВЦІВ (GAMBLING BEHAVIOR)

Коротяєва Л. М.

Азартна гра як перерозподіл матеріальних цінностей на підставі випадку і ризику є подією, яка завжди пов'язана з програшем для однієї сторони й виграшем для іншої і розвитком драйву. Це знімає емоційну напругу, відволікає від неприємних проблем, гра починає розглядатися як приємне проведення часу. На основі цього поступово розвивається залежність.

Комітет з національної політики щодо азартних ігор (Commission on the Review of the National Policy Toward Gambling) наводить дані про те, що 61% населення США демонструє якийсь вид азартної поведінки; 80% американців схвалюють азартні ігри в тій чи іншій їх формі. В США приблизно 1,1 млн. завязаних гравців, і збільшення доступності азартних ігор може привести до виникнення значних соціальних проблем.

Стан психічного дискомфорту, роздратування, неспокою розвивається через порівняно короткі проміжки часу після чергової гри і виникає бажання знову розпочати гру. Такі стани за рядом ознак: головним болем, порушенням сну, неспокоєм, пониженим настроєм, порушенням концентрації уваги нагадують стани абстиненції у наркоманів.

Швидко втрачається здатність чинити опір спокусі й вирішивши раз і назавжди «зав'язати», при щонайменшій провокації (зустріч із старими знайомими, розмова на тему гри, наявність поруч грального закладу) гемблінг поновлюється.

Ц. П. Короленко і Т. О. Донських виділяють основні ознаки гемблінгу:

- збільшення часу, що проводиться в ситуації гри;
- зміна кола інтересів, постійні думки про гру;
- неспроможність припинити гру як після великого виграшу, так і після постійних програшів;
- поступове збільшення частоти ігор, прагнення до більш високого ризику;
- періодично виникає напруга, що супроводжується ігровим «драйвом», прагненням знайти можливість пограти.

У американській класифікації психічних розладів діагноз гемблінгу ставиться за наявності п'яти і більш за пунктів з розділу А і пункту розділу Б.

Розділ А.

- Постійне звернення у думках до минулого досвіду гри, намагання відмовитися від гемблінгу або, навпаки, передчування чергової можливості гемблінгу, або міркування як дістати гроші для гри.
- Продовжує гру при все зростаючому підйомі ставок, щоб досягти бажаної гостроти почуттів.
- Були неодноразові, але безуспішні спроби контролювати свою пристрасть до гемблінгу, грати менше або зовсім припинити.
- Виникає неспокій і дратівливість при спробі грати менше або зовсім відмовитися від гемблінгу.
- Грає, щоб уникнути проблем або зняти дисфорію (зокрема, відчуття безпорадності, провини, тривогу, депресію).
- Повертається до гри наступного дня після програшу, щоб відігратися (думка про програш не дає спокою).
- Бреше сім'ї, лікареві та іншим людям, щоб приховати ступінь залучення у гемблінг.
- Здійснював кримінальні дії, такі як фальсифікація, шахрайство, крадіжка, привласнення чужого майна з метою забезпечення засобів для гемблінгу.
- Ставить під загрозу і навіть готовий повністю порвати відносини з близькими людьми, кинути роботу або навчання, відмовитися від перспективи кар'єрного зростання.
- За відсутністю грошей перекладає вирішення проблем на інших людей.

Розділ Б.

• Ігрова поведінка не пов'язана з маніакальними епізодами.

Хоча хвороблива пристрасть до азартних ігор частіше спостерігається у чоловіків, у жінок ця адикція набуває важчих форм. Жінки втягуються у небезпечне захоплення в три рази швидше і важче піддаються психотерапії. На відміну від чоловіків, жінки підпадають під залежність від азартних ігор у зрілішому віці, і з інших причин. Найбільш поширені з них: особисті проблеми, від яких вони намагаються втекти у гру. Найчастіше це відбувається у віці від 21 до 55 років, і в 1–4% випадків пристрасть набуває такі форми, при яких необхідна допомога психіатра. Кожен третій патологічний гравець є жінкою. Статеві відмінності між чоловіками і жінками полягають також у тому, що гемблінг у жінок супроводжує депресивний розлад, а у чоловіків –алкоголізм. Для «гравців» типові труднощі міжособових відносин, часті розлучення, порушення трудової дисципліни, часта зміна роботи.

Існують й соціальні чинники, що повертають до гемблінгу: неправильне виховання у сім'ї, участь в іграх батьків, знайомих, прагнення до гри з дитинства (доміно, карти, монополія), залежність

від речей, переоцінка значення матеріальних цінностей, фіксована увага на фінансових можливостях, заздрість до багатших родичів і знайомих, переконання в тому, що всі проблеми можна вирішити за допомогою грошей. Як чинник ризику виділяють належність до національної меншини, відсутність сімейного статусу.

Гемблінг має циклічні ознаки. У ньому виділяють певні стадії: стадію виграшів; стадію програшів і стадію розчарування. Стадії виграшів притаманні ознаки: випадкова гра, часті виграші, повернення до гри в уяві, збільшення розміру ставок, фантазії про гру, безпричинний оптимізм.

Для стадії програшів характерні: гра наодинці, хвастощі виграшами, роздуми тільки про гру, епізоди програшів, що затягуються, нездатність зупинити гру, великі борги, створені як законними, так і незаконними способами, нездатність сплатити борги, відчайдушні спроби припинити грати, брехня і приховування від друзів своїх проблем, знехтування сімейними та службовими обов'язкам и, відмова повертати борги, зміни особистісних характеристик: дратівливість, стомлюваність, нетовариськість.

Ознаками стадії розчарування є: втрата професійної і особистої репутації, подальше збільшення часу, що проводиться за грою, зростання розміру ставок, видалення від сім'ї і друзів, розкаяння, ненависть до інших, паніка, незаконні дії, безнадійність, суїцидальні думки і спроби, арешт, розлучення, зловживання алкоголем, емоційні порушення.

Дослідники приділяють особливу увагу помилкам мислення, які формують ірраціональні установки гемблерів. Помилки мислення бувають стратегічними, які обумовлюють загальне позитивне ставлення до своєї залежності, і тактичними, які запускають і підтримують механізм ігрового трансу. До стратегічних помилок мислення відносяться такі внутрішні переконання:

- Гроші вирішують все, зокрема проблеми емоцій і стосунків з людьми.
- Невпевненість у сьогоднішні і очікування успіху внаслідок виграшу, уявлення про можливість вирішити життєві невдачі успішною грою.
- Заміщення фантазій про контроль над власною долею фантазіями про виграш.

До тактичних помилок мислення відносять:

- Віру у виграшний (фартовий) день.
- Установка на те, що обов'язково настане зламний момент у грі.
- Уявлення, що можна повернути борги тільки за допомогою гри, тобто «відігратися».
- Переконання про те, що вдасться грати тільки на частину грошей.
- Сприйняття грошей під час гри як фішок або цифр на дисплеї.

- Уявлення про ставки як про операції.

Дослідження особливостей гемблінгу серед підліткової популяції в Англії і Уельсі показало, що підлітки грають практично у ті ж ігри, що і дорослі. Разом з тим підлітки віддають перевагу ігровим автоматам (fruit machines), а також квиткам Національної лотереї. За даними австралійських дослідників, більше 5% підлітків можуть бути віднесені до проблемних гемблерів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гоголева А. В. Аддиктивное поведение и его профилактика. 2-е изд. М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Издательство НПО МОДЭК, 2003.

2. Дрёмов С. В. Измененные состояния сознания: Психологическая и философская проблема в психиатрии / С. В. Дрёмов, И. Р. Сёмин. Новосибирск: СО РАН, 2001.

3. Дудко Т. Н., Котельникова Л. А. Формирование зависимости от азартных игр у молодежи и лиц зрелого возраста. URL: <http://www.vesti.ee/avgust02/22/press.htm>.

ІСТОРИКО-СОЦІАЛЬНИЙ ВИМІР КОЛЕКТИВНОЇ ПАМ'ЯТІ

Косяк С. М., канд. іст. наук

*Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України*

У сучасному світі зростає суспільний інтерес до осмислення власної минувшини. Історична пам'ять є чинником, що визначає характер колективних уявлень про минуле, оцінку нинішніх подій та бачення стратегії майбутнього розвитку суспільства. Цей феномен знаходить відображення в багатьох суспільних сферах: політичній – як предмет державної політики та засіб ретрансляції цінностей політичної культури; соціальній – як елемент суспільної свідомості, інструмент формування ідентичності, національної консолідації; культурній – колективна пам'ять і меморіалізація – як інструменти збереження та передачі культурного досвіду спільноти. Зазначимо, що двома полюсами історіописання виступають «народна» історіографія (або зібрання колективних суспільних уявлень про минуле) й академічна або професійна наука, тобто фахове аналітичне пізнання минулого. Водночас професійна історіографія, як галузь історичної науки, перебуває в тісному взаємозв'язку з інститутом владного історичного дискурсу. Особливо така взаємозалежність посилюється коли справа стосується вузлових проблем сьогодення, однією з яких виступає дискурс відносно колективної або історичної пам'яті.

Інтерес до проблеми пам'яті посилюється в останній чверті ХХ ст. [1]. Термін «колективна пам'ять» прийнятний для позначення

спільного для значної кількості людей досвіду, образу або ґешталту. Кожен набуває свого власного досвіду, але спільні спогади стосуються єдиної для всіх події або низки подій. Недолік стабільності на рівні ідентичності призводить до проекту конструювання пам'яті з метою конструювання самої ідентичності. Історик стає безпосереднім модератором колективної («історичної пам'яті») та ідентичності. Окрім ідентифікуючої, колективна пам'ять виконує ряд соціально значущих функцій: мобілізації, легітимації, соціалізації, солідаризації, національної безпеки.

Одним із перших до розгляду відносин між історією й пам'яттю звернувся французький соціолог Моріс Хальбвакс (1877–1945). У своїй узагальнюючій праці «Колективна пам'ять» (видана вперше 1950 року) М. Хальбвакс визначав пам'ять як соціальну конструкцію, яка створюється в теперішньому. На його думку, найвагомим є те, що пам'ять індивіда жорстко детермінована існуючими в суспільстві категоріями розуміння, а історичні інтерпретації залежать від свідомості соціальних груп, які їх продукують [2, 34].

На цій обставині в контексті розуміння феномену колективної пам'яті акцентує увагу А. Мегілл. «Очевидно, що пам'ять не є простим відтворенням минулого, – відзначає він. Не можна стверджувати, що пам'ять пасивна; навпаки, це активна здатність людини...» [3, 859]. Колективна пам'ять позначає досвід людей, які насправді брали участь в конкретних історичних подіях, що вивчаються. Звідси очевидно, що головний зміст пам'яті полягає в досвіді. Історик стає безпосереднім дослідником колективної пам'яті та ідентичності.

Британський вчений Данкан Белл, досліджуючи взаємозалежність міфу, колективної пам'яті та національної ідентичності, впроваджує концепт «міфопанорама» (mythscape). Колективну пам'ять дослідник визначає як «витвір індивідів (або групи індивідів), об'єднаних разом для обміну спільними спогадами про конкретні події минулого». Натомість, міф він характеризує як спрощену, але насичену подіями оповідь про сучасне (теперішнє) через реконструкцію минулого. Концепт «міфопанорама» (mythscape), який пропонується для визначення національної ідентичності, – це тимчасова й просторова дискурсивна область, в якій міфи нації постійно вигадуються, передаються, обговорюються й відтворюються [4, 63]. Стан колективної пам'яті, який характеризується полярністю в оцінках минулого, неминуче продукує подвійну (множинну) ідентичність.

З метою уникнення підміни понять, як стверджує А. Мегілл, важливо звернути увагу на те, чим не є пам'ять. По-перше, пам'ять – не ностальгія, яку американський дослідник визначає як «привабливість реального чи уявного минулого – сум за ним» [3, 860]. Існує складна діалектика ностальгії й пам'яті (або стійкої й нестійкої ідентичності). Про це йдеться і в праці французького дослідника П. Нора «Місця пам'яті» [5]. Різниця між ностальгією й пам'яттю полягає в тому, що ностальгія орієнтована в напрямку *від* суб'єкта (окремої людини;

групи) й зосереджує увагу на реальному або уявному минулому. Натомість, пам'ять орієнтована в напрямку до суб'єкта й реальне або уявне минуле її цікавить тільки тому, що минуле сприймається як важливе для суб'єкта. В той час як пам'ять пов'язана з ненадійністю ідентичності сьогодення (яка конструює ці спогади), ностальгія пов'язана з відчуттям задоволеності ідентичністю сучасності, яка породжує цю ностальгію.

По-друге, пам'ять не є традиція (остання – це об'єктивно існуючий набір культурних артефактів або артикуляцій). На думку А. Мегілла, прихильники традиції, впевненої у власній стійкості, навряд чи звертатимуться до пам'яті, а натомість, в разі потреби захисту традиції, вони звертаються до канону, набору філософських або релігійних істин, до можливих історичних подій. У стійкої ідентичності мало потреби в наочному, предметному зверненні до пам'яті. Коли пам'ять впритул наближається до традиції, це означає, що вона наближається до слабкої традиції. Інакше кажучи, звернення до пам'яті, тобто звернення до того, що є суб'єктивним і особистісним, вірогідно виникає лише тоді, коли починає відчуватися «неадекватність об'єктивно існуючих опор (стовпів) даної традиції» [3, 861].

Узагальнюючи, А. Мегілл зауважує, що на емпіричному рівні пам'ять часто накладається на ностальгію й традицію. Але пам'ять, з одного боку, й ностальгія чи традиція – з іншого, за багатьма параметрами залишаються різними феноменами. Відповідно, має зберігатися відмінність між ними і на концептуальному рівні.

Пам'ять тісно пов'язана з ідентичністю, особливо в ситуаціях, де існує загроза для ідентичності або коли ідентичність «сумнівна». М. Хальбвакс вважав, що соціальні ідентичності виникають ще до колективних спогадів, які вони конструюють. Через певний проміжок часу колективні спогади надають нової форми ідентичності, яка їх вибудувала, але ідентичність, на думку М. Хальбвакса, завжди є попередницею пам'яті [2, 84].

Пам'ять може розглядатися як маркер набутого життєвого досвіду, через який виникає ідентичність. За умов нестабільної ідентичності виникає потреба в проектах конструювання пам'яті власне з метою конструювання самої ідентичності. У ситуації конфліктуючих образів множинність пам'яті може бути небезпечною й деструктивною. Вона може слугувати як потужним ресурсом між групового конфлікту, так і чинником, що мобілізує й об'єднує суспільство. У праці «Історія й пам'ять» відомий французький історик Жак Ле Гофф характеризує пам'ять як «сировину» історії й пропонує, щоб «ментальна, усна чи писемна, вона була живильним джерелом, до якого припадають історики» [7, 11].

Цю тезу заперечує А. Мегілл, зауважуючи, що помилково й доволі небезпечно розглядати пам'ять як джерело історичних фактів чи своєрідну «сировину» для історії. Так само помилково вважати, що історія є просто сумою всіх можливих спогадів. Але помилково

розглядати історію й пам'ять як прості опозиції або контраверсії. За визначенням А. Мегілла, «пам'ять є образ минулого, сконструйований суб'єктивністю в теперішньому» [8, 76]. Таким чином, пам'ять, за визначенням, суб'єктивна вона може також бути ірраціональною й суперечливою.

З іншого боку, історія як дисципліна, має бути об'єктивною, уніфікованою, впорядкованою, аргументованою. Але вона не може бути повністю такою, оскільки «завжди за тим, що відомо, зберігається певний незбагнений залишок, а зв'язок історії з суб'єктивністю неминучий». За переконанням П. Гірі, «історики працюють з певною метою – фактично задля того, щоб формувати колективну пам'ять історичного цеху й, в кінцевому рахунку, суспільства, в якому живуть», а науковий пошук «прагне до того, щоб видозмінити колективне розуміння минулого» [8, 79].

Стійка академічна традиція передбачає, що наука належить до сфери об'єктивного знання. Досліджуючи досвід історичного часу, німецький історик Р. Козеллек зазначав, що «суперечка навколо «об'єктивності» набуває особливої гостроти лише там, де «факт» вміщується в контекст формування історичного судження» (тобто: коли ми намагаємося підтасовувати факти під контекст – це породжує необ'єктивність візій історичного минулого) [9, 209]. Історичне пізнання є цінним саме по собі, водночас практичний інтерес спрямований на конкретні специфічні цілі. Історик дотримується формули своєрідного «вимушеного компромісу» між логікою дослідження й відчуттям реальності.

Історик не є дистанційованим спостерігачем. Він, з одного боку, має глибоко аналізувати документи, професійно відтворюючи картини минулого, а з іншого – відчуває власну причетність до подій сьогодення й вимог часу. Окрім того, існує «власний простір емоційного переживання» особистості науковця. Цей внутрішній простір формується також у кількох площинах. Відповідно в працях (текстах) історика неявно залишається напруга, яка проявляється в прагненні «не виходити за межі дозволеності». Йдеться про своєрідну колізію, яку можна визначити як «вимушений мовчазний компроміс» між логікою й відчуттям реальності. Безумовно потребує з'ясування сутність й причини виникнення такого своєрідного «мовчазного компромісу» – чи був він цільовий (усвідомлений) чи ситуативний (вимушений). А. Киридон підкреслює, що історики й політики можуть знайти спільну мову й розпочати діалог, але пересічні носії пам'яті, особливо пам'яті травматичної такої, що розділяє, виявляються неготовими до компромісу з минулим. Наразі такою важливою є роль інститутів і практик, які формують пам'ять, і в першу чергу, зростаюча роль історіографії [8, 123].

Водночас, проблеми, які порушує історик, безпосередньо чи опосередковано пов'язані з потребами сучасного культурного й ідеологічного життя. Час формує певне замовлення на бачення історії та інтерпретацію подій. Читач (пересічний громадянин), а не

професіонал історик прагне бачити й читати те, що і як він уявляє (тобто, знайти підтвердження власного бачення позицій, скорегованих політичними уподобаннями). Будь-яка історична реконструкція, тобто спроба відтворення минулого, є за своєю суттю, безперечно історичною конструкцією. При цьому «ідеальний тип», «дослідницька утопія» безперервно перевіряється історичним матеріалом, модифікується в одних випадках та спростовується й замінюється новими дослідницькими моделями в інших. Цей «ідеальний тип» є вкрай необхідним інструментом пізнання для будь-якого мислячого й відповідально працюючого історика.

Історик – це свого роду посередник між теперішнім і минулим. Для виконання цієї ролі він повинен відчувати глибинні інтелектуальні потреби суспільства, до якого належить. Він бере участь у формуванні історичної свідомості свого суспільства, а це колосальна відповідальність. Тому вкрай важливо, щоб історик чітко усвідомлював свою місію медіатора між культурами. При цьому на історика покладається подвійна відповідальність – перед суспільством, до якого він належить, і перед людьми минулого, історію яких він вивчає. Історик виконує в культурній топографії пам'яті функцію посередника не лише всередині простору, що пізнається, а й поза межами площини дослідження – між вимогами епохи (затребуваністю історичного наративу) та смисловими конструкціями формування колективної пам'яті. Професійна історіографія та колективна пам'ять кореспондують один із одним й взаємно зазнають змін. У такий спосіб створюється необхідна безперервність.

Незаперечним видається твердження, що ніяка наука не може бути лише системою логічних пропозицій. Вона неминуче є складнішою ментальною конструкцією, побудованою на взаємодії різних форм думки. Наразі, у контексті даної публікації, вдамося лише до маркування ще однієї досить важливої проблеми, яка потребує подальшого вивчення, йдеться про елементи колективної пам'яті: власне колективна пам'ять і колективна пам'ять професійної історіографії. Кожна історіографічна традиція має власний код. Відповідно перед істориками стоїть завдання подолання нашарувань інтерпретацій та визначення причин і мотивації їх появи, з'ясування втрати цілісності існуючої парадигми. Подальшого осмислення потребує вплив колективної пам'яті професійної історіографії на формування нової парадигми, яка повинна забезпечити нове артикулювання різноманітних історичних дискурсів, нові форми узагальнення, знайти нові способи інтерпретації та конструювання.

Підсумовуючи зазначимо, що у сфері вивчення причинно-наслідкових зв'язків, оцінок подій і діячів минулого історія не може претендувати на статус абсолютно об'єктивної науки і на здатність установити непохитну істину. Нормою визнається прагнення до об'єктивності і дослідницький пошук, невід'ємними елементами якого є дискусія, плюралізм думок, причому не тільки всередині чисто професійної сфери істориків, але й у наданні результатів роботи

істориків суспільству». Важливо, щоб суспільство приймало або було готове сприйняти пропонований істориками дискурс. Від істориків у роботі над творенням «пам'яті» очікують продукування не просто наукового знання, але й масового «знання про минуле» або ж, іншими словами, своєрідного конструювання колективної пам'яті. Водночас, історико-соціальний вимір пам'яті, її функціонування, співвідносність соціальної (колективної) пам'яті та історичного знання потребують подальшого дискурсу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Детальніше див.: Klein K. L. On the Emergence of Memory in Historical Discourse. Winter, 2000. №69. P. 128.; Киридон А. М. Концепт «історична пам'ять»: варіативність дефініювання. *Україна – Європа – Світ*. Вип. 3: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. С. 112–116.
2. Maurice Halbwachs The Collective Memory. New York, 1980. 315 с.
3. Зашкільняк Л. Історична пам'ять та історіографія як дослідницьке поле для інтелектуальної історії. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 15. Львів, 2006–2007. С. 855–863.
4. Bell D. Mythscapes: memory, mythology and national identity. *British journal of sociology*. London, 2003. №1. Vol. 54. 213 p.
5. Нора П. Места памяти. В 3 т. Париж: Галлимар, 1984–1992. Т. 1. Республика. Париж, 1984; Т. 2. Нация. Париж, 1986; Т. 3. Разнообразие Франции. Париж, 1992.
6. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження і поширення націоналізму. Київ : Критика, 2001. 271 с.
7. Jacques Le Goff. History and Memory. New York, 1992. 137 p.
8. Киридон А. Гетеротипії пам'яті: Теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті. Київ : Ніка-Центр, 2016. 320 с.
9. Козеллек Р. Минуле майбутнє. Про семантику історичного часу. Пер. з нім. Київ : Дух і літера, 2005. 380 с.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ДСНС УКРАЇНИ

Кришталь А. О., канд. пед. наук

*Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України*

Почуття належності до своєї держави та її народу; повага до історії, культури, традицій своєї країни; шанування рідної мови; почуття національної гідності тощо належать до спектру патріотичних почуттів. Патріотичне виховання майбутніх фахівців ДСНС України є

історично обумовленою формою соціальної практики, що охоплює ідеологічні, психолого-педагогічні, організаційно-нормативні складники професійної підготовки зазначених фахівців, які покликані служити на благо українського народу і свідчать про рівень освіти, культури та духовного розвитку суспільства, а також є критерієм обороноздатності держави.

Відсутність єдиної оцінки і часто видозмінене трактування найважливіших історичних подій, умисне знищення культурної спадщини, нівелювання наукових досягнень попередніх поколінь призводить до дефіциту загальноновизнаних, позитивних, героїчних прикладів для майбутнього покоління, перешкоджає створенню системи патріотичних переконань. Науковці і філософи відмічають, що в умовах економічної кризи, нерівномірного переходу до ринкових відносин відбувається процес соціальної і моральної деградації значної частини населення, знижуються потреби у пізнанні й творчості, втрачається інтерес до чесної праці, знецінюються духовні ідеали [1]. Патріотичне виховання майбутніх фахівців ДСНС України є актуальним як для системи освіти, так і для держави в цілому з огляду на потреби сьогодення.

Мета статті – охарактеризувати психолого-педагогічні засади патріотичного виховання майбутніх фахівців ДСНС України у контексті реалізації Концепції патріотичного виховання особового складу органів і підрозділів ДСНС України.

Підмури патріотичного виховання закладено вітчизняними філософами і громадськими діячами: М. Драгомановим, М. Грушевським, Г. Сковородою В. Сухомлинським, К. Ушинським та ін. Ціннісні мотиви формування громадянсько-патріотичної культури молоді висвітлено у працях О. Безкоровайної, І. Бех, О. Духнович, Ю. Руденка, М. Сметанського, Г. Тарасенко, К. Чорної, Г. Шевченко, І. Шоробури та ін. Так, В. Шинкаренко пропонує узагальнене трактування поняття «патріотичне виховання», розуміючи його як «комплекс заходів, що передбачає формування патріотичних почуттів, вироблення високого ідеалу служіння народові, готовності у будь-який час стати на захист Батьківщини, вивчати бойові традиції та героїчні сторінки українського народу, його Збройних Сил» [2, 182]. Ключовими поняттями патріотичного виховання виступають служіння народові України, готовність захищати, історія країни, її героїчне минуле й сьогодення.

На думку В. Кульчицького, патріотичне виховання є своєрідним «ідеалом виховання молоді, що спирається на демократичну, гуманістичну й патріотичну основу національної свідомості, котра поєднується з толерантністю у взаєминах між людьми, з правдою і справедливістю. Патріотичне виховання покликане дати новий імпульс духовному оздоровленню народу, формуванню в Україні громадянського суспільства, яке передбачає трансформацію громадянської свідомості, моральної, правової культури особистості, розквіту національної самосвідомості та ґрунтується на визнанні

пріоритету прав людини. Головним завданням патріотичного виховання є формування патріотизму, а на сучасному етапі проблема становлення української державності набуває особливого значення. Патріотичне виховання – планомірна виховна діяльність, спрямована на формування у вихованців почуття патріотизму, тобто доброго становлення до Батьківщини та до представників спільних культури або країни» [1]. Ідеали демократії, любові до своєї Батьківщини, служіння її народові, неупинний розвиток країни і особистості в ній є підґрунтям економічного і культурного процвітання країни та її громадян.

Ідея розвитку української державності потребує усвідомлення світоглядних принципів, створення соціальних програм, першорядності національної свідомості і національної держави, що потребують розробки системи програм для практичної дії, які утворюють нові смисли національного буття, в якому і знаходить розвиток національна ідея [3, 281].

Зважаючи на виклики, що регулярно приймає українське суспільство, непослідовне, а часто і відверто антиукраїнське ставлення до питань патріотизму з боку частини населення країни, у 2014 році було затверджено Концепцію патріотичного виховання особового складу органів і підрозділів ДСНС України. Зазначений документ є науково обґрунтованою і скоординованою системою поглядів на виховання різнобічно, гармонійно розвиненого, національно свідомого, високоосвіченого, життєво компетентного громадянина України, здатного до саморозвитку та самовдосконалення, готового забезпечувати національну безпеку, сприяти єднанню українського народу, громадянському миру і злагоді в суспільстві. Ключовою домінантою патріотичного виховання особового складу органів і підрозділів ДСНС України є формування ціннісного ставлення до навколишньої дійсності та самого себе, активної життєвої позиції. В основу системи патріотичного виховання особового складу органів і підрозділів ДСНС України покладено ідею розвитку української державності як консолідуючого чинника розвитку суспільства. Форми та методи виховання базуються на українських народних традиціях, кращих надбаннях національної та світової педагогіки, релігії [4]. Таким чином, формування патріотизму у майбутніх фахівців ДСНС України є одним із завдань державної політики, що виявляється у ствердженні національно-патріотичної свідомості та повазі до фундаментальних демократичних цінностей, духовному розвитку і культурному потенціалу означених фахівців.

Поняття «патріотизм» трактують як «найважливіший соціально-культурний, духовно-мобілізаційний ресурс, що здатен створити потужний стимул підвищення соціальної, виробничої, творчої активності громадян, активізації соціальної сфери, що є ефективною силою, здатною позитивно впливати на майбутнє України, згуртовувати наше суспільство, розкривати молодому поколінню значення відповідальності і можливості для конструктивної реалізації

демократичних прав та свобод [4, 285]. На думку В. Шинкаренка, патріотизм потрібно досліджувати не лише як суспільно-історичне явище, обумовлене певними соціально-політичними й економічними характеристиками конкретного суспільства, а і як вроджений суспільно-психологічний стан. «Існування «природних» основ патріотизму, які формуються певним чином незалежно від вищезазначених факторів і характеризують певні пласти духовного життя людини: прихильність до рідної землі, любов до рідної мови, свого народу, повагу до традицій і звичаїв тощо. Природно, не можна ототожнювати це з вродженими властивостями психіки, але і не враховувати цей фактор при формуванні патріотичної виховної системи неможливо» [2, 182].

В. Рижиков вважає національну свідомість невід'ємною складовою патріотизму. На думку науковця, національна свідомість – це сукупність соціальних, економічних, політичних, моральних, етичних, філософських, релігійних поглядів, норм поведінки, звичаїв і традицій, ціннісних орієнтацій та ідеалів, в яких виражаються особливості життєдіяльності націй та етносів. Основними елементами національної свідомості є:

- сприйняття оточуючого світу та ставлення до нього;
- усвідомлення національно-етнічної належності;
- ставлення до історії та культури своєї національно-етнічної спільноти;
- ставлення до представників інших націй і національностей;
- патріотичні почуття та патріотична самосвідомість;
- усвідомлення національно-державної спільноти [5, 121].

Патріотичне виховання є компонентом загального виховного процесу майбутніх фахівців ДСНС України, головною метою якого є набуття соціального досвіду, готовності до виконання громадянських і конституційних обов'язків, успадкування духовних здобутків українського народу, формування особистісних рис громадянина української держави, збереження і розвиток фізичного здоров'я, моральної досконалості, художньо-естетичної, інтелектуальної, правової, трудової, екологічної культури тощо. Виховання патріота України, готового самовіддано розбудовувати її як суверенну, демократичну, правову і соціальну державу, виявляти національну гідність, бути виразником української національної культури, знати і цивілізовано відстоювати свої громадянські права і виконувати обов'язки, сприяти громадянському миру і злагоді в суспільстві, успішно самореалізуватися в соціумі як громадянин, сім'янин, фахівець, бути конкурентоспроможним.

Зазначимо, що патріотизм – це духовно-моральний принцип, який характеризується відповідальним ставленням особи до рідного краю, до Батьківщини, до народу, це активна праця на благо країни, примноження її багатств, розбудова науки та культури, захист свободи та честі своєї держави [2, 182]. Здійснення системного патріотичного

виховання є одним з головних складників національної безпеки України.

У контексті нашого дослідження вважаємо поняття «патріотичне виховання майбутніх фахівців ДСНС України» системою психолого-педагогічних заходів, спрямованих на усвідомлення сутності патріотизму, формування особистісних рис громадянина української держави, готовність служити народові України, захищати суверенітет і цілісність своєї країни, поважати демократичні права й свободи громадян, сумлінно виконувати свої обов'язки, виявляти національну гідність і віддавати шану культурі, мові і традиціям українського народу.

Система патріотичного виховання майбутніх фахівців ДСНС України передбачає реалізацію таких виховних завдань:

- забезпечення умов для самореалізації особистості відповідно до її інтересів та можливостей;
- виховання правової культури, поваги до Конституції України, законів України, державної символіки (Герба, Прапора, Гімну України та історичних святинь, Присяги служби цивільного захисту);
- сприяння набуванню соціального досвіду, успадкуванню духовних і культурних надбань українського народу;
- формування мовної культури, оволодіння та вживання української мови як духовного коду нації;
- виховання духовних цінностей українського патріота: почуття патріотизму, національної свідомості, любові до українського народу, його історії, рідної землі, родини, гордості за минуле і сучасне на прикладах героїчної історії українського народу та кращих зразків культурної спадщини, відновлення і вшанування національної пам'яті;
- забезпечення психологічної та фізичної готовності до виконання громадянського та конституційного обов'язку щодо відстоювання національних інтересів та незалежності держави, підвищення престижу і розвиток мотивації до служби;
- відродження та розвиток українського козацтва як важливої громадської сили військово-патріотичного виховання; забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, людей похилого віку, турбота про молодших та людей з особливими потребами;
- консолідація діяльності органів і підрозділів ДСНС України, громадських організацій щодо патріотичного виховання; координація діяльності навчальних закладів, спрямованих на патріотичне виховання особового складу органів і підрозділів ДСНС України;
- підтримання кращих рис української нації: прагнення до свободи; працелюбності; поваги до батьків та родини;
- створення умов для розвитку громадянської активності, професіоналізму, високої мотивації до праці як основи конкурентоспроможності громадянина та держави;
- розвиток фізичного, психічного та духовного здоров'я; задоволення естетичних та культурних потреб особистості; виховання

здатності протидіяти проявам аморальності, правопорушень, бездуховності, антигромадської діяльності;

– реалізація індивідуального підходу до особистості та виховання [4].

Шляхами формування і вияву етнічної свідомості (самосвідомості) Д. Дудова [6, 64] вбачає вивчення історії українського народу, рідної мови, краєзнавства, фольклору і мистецтва, традицій, звичаїв і обрядів, розуміння значення національної символіки, народних прикмет й вірувань, усвідомлення сутності родинно-побутової культури. Науковчиня наголошує, що одним із важливих засобів формування етнічної свідомості є вивчення історії українського народу, що базується на науково обґрунтованих подіях і фактах. Окрім того, надзвичайно важливе значення має рідна мова українського народу, як вияв національного буття, духовних надбань та основний інструмент їх трансляції, як засіб мислення, пізнання дійсності і формування національного світогляду.

Зауважимо, що виховання патріотизму починається значно раніше: в сім'ї, закладах дошкільної, шкільної і позашкільної ланок освіти. О. Остапенко у своєму дослідженні на тему військово-патріотичного виховання молоді наголошує, що патріотичне виховання має бути таким, щоб у ньому «прищеплювалися інноваційні методики, спрямовані на виховання мотивів, потреб і звичок підвищення військово-прикладних умінь і навичок та фізичної підготовленості під час занять у школі, спортивних секціях із хортингу, домашніх умовах і в туристських колективах. Цей підхід буде сприяти формуванню ... позитивної мотивації до патріотичного виховання у процесі позакласної роботи, проведення військово-спортивних ігор типу національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри «Хортинг-Патріот», Всеукраїнської дитячо-юнацької військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура») та походів місцями бойової слави українського народу» [7]. Ефективність виховного процесу забезпечується системним підходом у досягненні відповідних результатів.

До ознак патріотичного виховання Д. Дудова [6, 64] зараховує: цілісність, ієрархічність, інтегративність з метою реалізації п'яти основних функцій: інтеграційної, комунікативної, інструментальної, пізнавальної, організаційно-технологічної.

Загально педагогічними принципами патріотичного виховання вважаємо студентоцентризм, гуманізм, культуровідповідність, природовідповідальність, врахування вікових та індивідуальних особливостей тощо.

Основними принципами патріотичного виховання майбутніх фахівців ДСНС України є:

– принцип національної спрямованості виховання, що передбачає формування національної свідомості, любові до України, свого народу, шанобливого ставлення до його культури, здатності

зберегти свою національну ідентичність, пишатися приналежністю до українського народу, брати участь у розбудові та захисті своєї держави;

– принцип культуровідповідності, який передбачає виховання як культуротворчий процес, спрямований на формування культури особистості відповідно до набутого морально-етичного досвіду людства;

– принцип гуманізації виховного процесу зосереджує увагу на особистості як вищій цінності;

– принцип цілісності полягає у тому, що виховання організовується як системний педагогічний процес, спрямований на гармонійний та різнобічний розвиток особистості, формування в неї цілісної картини світу, передбачає забезпечення наступності напрямків та етапів виховної роботи;

– принцип життєвої творчої самодіяльності передбачає становлення особистості як творця свого життя, який здатен приймати особисті рішення і нести за них відповідальність, повноцінно жити і активно діяти, постійно самовдосконалюватися, адекватно і гнучко реагувати на соціальні зміни;

– принцип толерантності передбачає інтегрованість української культури в європейський та світовий простір, формування відкритості, толерантного ставлення до цінностей, відмінних від національних ідей, до культури, мистецтва, вірувань інших народів, здатності диференціювати спільне та відмінне в різних культурах, сприймати українську культуру як невід'ємну частину загальнолюдської [4].

Окрім того, до принципів патріотичного виховання зараховують [8]: принцип самоадекватності і саморегуляції, що виробляє громадянську позицію, формує здатність до критичного мислення і самокритичності; принцип соціальної відкритості, що обумовлює потребу узгодження змісту і методів патріотичного виховання з реальною соціальною ситуацією; принцип історичної і соціальної пам'яті, спрямований на збереження духовної і культурно-історичної спадщини; принцип міжпоколінної наступності зберігає для нащадків зразки української культури, етнокультур народів, які проживають на території України.

Процес патріотичного виховання також передбачає тісну співпрацю профільних закладів вищої освіти з органами державної влади, місцевого самоврядування та громадських організацій у сфері патріотичного виховання (підтримка професійної та самодіяльної художньої творчості, забезпечення діяльності творчих об'єднань, клубів, художніх і фольклорних колективів; активне залучення до виховного процесу діячів сучасної культури, мистецтва, науки, спортсменів; проведення заходів спортивної підготовки, спрямованих на утвердження здорового способу життя майбутніх фахівців ДСНС України тощо).

Окрім того, в сучасних реаліях гібридних та інформаційних війн патріотичне виховання майбутніх фахівців ДСНС України має

враховувати можливі провокації і діяти на недопущення пропаганди культу насильства, жорстокості і бездуховності, поширення порнографії та інших матеріалів, що не відповідають суспільній моралі та національним духовним цінностям. Натомість, звертати увагу на висвітлення у засобах інформації кращого досвіду родинного виховання особового складу, традицій та династій служби.

В.Рижиков наголошує на випереджувальній ролі сучасного національно-патріотичному виховання: «воно має стати засобом відродження національної культури, військових традицій, стимулом пробудження таких моральних якостей військовослужбовця, як совість, людяність, почуття власної гідності; засобом самоорганізації, особистісної відповідальності; бути гарантом громадянського миру і злагоди в суспільстві» [5, 123].

Важливу роль у становленні високоосвіченого громадянина України відіграє формування наукового світогляду. Участь майбутніх фахівців ДСНС України у наукових конференціях і семінарах, долучення до науково-дослідницьких проєктів, грантів, програм міжнародного обміну досвідом тощо сприяє підвищенню рівня професійної підготовки майбутніх фахівців і розбудові економіки країни в цілому.

«Науково-методичне забезпечення та супровід професійного розвитку педагогічних працівників є необхідною умовою формування їх готовності до усвідомленої реалізації національно-патріотичного виховання і передбачає такі заходи: упровадженням інноваційних форм науково-методичної роботи: науково-методичних семінарів тренінгового характеру, призначених для формування ідеологічної компетентності та патріотичного світогляду педагогів. Компетентність педагога з національно-патріотичного виховання включає в себе знання державних документів даного напрямку з коментуванням основних положень, постановкою проблемних питань, пов'язаних з вихованням патріотизму» [6, 65–66].

Відповідно до Концепції патріотичного виховання особового складу органів і підрозділів ДСНС України очікуваним результатом патріотичного виховання майбутніх фахівців ДСНС України є:

- утвердження патріотизму і національної самосвідомості означених фахівців, формування основ гуманістичного світогляду, пріоритетності високих моральних, культурних, національних і загальнолюдських цінностей, зміцнення духовної, моральної єдності суспільства;

- формування характерних рис патріота (активна підтримка і розвиток української державності, дотримання Конституції України);

- готовність до захисту Батьківщини, пошана до історичної пам'яті, любові до рідної культури, мови, національних свят і традицій, дбайливе ставлення до національних багатств, навколишнього середовища;

- збереження та зміцнення власного фізичного, морального, психологічного і духовного здоров'я;

– збереження стабільності у суспільстві, соціальний та економічний розвиток країни, зміцнення її обороноздатності та безпеки тощо [4].

Резюмуючи викладену вище інформацію та адаптуючи її до проблеми нашого наукового пошуку, психолого-педагогічними умовами реалізації Концепції патріотичного виховання особового складу органів і підрозділів ДСНС України є:

1. Розроблення навчально-методичного забезпечення і програм патріотично-виховних заходів, спрямованих на підвищення рівня володіння українською мовою, на усвідомлення української історії, культури, звичаїв і традицій; сприяння розвитку професіоналізму, громадянської активності; популяризація здорового способу життя; підвищення престижу служби цивільного захисту. Форми та методи патріотичного виховання мають ґрунтуватися на українських народних традиціях, кращих надбаннях національної та світової педагогіки тощо.

2. Усвідомлення майбутніми фахівцями ДСНС України сутності патріотизму і необхідності знати рідну мову, історію свого народу, його звичаї і традиції, розуміння значення національної символіки.

3. Безпосереднє проведення навчально-виховних, патріотичних заходів у співпраці з органами державної влади, місцевого самоврядування та громадських організацій у сфері патріотичного виховання (діяльність професійної та самодіяльної художньої творчості, діяльність творчих об'єднань, клубів за інтересами, фольклорних колективів; заходи спортивної підготовки, фізичного виховання тощо).

4. Забезпечення рефлексії, формування уміння критично мислити, аналізувати сутність історичних подій в різних аспектах, перевіряти джерела інформації з метою уникнення негативного впливу маніпулятивних технологій і пропаганди.

Отже, патріотичне виховання майбутніх фахівців ДСНС України спрямоване на забезпечення цілісності, соборності України, є історично зумовлена і створена самим народом сукупність ідеалів, поглядів, переконань, традицій, звичаїв, спрямованих на організацію життєдіяльності підрастаючих поколінь, у процесі якої засвоюється духовна і матеріальна культура нації, формується національна свідомість і досягається духовна єдність поколінь.

Процес патріотичного виховання майбутніх фахівців ДСНС України повинен бути організований як системна, цілеспрямована та скоординована діяльність профільних закладів вищої освіти спільно з органами і підрозділами ДСНС України, громадськими об'єднаннями щодо формування високої патріотичної свідомості, почуття вірності Батьківщині, готовності до виконання професійних обов'язків на благо народу України.

Перспективами подальшого дослідження вбачаємо аналіз нормативно-правових документів і навчально-методичного

Вісник гуманітарного наукового товариства: наукові праці. Випуск 21
забезпечення з патріотичного виховання майбутніх фахівців служби
цивільного захисту провідних країн світу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Кульчицький В. Й. Педагогічна характеристика категорії «патріотичне виховання» в історичному аспекті. URL: <https://nv-kogri.ucoz.ua/vypusk4/kulchytskii.pdf>.
2. Шинкаренко В. В. Філософські та педагогічні засади патріотичного виховання. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/288815273.pdf>.
3. Шевченко С. О., Гужва М. Ю. Теоретико-методологічні засади державної політики формування національно-патріотичної свідомості та демократичних цінностей молоді. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. №4. Дніпропетровськ, 2019. С. 277–288.
4. Концепція патріотичного виховання особового складу органів і підрозділів ДСНС України. Наказ ДСНС України від 23.06.2014 №335 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0335388-14#n10>.
5. Рижиков В.С. Державно-патріотичне виховання: історія, мета, завдання, як невід’ємна складова формування духовного соціально зрілого військовослужбовця (офіцера). *Науковий вісник: Державне управління*. №2. Київ : МАУП, 2019. С. 116–125.
6. Дудова Д. О. Педагогічні умови національно-патріотичного виховання майбутніх фахівців морської галузі в освітньому середовищі коледжу. *Вісник Черкаського університету*. Вип. №6. Черкаси: ЧНУ ім. Б.Хмельницького, 2017. С. 62–67.
7. Остапенко О. І. Військово-патріотичного виховання в системі пріоритетів державної політики. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/705873.pdf>.
8. Тімкін І. Ф., Новікова Н. Є. Сучасні підходи до розуміння національно-патріотичного виховання молоді. URL: <https://jrn1.nau.edu.ua/VisnikPP/article/view.16780%20.pdf>.

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК РАДЯНСЬКОЇ ДРУКОВАНОЇ ПРЕСИ

Котляр Д. О.

*Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України*

Відповідно до Конституції, суспільним ладом СРСР був соціалізм. Завданням засобів масової інформації в радянських умовах було доносити до мас позицію влади у вигляді єдино можливої і вірною, інтерпретувати будь-які факти в потрібному ракурсі, засуджувати ідеологічних супротивників і знадихати соратників на боротьбу з зовнішніми і внутрішніми ворогами. Оскільки ЗМІ фінансувалися

виключно з держбюджету і були повністю підпорядковані державі, досить дивно було б очікувати від них вільнодумства.

Цензура була важливою складовою політики тоталітарної держави і, вилучаючи «політично шкідливу» інформацію, ефективно створювала потрібну ціннісно-сміслову модель інформаційного простору УРСР. Ключовими засадами її реалізації фігурували: жорсткий контроль за ідейнополітичним змістом друкованих видань, ефірних програм радіомовлення та телебачення, нетерпимість до альтернативних суджень, недопущення критики комуністичної ідеології й практики, викорінення національних ідеалів та проявів «національного фанатизму», розмивання національних почуттів та політико-ідеологічне цькування українськості [8, 94].

Т. Горяєва зазначає, що «радянська цензура завжди оцінювалася як украй реакційний прояв тоталітарної влади» [4, 13].

Як зазначає Ю. Калганов, навіюваний образ турботливої партії, яка схожа на «мати», яка опікується робітничим класом, не міг вступати у протиріччя з фактами численних аварій і катастроф. Особливо, якщо ці факти призводили до сотень і тисяч людських жертв. Ця інформація могла б зворушити людський розум, пробудити його на міркування про небажані для диктатури категорії, як права та свободи, умови праці та безпека праці [7, 219].

Радянські ЗМІ постійно експлуатували і водночас консервували цілий набір стереотипів поведінки, які нав'язувалися українцям, серед них:

- віра в ідею непорушної єдності «радянського народу»;
- турбота партії про трудящих;
- пріоритет колективного над індивідуальним та ін. [8, 94].

Теми, які стосувалися національних питань, не мали шансу з'являтися на шпальтах газет, оскільки існувала жорстка цензура.

Підвладний статус української преси проявлявся й у функціонуванні Радіотелеграфного агентства України (РАТАУ). Занепокоєння з цього приводу висловлювала редакція газети «Закарпатська правда»: «Можна зразу сказати, що свого національного обличчя РАТАУ не має... РАТАУ так побудував роботу, що своєю діяльністю поставив газети, що виходять українською мовою, в другорядне становище. ... агентство передає всі офіційні документи російською мовою на кілька годин раніше, ніж українською, і цим іноді викликає затримку виходу в світ українських газет... Дуже часто РАТАУ передає матеріали з припискою «передаем только на русском языке». Причому з такою припискою передаються матеріали «Там, где отбывал ссылку Тарас Шевченко» та інші, де мова йде про Україну» [7, 217].

Заборонні заходи нерідко доходили до абсурду. Наприклад, не можна було показувати потужність макаронного заводу: адже умовах війни, мовляв, цей завод можна було легко перевести на виробництво пороху. Табу накладалося також на оприлюднення кількості викидів відпрацьованих газів в атмосферу чи неочищених стоків у водойми – ворог тут же, мовляв, вирахує потужність підприємства.

Тому мав рацію С. Крижанівський, який писав, що в той час «усе переводилося на мову політики. А цензура! Такої пильної і жорстокої цензури, мабуть, світ не знав! Вона була потрібною: авторською, редакторською, офіційною (головліт)» [4].

У якості іншої важливої характеристики радянської преси слід зазначити суб'єкт-об'єктні відносини між державою (та підпорядкованими засобами масової інформації) та людиною. Суб'єкт-об'єктні відносини (де людина не вважається суб'єктом, а є лише об'єктом впливу) – не як частина можливих стосунків у інформаційному просторі та у інтерсуб'єктному контексті, а як єдино можливі стосунки між засобами масової інформації та громадянином, – починають панувати у тоталітарних державах, і це є однією з найсуттєвіших їхніх ознак. Приведення різноманітного за своєю суттю світу до узагальненого, одноманітного середовища становища неможливе без широкого застосування практики насильства. І така практика була характерною, невід'ємною рисою усіх тоталітарних режимів [1, 53].

Також важливою особливістю радянської преси слід назвати політику русифікації, що проводилася у всіх радянських республіках. Потрібно зазначити й те, що значна частина українського друкованого слова була низької якості, адже тільки 1% україномовної продукції видавався поліграфічними підприємствами з державним знаком якості [2, 108]. Однак така ситуація непокоїла лише читачів, а Держкомвидав УРСР навіть у другій половині 1970-х рр. не вживав комплексних заходів з метою покращення технічного рівня і поліпшення якості продукції на підконтрольних йому підприємствах. Крім цього, фінансові умови, в яких опинилися працівники україномовної друкованої продукції, були значно гіршими за ті, в яких перебували працівники російськомовної. Так, наприклад, ставка головного редактора журналу «Вітчизна» в досліджуваній період становила 1 500 крб, а ставка головного редактора журналу «Октябрь» – 6 000 крб [8, 93].

За часів диктатури в галузі журналістики проводилася політика уодноманітнення. Уодноманітнення – це процес, який відповідав намірам диктаторів та спочатку давав очікувані результати. Але, як ми можемо спостерігати, в історичній перспективі уодноманітнення переконливо довело свою хибність. Як зазначає В. Владимиров, виявилось, що «уодноманітнення» та «урізноманітнення» – це діаметрально протилежні способи дії тоталітаризму та демократії в масштабах усього суспільства – та, зокрема, у світі засобів масової інформації [1, 52].

Також важливою характеристикою радянської преси необхідно назвати маніпулювання свідомістю громадян. Г. Вичуб дає наступну характеристику цьому явищу: «Одні звертаються до преси, сподіваючись на гласність її впливу на свідомість, інші – з огляду на її безпосередній зв'язок з диктатурою, треті – вірячи в її авторитет тощо. При цьому для частини журналістів, що працюють у тоталітарній

державі, публікація не є необхідною, їм байдужий спосіб здійснення їхньої мети, інші ж розраховують лише на гласність, як на вирішальну умову, що може забезпечити успіх – тобто, здійснити вплив» [3, 7].

І. Дзюба зазначає, що в маніпулюванні суспільною свідомістю значну роль відігравала ізольованість від реального світу. Про свою країну наші громадяни чули лише позитив, а про капіталістичний світ – лише критику, виразну і переконливу. В умовах відмежованості від світової цивілізації радянська людина одержувала готові враження про світ, відчувала причетність до всього й відповідальність за все [6, 7].

Тоталітарний режим як одержавлене суспільство не допускав у журналістиці (та в інших сферах) політичної самостійності, забороняв вихід за ідеологічні межі. Преса не лише формувала переконання мас, а й намагалася досягти гармонізації офіційної політики й «народних прагнень». Журналісти, як і партійні працівники, комсомол, піонерія, всебічно сприяли цьому.

Виховувати у дітей відданість партії заповідав Володимир Ленін. Ще 1920 р. він наголошував: «Треба, щоб уся справа виховання, освіти і навчання сучасної молоді була вихованням у ній комуністичної моралі».

Порівнюючи ЗМІ радянського періоду з їх сучасними аналогами, ми може констатувати наступне:

- В СРСР абсолютно всі засоби масової інформації належали державі;
- В СРСР практично повністю була відсутня конкуренція: кожному ЗМІ була відведена певна ніша;
- число періодичних друкованих видань, інформаційних агентств, радіостанцій і телевізійних каналів значно зросла, але тиражі стали менше;
- сучасні мас-медіа націлені на різні цільові аудиторії (за сукупністю факторів, що включають гендерні ознаки, вік, освіту, рівень доходів, інтереси тощо);
- В СРСР основною функцією ЗМІ був ідеологічний вплив на громадян країни; сучасних умовах мас-медіа найтіснішим чином взаємодіють зі споживчим ринком [5, 7].

Сьогодні журналіст насамперед повинен «зайняти позицію» – виробити (і постійно в процесі життя «переробляти») системи як ближніх, так і перспективних орієнтирів.

Позиція ця може бути найрізноманітнішою як в світоглядних компонентах (матеріалістична та ідеалістична, суб'єктивістська і об'єктивістська, марксистська і немарксистська, атеїстична і релігійна, екзистенціалістські і позитивістська тощо), так і в соціально-політичних складових, діапазон яких – від «ультраправих» до «ультралівих». Зрозуміло, що відповідальність журналіста за вибір висока. Соціально-світоглядна стійкість проявляється як принциповість журналіста, що реалізується відкрито або латентно, «в підтексті». При цьому принциповість, як відомо, зовсім не рівнозначна

догматизму, хоча і виключає безхребетне пристосуванство. Дотримання реалій життя, гнучкість, вміння піти на компроміс – все це не виключає принциповості, навпаки, принциповість не виключає і толерантності (терпимості) по відношенню до колег-противників, і вміння вносити зміни в свою позицію в міру змін, що відбуваються в дійсності.

Таким чином, засоби масової інформації за часів СРСР щоденно поширювали партійну міфотворчість, утверджували соціалістичний спосіб життя, пропагували радянський патріотизм, а це не сприяло пробудженню національної самосвідомості українців та реалізації на практиці їхнього прагнення до національного відокремлення. Крім того, компартійна правляча верхівка намагалася максимально звузити сферу використання української мови, й застосовуючи ЗМІ, активно втілювала в життя політику русифікації.

За допомогою друкованих засобів масової інформації тоталітарні партійно-радянські структури могли вирішити як мінімум два завдання. По-перше, знищити чи принаймні вихолостити історичну пам'ять. На думку В. Масненка, найлегшим варіантом навіювання є пропагандистська робота з аудиторією з невисоким рівнем особистісної історичної пам'яті. [8, 92]. Для цього у періодиці поступово замінювався історико-культурний національний субстрат (до рівня етнографічних особливостей), який поглинався інтернаціональною і загальносоюзною риторикою. По-друге, за низького рівня історичної пам'яті газетно-журнальними виданнями нав'язувалися замітники у вигляді марксистсько-ленінської ідеології, політики атеїзму, класової боротьби. Цікаво, що такі видання були односторонніми, бо вони не передбачали міркувань і дискусій. Саме цей аспект є важливим у формуванні критичного мислення людини, яке було не потрібне за часів диктатури.

Важливим є також формування та розвиток особистості, яка буде лояльна до режиму, яка буде підтримувати його та не розуміти сутності власних вчинків. Важливим інструментом у цьому контексті стали радянські ЗМІ, які використовували засоби та методи маніпулювання масовою свідомістю громадян.

Історична пам'ять народу не є абстрактною категорією, вона включає спогади про свої витоки, про історичне становлення етносу, про видатні постаті нації. Особливу роль відіграють мова, традиції, звичаї, цінності, народна творчість, соціально-історичні образи. І саме історичної пам'яті за допомогою засобів маніпуляції намагалися позбавити українське населення радянські ЗМІ.

У гонитві за єдністю руйнувалась національна пам'ять, стерлася національна культура. І саме це, на нашу думку, було однією з пріоритетних цілей правлячої еліти, бо саме національна історична пам'ять, як і мова, є фундаментом кожної нації.

Стосовно мови, політика русифікації також може вважатися маніпулятивною. Починаючи з 1959 р. випуск українського друкованого слова зменшується, тоді як кількість російськомовного

продовжує зростати. Складаючи 17% населення СРСР, українці могли розраховувати лише на 4,3% україномовної продукції [2, 129]. Найцікавіші і найважливіші публікації виходили в російськомовних виданнях, в той час як українські нерідко мусили переказувати докучливі і нецікаві теми, присвячені побудові соціалізму [8, 92].

Як засіб денационалізації та ідеологізації титульної нації УРСР радянська влада активно використовувала й радіо, адже близько 90% українців щоденно прослуховували радіопередачі. Зокрема, республіканське радіо значну частину свого ефірного часу віддавало трансляціям із Москви, які велися тільки російською мовою, решта програм теж були переважно російськомовними [5, 141].

Як зазначає Н. Кіндрачук, сфері ідеологічного впливу на суспільство і особистість. Усвідомлюючи даний факт, радянська влада активно використовувала саме цю функцію ЗМІ для пропаганди своїх політичних інтересів та маніпулювання масовою суспільною свідомістю українців.

Радянська преса відрізнялася дієвим впливом на масову свідомість громадян. У цьому ракурсі цікавим є дослідження Ю. Колісника, присвячене маніпулятивному впливу журнальної періодики УРСР на свідомість громадян. Ю. Колісник систематизував методи та інструменти впливу на масову свідомість людей засобами ЗМІ [8, 280–285].

Отже, методами впливу на масову свідомість людей засобами ЗМІ у радянські часи були:

- «навішування ярликів» (використання емоційно-забарвлених текстів відносно соціальних явищ, найменувань, організації, які викликають негативне ставлення з метою дискредитації – «куркулі», «класові вороги», «вороги народу»);
- «сяючі узагальнення» (позначення певного явища, ідеї, моделі поведінки, організації, соціальної групи чи конкретної людини за допомогою узагальнення, що має позитивне емоційне забарвлення – «Батько-Ленін», «рідна партія», «миролюбна політика КПРС», «світле майбутнє»);
- «перенесення» (позитивні чи негативні епітети: «юні ленінці», «білогвардійські банди»);
- «посилання на авторитети» (використання думок авторитетних людей);
- «гра в простонародність» (підкреслена демонстрація спільних рис, єдності);
- метод підвищення цінності (передбачає зміщення акцентів, унаслідок чого положення оцінюється людиною в іншому ракурсі);
- нав'язування моделі сприйняття;
- метод очевидності (наприклад, «навіть дітлахам зрозуміло»);
- використання запитань-пасток для утвердження власних ідей (наприклад, «кому тепер належить влада? Народові»);
- практика пастки незмінності принципів;

- застосування пастки «думки більшості»;
- метод ізоляції (викидання вислову з контексту);
- ухилення від обґрунтування позиції (виголошення певної точки зору без обґрунтування);
- нав'язування висновку.

Ю. Колісник систематизував і методи впливу на емоційний стан громадян через засоби масової інформації, які використовувалися у радянські часи. Автор визначив наступні методи: вплив на емоції та відчуття; метод прямого атаки співрозмовника; метод гарантій; метод соціальної настанови; метод «димової завіси»; формування нових потреб; апелювання до «вищих інтересів» [8, 85–88].

Усі вказані методи та інструменти впливу використовувалися радянськими ЗМІ за допомогою певних засобів. Отже, організаційно-процедурними засобами впливу стали:

- замовчування (передавання достовірної, але неповної інформації);
- селекція (вибіркове подавання матеріалу);
- метод поєднання в одному висловлюванні достовірної й недостовірної (непевної) інформації;
- спотворення (істотне применшення важливого або перебільшення несуттєвого);
- пересмикування (однобоке, тенденційне висвітлення інформації для створення такого образу дійсності, в якому головне не реальність, а її інтерпретація);
- перевертання (кон'юнктурна зміна категорій оцінювання – заміна знака «+» на «-» щодо фактів, явищ);
- програмування сприйняття та майбутньої реакції (формування та декларування приманок-кліше, своєрідних шаблонів);
- обмеження доступу до інформації, невчасне або неповне ознайомлення з нею громадян.

Наведемо приклади використання організаційно-процедурних засобів впливу ЗМІ на масову свідомість. Приклад селекції : «Скориставшись зрадницькими діями частини козацької верхівки на чолі з гетьманом Мазепою, Петро I... віддав наказ про зруйнування Січі». У цьому прикладі ми також можемо побачити використання негативних епітетів, що емоційно забарвлюють поданий матеріал.

Приклад метод поєднання в одному висловлюванні достовірної й недостовірної (непевної) інформації: «Російська мова за добровільним вибором багатонаціональної сім'ї народів стала мовою міжнародного спілкування, другою рідною мовою цих народів...» [11, 163].

Приклад пересмикування: О. Герцен «боровся не лише за визволення селян, а й вимагав свободи для всіх, політичної свободи: недоторканності особи, свободи слова, совісті, національності». Згідно з пропонованою інтерпретацією, мрії Герцена «здійснилися» за радянських часів. Насправді ж Герцен трактував волевиявлення народу набагато ширше: «Україну треба... визнати вільною і

незалежною країною... Розв'яжімо українцям руки, розв'яжімо їм мову, нехай мова ця буде цілком вільною, і тоді нехай вони скажуть своє слово...» [9, 130–131].

Приклад спотворення: «Покликання нового театру – знайомити трудящих... російською класикою та радянською драматургією» [9, 132].

Приклади перевертання: «Говорячи про Полтавщину, автор згадує збройну боротьбу полтавців, очолених полковником Мартином Пушкарем і кошовим Запорізької Січі Яковом Барабашем, проти гетьмана-зрадника Івана Виговського, який після смерті Богдана Хмельницького намагався відірвати Україну від Росії...» [11, 162]; «На Україні до влади потяглися буржуазні і дрібнобуржуазні партії, створивши на початку 1917 року Центральну раду, з допомогою якої буржуазія намагалася відірвати Україну від Росії...» [11, 162].

Приклад програмування сприйняття та майбутньої реакції: «Що ж спільного, запитаємо, мають буржуазні націоналісти з українським народом?» [10, 5].

Значну роль у маніпулюванні суспільною свідомістю відігравав державний нагляд за інформаційним простором. Радянська цензура не обмежувалася забороною друку чи вилученням творів. Інформаційний потік проходив різні етапи відстежування, зокрема самоцензуру, контроль медіаорганізації та позаредакційні чинники, в тому числі законодавчі обмеження, які впливали на відбір матеріалів.

Словна використовуючи комплекс маніпулятивних засобів, преса УРСР упродовж багатьох років маніпулювала інтересами, потребами, бажаннями, намірами громадян. Усе це призвело до трансформації суспільної свідомості. Насаджувана ідеологія нейтралізувала життєвий досвід, усувала здатність до критичного мислення.

Виховання у громадян морально-етичних норм поведінки слугувало ефективною стратегією державного управління, дієвим засобом перетворення індивіда на гвинтик політичної системи.

Отже, методами впливу на масову свідомість людей засобами ЗМІ у радянські часи були: «навішування ярликів», «сяючі узагальнення», «перенесення», «посилання на авторитети», «гра в простонародність», метод підвищення цінності, нав'язування моделі сприйняття, метод очевидності, використання запитань-пасток для утвердження власних ідей, практика пастки незмінності принципів, застосування пастки «думки більшості», метод ізоляції, ухиляння від обґрунтування позиції, нав'язування висновку й ін. Методами впливу на емоційний стан громадян через засоби масової інформації були: вплив на емоції та відчуття; метод прямого атаки співрозмовника; метод гарантій; метод соціальної настанови; метод «димової завіси»; формування нових потреб; апелювання до «вищих інтересів».

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Владимиров В. М. Преса тоталітарної моделі: насильство над свободою інтерпретації. Наукові записки Інституту журналістики. К.: Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2001. Т. 5. С. 52–61.

2. Вовк В. М. Побут та дозвілля міського населення України в 50-80-х рр. ХХ ст.: дис. канд. іст. наук: спец. 07.00.01; Переяслав-Хмельницький ДПУ ім. Г. Сковороди. К., 2007. 222 с.
3. Вычуб Г. С. Письма трудящихся в системе массовой работы газеты. М. : Издательство МГУ, 1980. 39 с.
4. Горяева Т. М. Политическая цензура в СССР. 1917–1991. М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2009. Т. 2. 407 с.
5. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2005. 336 с.
6. Дзюба І. Пастка. Тридцять років зі Сталіним. П'ятдесят років без Сталіна. К.: Криниця, 2003. 144 с.
7. Калганов Ю. О. Радянська преса і конструювання масової суспільної свідомості в Україні (1950-ті – 1985 рр.). Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2014. №38. С. 213–225.
8. Кіндрачук Н. М. Радянські засоби масової інформації як ідеологічне знаряддя руйнації національної ідентичності українців: кінець 50-х – 70-ті рр. ХХ ст. Література та культура Полісся. 2016. №83. С. 90–97.
9. Колісник Ю. В. Засилля політичної цензури в інформаційному просторі УРСР. Вісник Львівського ун-ту. Сер. : Журналістика. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2011. №35. С. 167–179.
10. Масова комунікація. Ред А. З. Москаленко. К., 1997.
11. Різун В. В. Системи масової комунікації. Наукові записки Інституту журналістики. Т. 3. К., 2001. С. 22–30.

РОЛЬ ЗВИЧАЄВОГО ПРАВА У СПАДКУВАННІ МАЙНА СЕЛЯНАМИ НА ТЕРИТОРІЇ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В ХІХ СТ.

Кузьмін Д. В., канд. юрид. Наук,

Леміш Н. О., канд. іст. наук, доцент

Класичний фаховий коледж Сумського державного університету

Вступ. Сучасні наукові дослідження з історії права та цивільно-правових відносин на території Лівобережної України традиційно звертаються до офіційно санкціонованих та тих, що набули чинності, нормативно-правових документів. Значну долю серед письмових джерел із історії права також складають розпорядження місцевих адміністрацій, уповноважених на це представників влади, релігійних та станових еліт. Особливістю цих безумовно важливих джерел є те, що вони відображають історію розвитку права тільки елітарних та заможних верств суспільства, відсоток яких у різні періоди історії українських земель не був більшістю від загального числа населення регіону Лівобережної України. Таким чином, досліджувана історія права на підставі офіційних писаних історичних джерел відображає

правову культуру елітарних верств суспільства. У той час як елементи діючої правової системи інших незаможних і позастатусних членів суспільства переважно менш відображені у джерелах і науковій літературі або інколи неправильно трактуються чи взагалі сприймаються сучасними дослідниками права як такі, що не мають логічного сенсу.

Проте, дійсна система звичаєвого права, що регулювала цивільні відносини українських селянських родин, установлювала правила та принципи поведінки членів селянських громад та родів. За її допомогою вирішувалися майнові конфлікти без потреби звернення до офіційних органів державного управління. Причиною такого відношення з боку селян до офіційних органів влади було те, що вони знаходились на нижчих щаблях соціальної піраміди. Часто селяни потерпали від вищих на соціальній піраміді станів, змушені були відноситися з недовірою до владних державних структур та представників елітарних груп. Саме ці особливості соціальних відносин між різними станами були причиною незначної уваги з боку більшості дослідників, які меншою мірою заглиблювались в особливості місцевих традицій та мало цікавилися селянською культурою. Лише у XIX ст. ситуація починає змінюватися завдяки розвитку етнографічних досліджень. Популяризація народної історії в XIX ст. – поч. XX ст. сприяла появі значної кількості джерел, що описували народний побут українського селянства. Завдяки збереженим історичним джерелам, переважно XIX ст., можливо проаналізувати деякі елементи правової культури та діючі цивільно-правові норми в селянських громадах на території Лівобережної України XIX ст.

Відзначимо, що саме дослідження спадкового права розкриває глибинну роль соціально-побутових та майнових відносин українських селян, орієнтує у малозрозумілих та нелогічних (з точки зору сучасників) моментах поведінки людей XIX ст., навіть деяких відомих історичних діячів. Саме згадані причини сприяли тому, що значна кількість науковців змушені були враховувати дію норм звичаєвого права під час проведення власних історичних досліджень, серед яких відзначимо таких авторів, як Гримич М. В., Кавелін К. Д., Пахман С. В., Покровський І. А., Чубинський П. П. Однак окремі проблеми стосовно значення звичаєвого права для селянських родин Лівобережної України залишаються мало досліджуваними й такі, що потребують подальшого наукового висвітлення. Тому **мета статті** полягає в аналізі значення норм звичаєвого права в спадкуванні майна селянами на території Лівобережної України в XIX ст. Досягнення поставленої мети можливе за допомогою використання таких методів наукового пізнання, як: історико-правовий, порівняльно-правовий, логічний та системно-структурний тощо.

Постановка завдання. Для досягнення мети дослідження поставлені наступні завдання. По-перше, аналіз соціальних відносин між членами сім'ї, родини та громади, що могли вплинути на розвиток цивільних відносин українських селян в XIX ст. По-друге, дослідження

майнових особливостей права власності українських селян. По-третє, визначення впливу звичаєвого права в спадкуванні майна селянами Лівобережної України в ХІХ ст.

Результати дослідження. На території Лівобережної України в ХІХ ст. сформувалася та діяла зрозуміла для мешканців села система цивільно-правових відносин. Вона розвивалася на Лівобережній Україні протягом століть, увібравши в себе уявлення декількох поколінь українських селян про справедливість у їхньому ментальному розумінні, яка (система) передавалася, як позитивне знання, наступним поколінням. Підвалинами звичаєвої традиції були відносини, що визнавалися місцевими селянами як загальноприйнятні. Звичай формувався на підґрунті суспільних цінностей, увібравши при цьому родинні стосунки, уявлення про суспільну та громадську мораль та під впливом релігійних та світських традицій. Таким чином, система звичаєвого права стала орієнтиром общинної свідомості українських селян, засобом самоідентифікації та вітчизняним ментальним дороговказом протягом ХІХ – початку ХХ ст.

Визначимося безпосередньо із терміном «звичаєве право», який започаткували дослідники історії права, фольклористики та етнографії ХІХ ст., як П. П. Чубинський, О. Я. Єфименко та О. Ф. Кістяківський [1, 19]. У ХІХ ст. до проблеми звичаєвого права звертався видатний вітчизняний дослідник і теоретик права, засновник психологічної теорії права Л. Й. Перажицький. На думку дослідника, під терміном «звичаєве право» варто розуміти систему норм права, які не були встановлені законом (чи державою), тобто дотримувалися, або виражалися в постійному одноманітному дотриманні відомих правил поведінки [2, 436].

Юридична енциклопедія тлумачить термін, як «система санкціонованих державою правових звичаїв, які є джерелом права в певній державі, місцевості або для певної етнічної чи соціальної групи» [3, 566]. Відзначимо, що офіційні представники влади позитивно ставилися до діючих на території Лівобережної України цивільно-правових норм через низку причин. По-перше, селяни до селянської реформи 1861 р. [4] визнавалися як люди, залежні від волі поміщика. Він міг, у переважній більшості випадків, під час виникнення спірних ситуацій виконувати роль арбітра в цивільних справах. Проте, селяни часто намагалися самі вирішувати спірні питання в родинному колі чи за допомоги представників місцевої громади, уникаючи звернення до поміщика чи представників офіційної влади. По-друге, процеси правових реформ на українських територіях, хоч і проходили із урахуванням місцевих особливостей, стосувалися переважно заможних людей, офіційно зареєстрованих, як власники, які мають право власності на майно та землі. Українські селяни більшістю таких прав до 1861 р. не мали. Тому (до селянської реформи) селяни рідко потрапляли, як суб'єкти права, до розгляду справ органами влади. По-третє, довготривала дія місцевих цивільно-правових відносин не зазіхала на авторитет офіційної влади. Навпаки, визнання органами

влади місцевої правової традиції розглядалось як засіб посилення авторитету провладних структур. Безпосередньо мова йде про те, як аналізував О. В. Бібік, що звичаєве право – це прояв народного переконання, де норми, створені за допомогою звичаю, повністю залежать від держави [5, 18].

Навіть після проведення селянської реформи 1861 р. урядові кола почали на офіційному рівні під час вирішення спірних питань між українськими селянами враховувати норми звичаєвого права. Згідно статей 21, 38, 107 по Положенню реформи від 19 лютого 1861 р. селяни за допомогою адміністрацій отримували виключне право у вирішенні проблемних питань спадкування майна за їх звичаями [6, 16].

У подальшому царська влада підтверджувала право на офіційному рівні розглядати свої цивільні спори, посилаючись на норми місцевого звичаєвого права. Так, під час реформування судової системи 12 липня 1889 р. суди, розглядаючи селянські справи, враховували ключові положення звичаєвого права. Тобто період реформ другої половини ХІХ ст., комплексно увібравши в себе селянську та судову реформу, спирався на зрозумілі селянам правові звичаї, традиції та мораль. Таким чином, держава санкціонувала та визнала норми звичаєвого права як офіційні й такі, що мають силу закону для обмежених верств населення.

Для розуміння важливості правової традиції спадкування майна українськими селянськими родинами потрібно також зупинитися на аналізі особливостей права власності на майно. Адже майно українськими селянами не вважалось формою індивідуального права окремо взятої особи. Майно належало всій родині, тобто існувала колективна власність сім'ї на нього. Чоловік, як голова родини, виступав лише як розпорядник майна від її імені. При цьому безглузда розтрата майна родини сприймалася на емоційно-моральному рівні як недопустиме карне явище. Під час виявлення фактів, коли, як вважали українські селяни, наступала загроза втрати майна родиною, таких як: пияцтво, марнотратство, азартні ігри та довготривала відсутність домогосподаря, – призводили до того, що розпорядником майна сім'ї могли визнати іншу особу. Отже, як зазначає К. Д. Кавелін, право власності належало сім'ї, залишаючись її загальною власністю. Особливо показово це виявлялося на прикладі права власності на землю. Земля не поділялася між членами родини, не була в особистій власності, але нею спільно користувалися члени сім'ї [7, 12]. Згадана норма звичаєвого права виникла з певних причин, а саме: земля та її аграрна експлуатація вимагали важкої праці та наявності великої селянської родини. Саме взаємодопомога й була причиною колективної власності родини на майно. Більше того, після проведення селянської реформи 1861 р. офіційні органи державної влади сприяли зростанню ролі, по-перше, колективної власності на землю общини, по-друге, на адміністративному рівні сприяли збереженню колективної власності на землю сім'ї й родини. Причину подібного ставлення представників влади до селян висвітлила дослідниця С. І. Ратушна [8,

39]. На її думку, поява в пореформений період індивідуальної приватної власності окремого селянина на землю могла привести до невчасної сплати викупних платежів і податків. Саме в такій формі кругової поруки необхідної для сплати казенних, мирських, земських та інших зборів зберігалася архаїчна форма колективної поземельної общини, де рішення сходу села були обов'язкові для всіх її членів.

Звичаєвою традицією українських селян Лівобережної України стало право переважно старшого чоловіка в сім'ї бути розпорядником майна. Як зазначає етнограф, дослідниця звичаєвого права М. В. Гримич, сімейна власність – це власність спільна, а права домогосподаря на сімейне майно обмежені [9, 152].

Обов'язки чоловіка, батька родини в господарсько-розпорядчих функціях організації домогосподарства були обумовлені культурно-моральною традицією. Згідно звичаєвим традиційним нормам, домогосподар, український селянин, був зобов'язаний займатися діями, пов'язаними із обробкою землі, догляданням за худобою та урожаєм (переважно хлібом). Звичаєва традиція передбачала, що був певний поділ на чоловіче та жіноче майно та худобу, де переважно земля, кінь, садиба розглядалася як чоловіча робота і чоловіче майно. Жіноча робота та жіноче майно вважалось хатнє майно, із тварин – корова. Саме тому, відповідно до такого поділу, визначалися господарські обов'язки членів сім'ї, а відтак і права на можливий розподіл спадку. При цьому майно, яке жінка придбала чи отримувала від родини батька у вигляді посагу, залишалось у повному її розпорядженні. Це майно жінка могла використати за власною ініціативою, а також забрати його із собою при переході до іншої сім'ї [10, 34].

Значимість спадкування майна за звичаєвим правом дозволяє зрозуміти вікові традиції селянського побуту та менталітету життя українських селянських родин. Кожна селянська родина мала свої соціальні орієнтири поділу майна після смерті домогосподаря, часто зрозумілим тільки членам сім'ї. Як зазначив С. В. Пахман, родина під час розподілу майна звертала увагу на моральні якості членів родини, їх працьовитість та господарність [11, 544]. Смерть чоловіка домогосподаря не призводила до автоматичного розділу майна. Селяни намагалися триматися роду й притримувалися правил жити разом якомога більш тривалий час. Родина вирішувала подальшу долю майна, при цьому було дві практики поділу майна. А. А. Леонт'єв вказує, що українські селяни могли або розділити майно між собою у вигляді спадку, або почати спільно користуватися ним при цьому спадкуванні майна вже не відбувалося [12, 323–324].

Під час прийняття рішення про відмову розподілу майна в спадок і початку спільного користування ним сім'єю та за відсутності дорослого чоловіка право на розпорядження сімейною власністю отримувала вдова померлого, виступаючи як єдиний опікун дітей. Поступово жінка таке право втрачала з настанням моменту, коли одружувався один із синів чи зять ставав членом сім'ї. Як влучно

відмітила І. В. Ігнатенко, одруження давало можливість підвищення свого соціального статусу шляхом отримання економічної та майнової незалежності [13, 6].

За наявності старшого одруженого сина він починав розпоряджатися майном, як розпорядник від імені родини. Цікавою особливістю Чернігівської губернії було те, що, навіть відокремлюючись від сім'ї, сини намагалися будувати хату поблизу батьківської. Повсякчас була практика будівлі хати для сина, який одружився на батьківському подвір'ї. Тобто за таких умов сім'я могла не розділяти майно, продовжуючи користуватися ним спільно. Батьківська хата не ділилася залишалася одному із синів, який зобов'язувався доглядати батьків та неодружених членів сім'ї переважно це був обов'язок молодшого із синів [14, 32–33].

За відсутності батьків право опіки й розпорядження майном сиріт отримували переважно близькі родичі сім'ї, переважно таке право надавалося бездітним парам, які хотіли мати допомогу при наближенні старості [10, 38].

Розподіл майна відбувався також і за наявності потреби в переїзді на інше місце проживання чи на роботу [14]. Одружені сини, виявляючи таке бажання, ще за життя домогосподаря отримували свою частку батьківського спадку, аби він був визначений і зрозумілий всім членам родини. Яскравий приклад звичаєвого фіксування такого розподілу є музейний експонат із села Алтинівка, який зберігається в Конотопському міському краєзнавчому музеї імені О. М. Лазаревського. Вирізьблені на дерев'яному сволоку колишньої хати написи передають наступний текст: «Отець діючий дух святий освятить тройчеськой благодаттю; дом сей просвятить: створений сей дом Петром Панкевічем Абшитованим залишає увесь спадок його онуку Андрію Федоровичу 1763 року липня 26 дня» [15, 126]. Така практика писаного заповіту хоч і зустрічається не часто, проте була однією із дієвих форм доведення нащадкам посмертної волі домогосподаря. Сволок будучі центральним елементом селянської хати, розміщений над головами людей асоціювався селянами як воля, яка підтверджувалася небесними силами, проти яких в силу релігійної свідомості людей було піти вкрай важко.

Майно, яке ще не було розділене до смерті батька ділилося між його молодшими синами, які отримували рівні частки із спадку батька. За незаміжніми доньками (заміжні, вже одружуючись, отримали свою частку у формі посагу) залишалася право на отримання із батьківського майна четверту частину посагу під час одруження. Майно, яке було у власності сім'ї по материнській лінії, розподілялося порівну, не зважаючи на стать. Незаміжні жінки переважно продовжували проживати із матір'ю та братом. Вдова домогосподря участі в розподілі майна не брала, продовжуючи проживати в сім'ї сина [14].

Українські селянські сім'ї Лівобережної України намагалися зберігати «сімейний спокій», визначивши ще за життя батьків частку із

майна після смерті батьків. Тому родинні чвари на підставі поділу майна для українців були не характерним суспільним явищем. Майнові родинні конфлікти скоріше були виключенням у житті українських селян. Тут вагоме значення мали звичаї й моральні норми, що домінували в селянських громадах та християнська етика поведінки людей, до якої наvertsали селян служителі церкви. Важливість звичаєвого права яскраво проявлялася в регуляторній системі відносин між людьми, створивши гуманні відносини спільного проживання родичів. Інтереси добробуту сім'ї, звичай і суспільна мораль ставились вище за персональні егоїстичні потреби окремо взятої людини, що й сприяло зростанню саме колективної форми володіння майном українських селянських родин.

Отже, формування норм звичаєвого права безпосередньо залежало від особливостей розвитку соціальних відносин українських селян. Аграрна культура, складність та примітивність обробки землі формували необхідність та правову культуру колективної форми власності на майно. При цьому колективна складова сім'ї, родини та громади виходили на перше місце, формуючи звичаєву традицію поглядів селян на право власності.

Визначна роль звичаєвого права під час спадкування майна на території Лівобережної України полягала в збереженні вікових морально-етичних традицій, орієнтованих на колективу взаємодопомогу родини та громади. До кінця XIX ст. така система соціальних відносин мала позитивні риси для життя родин українських селян. Проте кінець XIX ст. відзначився становленням нових форм господарювання. Почали відбуватися модернізаційні процеси, в умовах розвитку яких традиційні звичаєві норми права почали негативно впливати на українське село. Селяни змушені були залишати рідні батьківський регіони з метою заробітку, після чого розпочався процес руйнації традиційного звичаєвого укладу.

У той же час, селяни, намагаючись зберегти свій традиційний спосіб соціального проживання, перетворювались на одну із найбільш консервативних верстви населення держави, які не бажали змін у їхньому традиційному способі життя, що стало важливою причиною гальмування становлення капіталістичних ринкових відносин на селі. Саме консервативність жителів села, збереження традиційного укладу й бажання не залишати батьківський регіон призводило до перенаселення Лівобережної України, ставши причиною сумнозвісного «земельного голоду» кін. XIX ст. – поч. XX ст.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гримич М. В. Дискусійні аспекти трактування терміну «Звичаєве право». Етнічна історія народів Європи. Збірник наукових праць. 2010. Вип. №32. С. 6–9.

2. Петражицкий Л. И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности. Санкт-Петербург: Лань, 2000. 608 с.

3. Юридична енциклопедія: в 6 т. / за ред. Ю. С. Шемчушенко. Київ: «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1999. Т. 2. 784 с.

4. Лазанська Т. І. Селянська реформа 1861. Енциклопедія історії України: у 10 т. Київ: Наукова думка, 2012. Т. 9. 944 с.

5. Бібік О. В. Юридичні фікції і презумпції у правозастосуванні: Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 81 «Право». Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2021. 210 с.

6. Александров В. А. Обычное право крепостной деревни XVIII – начало XIX в. Москва: Наука, 1984. 253 с.

7. Кавелин К. Д. Взгляд на историческое развитие русского порядка законного наследования и сравнение теперешнего законодательства об этом предмете с римским, французским и прусским. С-Петербург, 1860. 88 с.

8. Ратушна С. І. Право спільної сумісної власності на земельну ділянку: дис. на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право / Ратушна Сабіна Ігорівна – Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова Хмельницький, 2021. 251 с.

9. Гримич М. В. Звичаєве право українців XIX – початку XX століття. Київ : Арістей, 2006. 560 с.

10. Тарновский В. В. Юридический быт Малоросии. Юридические записки, издаваемые Петром Редкиным. 1842. Том II. С. 30–48.

11. Пахман С. В. Обычное гражданское право. Москва: Зерцало, 2003. 736 с.

12. Леонтьев А. А. Крестьянское право. Систематическое изложение особенностей законодательства о крестьянах. С-Петербург. Законоведение, 1914. 401 с.

13. Ігнатенко І. В. Шлюбно-сімейні стосунки. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2017. 240 с.

14. Барыков О. Обычаи наследования у государственных крестьян. С-Петербург: 1862. 41 с.

15. Кузьмін Д. В. Вирізьблені написи на сволоках як джерело з історії звичаєвого права України. Конотопські читання. Ніжин. Видавництво ПП Лисенко М. М., 2021. Випуск XIII. С. 125–129.

**АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОГО ЗЕРНОВИРОБНИЦТВА
В РОКИ НЕПУ: РАДЯНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ**

Очеретяний В. В.

Університет Григорія Сковороди у Переяславі;

*Лазуренко В. М., д-р іст. наук, професор, заслужений працівник освіти
України*

Черкаський державний технологічний університет

Загалом в історіографії проблеми українського зерновиробництва в роки нової економічної політики (1921–1929 рр.), ми виокремили два періоди. Перший період пов'язаний з радянським етапом функціонування вітчизняної історичної науки. Другий період стосується наукових надбань часів української незалежності. В даній статті ми розглянемо перший період.

Відносно радянської історіографії, то її здобутки були неоднозначними, так як висвітлення і трактування багатьох ключових суспільно-політичних та соціально-економічних подій і явищ залежало від політичної кон'юнктури та ідеологічної упередженості. Першими історіографами проблематики, що досліджується, були в основному не професійні історики, а безпосередні учасники сільськогосподарського життя 1920-х рр., економісти-аграрники, політичні та державні діячі, партійні публіцисти, спеціалісти сільського господарства. Не зважаючи на те, що зміст матеріалу досить часто характеризувався суб'єктивністю авторів, незавершеністю цілісного бачення процесів, які протікали в тогочасному українському суспільстві, все ж це був вагомий пласт праць, який ґрунтувався на значному об'ємі цінного, інформаційно насиченого фактичного матеріалу, багатому статистичному підґрунті, що в цілому дозволяє говорити про ґрунтовність, виваженість на фундаментальність досліджень 1920-х рр.

Тематична спрямованість літератури 1920-х рр. щодо вивчення аграрного питання була різнобарвною. Вартими уваги є праці В. Качинського, М. Гуревича, М. Макарова, О. Філіповського, О. Чайнова, О. Шліхтера [1], наповнені сюжетами про домінуючі в сільському господарстві проблеми соціально-економічного характеру. Значна кількість фактичного матеріалу щодо різнопланових процесів, які відбувалися в сільському господарстві, міститься в працях В. Іжевського, О. Онуфрієва, В. Онуфрієва, Г. Петровського, М. Скрипника, Є. Яковлева [2]. Критичний аналіз праць сучасників обраної нами для дослідження теми дає можливість отримати фактологічний матеріал про стан сільського господарства, оптимальні розміри та організаційно-виробничу структуру селянських господарств та основні чинники, які впливали на їх диференціацію, про динаміку землекористування,

запровадження контрактаційних форм господарювання, про втручання партії в сільськогосподарську роботу і життя українського селянства та ін. Г. Капустян в історіографічному огляді українського села 1920-х рр. зазначала, зокрема, що, частина публікацій 1920-х рр. викликає у сучасних дослідників інтерес як історичне джерело, так як вони наповнені значним фактологічним матеріалом, почерпнутим із чисельних досліджень села, які тоді широко проводились з питань його соціально-економічного і політичного стану [3, 168].

Науковим аналізом проблем українського зерновиробництва характеризуються праці А. Альтермана, в яких автор, опираючись на статистичні матеріали, дає цілісну картину тогочасного зернового господарства, проблем його товарності, причин падіння та умов відновлення товарності, розвитку хлібної торгівлі, питань зернового експорту з врахуванням ступеню органічності та ґрунтовності процесів, що відбувались на Україні. Автор чітко виокремив комплекс взаємодіючих об'єктивних і суб'єктивних чинників, як впливали на стан хлібного ринку 1920-х рр., на стан реалізації зерна селянством [4].

Значний інтерес для вивчення історії української кооперації, яка відігравала провідні позиції в господарсько-економічному житті українського села а період непу, становлять праці І. Батюка, Є. Дешка, Л. Ландо, Т. Німчинова, А. Дідусенка, О. Одинцова [5], сукупний зміст яких дав нам можливість прослідкувати основні процеси, направлені фахівцями сільськогосподарської кооперації на піднесення товарності сільського господарства в цілому і селянського зерновиробництва зокрема.

Узагальнюючи історіографічний досвід 1920-х рр., маємо констатувати, що не зважаючи на деяку описовість, брак аналітики та об'єктивності, наукові праці цього періоду залишили значний масив фактологічного та джерельного матеріалу для подальших досліджень.

На жаль, вже з кінця 1920-х рр. історична наука починає відчувати на собі жорсткий прес командно-адміністративного механізму, а з початком 1930-х рр. ідейно-політичний контроль стає основним важелем висвітлення суспільно-політичних та соціально-економічних процесів. Маємо констатувати, що наступні декілька десятиліть історична література характеризувалась історико-партійним характером висвітлення фактів, явищ, процесів і подій.

Основним лейтмотивом вивчення періоду непу стають ідеологічні стереотипи і штампи щодо переваг колективного способу господарювання над індивідуальним селянським господарством, визначальної ролі партії в процвітанні трудящого селянства. Переважаючим темами дослідження стає історія колгоспного ладу в руслі ідейно-агітаційного спрямування. Питання зерновиробництва, хлібообігу та кризи хлібозаготівель не

виносились як предмет спеціального обговорення, так як справжня їх суть не вкладалась в концепцію позитивного висвітлення розбудови соціалістичного ладу на селі [6].

Дещо пожвавилась ситуація з початком хрущовської «відлиги». Звичайно, суттєвих змін в методологічних підходах і концептуальних засадах не відбулось, проте кількість аграрних досліджень відчутно зросла і характеризувалась як більш високим фахово-науковим рівнем, так і тематичним розмаїттям. Історики обережно почали знову говорити про кризи хлібозаготівель кінця 1920-х, про зернові проблеми, проте критичної оцінки негативної ролі правлячої партії в цих деструктивних процесах, звичайно, не давали [7]. Історична наука залишалась під впливом політичної кон'юнктури, і це доволі відчутно проявляється в колективній праці «Історія селянства Української РСР» 1967 р. [8], яка була віддзеркаленням концептуальних засад тогочасної радянської історичної науки.

Проте все ж певні праці, попри ідеологічну спрямованість та хибні схеми й висновки, стали змістовним джерелом фактологічної та статистичної інформації щодо сутності складних і суперечливих процесів, які протікали в аграрному секторі народного господарства 1920-х рр. Мова йде про напрацювання М. Гетьман-Кравченка, І. Бакуменка, З. Шульги, О. Бабія, П. Денисовця, І. Рибалки, Б. Мигалю, В. Данилова [9]. Ідеологічно упередженими є наукові праці, присвячені взаємостосункам радянської влади і українського селянства [10].

Певну теоретичну цінність мають наукові здобутки істориків 1970-х рр., автори яких хоч і змушені були керуватись стереотипними критеріями характеристики процесів і явищ, проте все ж подавали власне бачення розв'язання аграрного питання в Україні в роки непу, причин та наслідків хлібозаготівельних труднощів другої половини 1920-х рр., механізму формування хлібозаготівельних цін і т.д. Вартими уваги є наукові публікації Р. Ляха, С. Кульчицького [11].

Загалом, не зважаючи на чисельні публікації, які були опубліковані в 30–70-х рр. ХХ ст., вони в той же час мали низькі якісні показники об'єктивності і науковості, переважно були заангажованими, мали класово-ідеологічну спрямованість.

Лише з початком трансформаційних змін в радянській суспільно-політичній системі 1980-х рр. науковці починають виходити за межі традиційних і стереотипних уявлень радянської історіографії, поступово відходити від методологічного монізму радянської історіографії щодо характеристик засад нової економічної політики, реального становища в сільськогосподарському виробництві і насамперед в зерновиробництві, у висвітленні зернових проблем й вирішення хлібозаготівельних труднощів, землекористування та землеволодіння українських селян, характеристики їх соціально-

економічної структури [12]. На думку С. Корновенка, поступове звільнення історичної науки з лещат тотального партійно-державного контролю дало поштовх ніким і нічим не обмеженому розвитку законсервованого інтелектуального потенціалу вітчизняних істориків [13, 96].

Загалом попри розмаїття теоретичних напрацювань, питання, пов'язані з впливом суспільно-політичних та соціально-економічних процесів на українське зерновиробництво в період, що досліджується, практично не виокремлюються із загального русла досліджень як історії українського доколгоспного села, селянства, так і а аграрних відносин.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Качинский В. Молодая поросль фермерства в украинской степи. *Хозяйство Украины*. Харьков. 1925. № 6. Июнь. С. 98–106; Качинский В. Очерки аграрной революции на Украине. Харьков: Госуд. изд-во Украины, 1923. Вып. 2. Обобществление сельского хозяйства. 111 с.; Качинский В. Очерки аграрной революции на Украине. Харьков: Державне вид-во Укр., 1922. Вып. 1. Уравнительный раздел земли. 107 с.; Качинский В. Перспективи розвитку сільського господарства України. *Більшовик України*. № 15 (9 травня). Харків: Державне вид-во України, 1929. С. 14–23; Качинский В. Социализация сельского хозяйства на Украине. Киев: Борьба, 1919. 30 с.; Гуревич М. Б. Вопросы современного крестьянского хозяйства Украины. Харьков: ЦСУ УССР, 1927. 191 с.; Гуревич М. Б. Голод и сельское хозяйство Украины. Очерк. Харьков: Первая гос. типография им. тов. Петровского Г. И., 1923. 47 с.; Гуревич М. Б. К вопросу о дифференциации сельского хозяйства Украины: очерк. Харьков: ЦСУ УССР, 1925. 54 с.; Макаров Н. П. Крестьянское хозяйство и его эволюция. Москва: Изд. Н. Желудкова. 1920. 392 с.; Макаров Н. П. Организация сельского хозяйства. Москва: Экономическая мысль, 1926. 566 с.; Філіповський О. К. Розвідка з організації селянського господарства на Україні. Харків: ДВУ, 1926. 314 с.; Чайнов А. В. Краткий курс кооперации. Москва: Кооперативное издательство, 1925. 80 с.; Чайнов А. В. Крестьянское хозяйство: Избранные труды. Москва: Экономика. 1989. 492 с.; Чайнов А. В. Оптимальные размеры земледельческих хозяйств. *Труды Высшего семинария сельскохозяйственной экономики и политики*. Москва: ВЦИК, 1922. С. 5–82; Шліхтер О. Завдання сільського господарства. Харків: ДВУ, 1927. 32 с.

2. Іжевський В. Коротка історія комітетів незаможних селян на Україні. Харків: Червоний шлях, 1924. 80 с.; Онуфрієв О. О. Стан та перспективи розвитку сільськогосподарської колективізації на Україні. Труды Українського Держплану. Кн. XII. Харків, 1926. 82 с.; Онуфрієв В. Контрактація в сільському господарстві на Україні. Харків: Радянський селянин, 1929. 126 с.; Петровський Г. І. Вражіння від об'їздів деяких місцевостей України. Харків: Держвидав України, 1925. 32 с.; Петровський Г. І. (голова ВУЦВК). Більшовицька сівба. *Радянський*

селянин. 1930. №5 (березень). 1930. С. 2–3; Скрыпник М. Н. Хозяйственная борьба с кулаками (о с.-х. коммунах и артелях). Харьков: издательский отдел Наркомзема УССР, 1923. 28 с.; Яковлев Є. Комітети незаможних селян. Харків: Юрвидав, 1925. 48 с.

3. Капустян Г. Українське село в умовах радянського політичного режиму 1920-х років: історіографічний огляд. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2002. Вип. XV. С. 167–177.

4. Альтерман А. Розвиток хлібного господарства та хлібної торгівлі України. Харків: Радянський селянин, 1928. 44 с.; Альтерман А. Сучасне зернове господарство України та проблеми його товарності. Харків: Радянський селянин, 1929. 92 с.; Альтерман А. Хлебные ресурсы Украины. Харьков: Государственное издательство Украины, 1923. 186 с.

5. Батюк І. Робота сільськогосподарської кооперації на Україні в 1924 р. *Земельник: місячник*. 1925. № 2 (лютий). С. 4–12; Батюк І. Сільськогосподарська кооперація на Україні. Харків: Книгоспілка, 1925. 136 с.; Дешко Є. Кооперація на Україні. Харків: ЦСУ, 1927. 100 с.; Ландо Л. М. Кооперативний кредит в системі кооперації. Золотоноша, 1928. 78 с.; Німчинов Т. Аналіз роботи сільськогосподарського кредитового товариства. Харків: Книгоспілка, 1927. 148 с.; Німчинов Т. Т. Кредитове сільськогосподарське товариство. Основи його організації та діяльності. Катеринослав: Книгоспілка, 1925. 140 с.; Німчинов Т. Т. Сільськогосподарське кредитове товариство. Що таке с.-г. кредитове товариство та яку користь від нього має трудове селянство. Харків: Книгоспілка, 1927. 76 с.; Дідусенко А. До питання про соціальний склад с-г кредитових товариств. *Український агроном*. 1926. №10 (жовтень). С. 42–45; Дідусенко А. Система сільськогосподарського кредиту на Україні (1923–1928 рр.). Харків: Радянський селянин, 1929. 122 с.; Одинцов О. Сільське господарство, хлібозаготівля та сільськогосподарська кооперація. Харків: Сільський господар, 1928. 32 с.

6. Нариси розвитку народного господарства Української РСР. Київ: Видавництво АН УРСР, 1949. 579 с.

7. Мошков Ю. А. Зерновая проблема в годы сплошной коллективизации сельского хозяйства в СССР (1929–1932). Москва: Аврора, 1966. 156 с.

8. Історія селянства Української РСР: в 2-х т. Т. 2 / За ред. І. І. Компанійця. АН Української РСР. Інститут історії. Київ: Наукова думка, 1967. 536 с.

9. Гетьман-Кравченко М. О. Боротьба Комуністичної партії за створення сільськогосподарської кооперації на Україні і розгортання її діяльності в 1921–1924рр. *Наукові знання Луцького педінституту*. Луцьк, 1956. Т. V, вип. 3. С. 3–20; Бакуменко І. І. Боротьба партійних організацій України за зміцнення кооперативних організацій на селі (1921–1923 рр.). *Наукові записки Київського інженерно-будівельного інституту*. 1959. Вип. 1. С. 16–25; Шульга З. П. Підготовка суцільної

колективізації на Україні. Київ: Вид-во Київ. ун-ту, 1960. 151 с.; Бабій О. О. Сільськогосподарська кооперація України – одна з передумов масової колективізації сільського господарства. *Питання економіки сільського господарства Української РСР: респ. міжвід. наук. зб.* Київ, 1959. Вип. 2. С. 28–41; Денисовець П. М. Диференціація селянства України в умовах непу та її вплив на виробниче кооперування села (1921–1929 рр.). *Український історичний журнал.* 1968. №1. С. 57–67; Денисовець П. М. Колгоспне будівництво на Україні в 1921–1925 рр. Харків: Видавництво Харківського ун-ту, 1969. 154 с.; Рибалка І. К. Аграрні перетворення на Україні в період громадянської війни (1919 р.). Харків: Вид-во Харків. ун-ту, 1967. 192 с.; Мигаль Б. К. Здійснення аграрної політики на Україні у відбудовчий період (1921–1925 рр.). Харків: Вища школа, 1974. 167 с.; Мигаль Б. К. Класова боротьба в українському селі навколо питань землеустрою (1921–1925 рр.). *Вісник Харківського університету. Історична серія.* Вип. 3. 1969. №35. С. 22–27; Данилов В. П. О характере социально-экономических отношений советского крестьянства до коллективизации сельского хозяйства. Москва: Ин-т истории АН СССР, 1961. 60 с.; Данилов В. П. Советская доколхозная деревня: население, землепользование, хозяйство. Москва: Наука, 1977. 319 с.; Данилов В. П. Социально-экономические отношения в советской деревне накануне коллективизации. *Исторические записки* / отв. ред. А. Л. Сидоров. Москва: Изд-во АН СССР, 1956. Т. 55. С. 89–138.

10. Колісник М. К. Безпартійні робітничо-селянські конференції в 1920 р. *Український історичний журнал.* 1964. №3. С. 63–69.

11. Лях Р. Д. Розв'язання аграрного питання на Україні (1917–1923 рр.). Київ, Донецьк: «Вища школа», 1975. 118 с.; Кульчицкий С. В. Внутренние ресурсы социалистической индустриализации СССР (1926–1937). Киев: Наукова думка, 1979. 256 с.

12. Ганжа О. І. Державне регулювання соціально-економічних відносин на селі в умовах непу. *Український історичний журнал.* 1990. Вип. 10 (№356). С. 103–110; Калиниченко В. В. Формы крестьянского землепользования на Украине в доколхозный период (1917–1929). *Вопросы истории СССР.* 1985. Вып. 30. С. 70–79; Калініченко В. В. Відчуження надлишків землі в куркульських господарствах Лівобережної України (1920–1923). *Вісник Харківського університету. Історія.* 1980. №201. Вип. 12. С. 38–44; Кульчицкий С. В. Нова економічна політика: уроки для сьогодення. *Маршрутами історії.* Київ: Політвидав України, 1990. С. 135–173; Лях С. Р. Наймана праця в сільському господарстві України в умовах непу. Київ: Вища школа, 1990. 127 с.; Марочко В. І. Які форми кооперації існували на Україні в 20-ті роки. Київ: Наукова думка, 1989. 182 с.; Морозов А. Г. Діяльність сільськогосподарської кооперації УСРР по зміцненню колгоспів. *Український історичний журнал.* 1984. №2. С. 74–82; Морозов А. Г. Діяльність спеціалізованих систем сільськогосподарської кооперації на Україні (1923–1928). *Український історичний журнал.* 1989. №8. С. 76–

87; Рибалка І. Великий Жовтень і зміни соціальної структури селянства України. *Український історичний журнал*. 1987. № 11. С. 38-52.

13. Корновенко С. В. Аграрна політика білогвардійських урядів А. Денікіна, П. Врангеля на підконтрольних їм українських територіях (1919-1920 рр.): історіографічний процес 1919–2000-х рр. Черкаси: Ант, 2008. 238 с.

ГУМАНІТАРНА ЕКСПЕРТИЗА ЯК РІЗНОВИД СОЦІАЛЬНОЇ ПРАКТИКИ

Пушонкова О. А., канд. філос. наук, доцент

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

Сучасні культурні стратегії стають невід'ємною частиною тих змін у світосприйнятті, що обумовлені появою нових реалій взаємодії людини і світу. Тому сфера гуманітарної експертизи потребує нових компетенцій, пов'язаних з розвитком медійних технологій з одного боку, а з іншого – зі змінами в аксіологічній сфері культури, інтерпретативним полем поняття «гуманізм». З'являються практики, принципи взаємодії, яких раніше не існувало, що у своїй сукупності обумовлюють неможливість оціночного судження про новий об'єкти і суб'єкти гуманітарної експертизи і ситуацію в цілому за традиційними стандартами.

З'являються нові акценти в експертизах наукових досліджень, біоетичній, екологічній, експертизі соціальних новацій, культурних та освітніх проектів, що здійснюються на різних рівнях (соціологічному, культурологічному, антропологічному, персонологічному, метафізичному).

Відтак, все більшої актуальності набувають міждисциплінарні проблемні дослідження. Нові науки та культурні практики обумовлюють зростання ролі експертного знання та переосмислення функцій експерта у викликах сучасної техногенної цивілізації.

Складні об'єкти експертизи потребують не лише разової компетентної оцінки, а й часто тривалого супроводу, що визначає можливості сумісності різних «оптик» (релігійних, морально-етичних, естетичних тощо). Гуманітарна експертиза націлена не стільки на рішення, скільки на створення каналів комунікації, за якими може здійснюватись взаємодія конфліктних суспільних інституцій, на узгодження різних, зокрема світоглядних позицій.

Зміна фізичної картини світу та суб'єкта у процесі пізнання світу формує потребу експертної оцінки гібридних високотехнологічних об'єктів, проектів «високої невизначеності» на основі міждисциплінарного діалогу.

Сьогодні гуманітарна експертиза задіяна у сферах, де необхідне поєднання поглибленої філософської підготовки з експертно-

аналітичними навичками (органах державної влади і місцевого самоврядування, інформаційних та експертних аналітичних центрах, ЗМІ, закладах культури, мультимедійних парках). У сфері культурної політики експерт водночас виступає як агент впливу і автор культурних ініціатив, він забезпечує не лише потребу в адекватному оцінюванні, узгодженні позицій різних державних і суспільних інституцій, але й також у прогнозуванні та оцінці життєздатності нових культурних форм, актуалізує у суспільній свідомості вплив нових об'єктів експертизи на формування культурних ідентичностей. Отже змінюється статус і функції експерта в гуманітарних проектах (консультація, діагноз, моніторинг, експертна оцінка), критерії незалежних експертних оцінок.

Т. Ніколс у своїх дослідженнях говорить про «смерть» експертизи у її класичному розумінні, внаслідок втрати її інтелектуального потенціалу та розмивання у контекстах переважно розважальних медіапроектів, діяльності блогерів та інтернет-селебріті. І. Голубович також зазначає, що все менш затребуваними стають професійні якості експерта, а більш актуальною стає здатність виразити думки і страхи звичайних людей, що може забезпечити «експерт повсякденності» [2]. На думку дослідниці майбутнє за «біографічними та автобіографічними наративами, «історіями життя», «оповіданнями про себе» [2], які визначають нову антропологічну ситуацію. На наш погляд, нові функції експерта з'являються не лише у полі масмедійної комунікації, а пов'язані з появою нових гібридних об'єктів експертизи (результатами розвитку сучасних біотехнологій), що потребують комплексного підходу та узгодження інтересів багатьох стейкхолдерів. Це неминуче актуалізує найглибший вимір буття – право людини бути людиною. Саме тому останнім часом посилюється увага до життя як екзистенційного проекту.

Сьогодні експертиза не лише експертно-аналітична діяльність як система знань, а різновид соціальної практики. Гуманітарна експертиза узгоджує в собі ці протилежності, перетворюючись в нову універсалію культури, яка тотально набуває експертного характеру.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ніколс Т. Смерть експертизи. Как Интернет убивает научные знания. URL: http://loveread.ec/read_book.php?id=80737&p=1.
2. Голубович И. В. «Гуманитарная экспертиза» в контексте преподавания философско-антропологических дисциплин // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. Науковий журнал. Вип. 2. Дніпропетровськ: Вид. Дніпропетровського національного ун-ту, 2011. С.139-146. URL: <http://philosophy-multidimensionality.com/index.php/component/content/article?id=138>.

ВИВЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ ЗАПОВІДНИКІВ ЧЕРКАЩИНИ: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ ВИМІР

Стадник І. Ю., канд. іст. наук, доцент;

Коваленко Т. І.

Черкаський державний технологічний університет

Важливою складовою процесу збереження, захисту, дослідження та популяризації історико-культурної спадщини українського народу є створення та функціонування мережі спеціалізованих історико-культурних заповідників. Дослідження діяльності цих культурних об'єктів, методів та засобів їх діяльності, завдань та перспектив розвитку набуває особливої актуальності з огляду на виклики сучасності, зокрема на загрозу пам'яткам історії та культури України, яку несуть воєнні дії на українських землях, що точаться внаслідок російської агресії.

Нині на території Черкаської області, відповідно до інформації Черкаської обласної державної адміністрації, діє сім історико-культурних заповідників, в тому числі чотири зі статусом національного [1].

Дослідженню окремих проблем збереження історико-культурної спадщини, діяльності історико-культурних заповідників Черкащини були присвячені публікації Г. Храбана, М. Ф. Пономаренка, В. К. Харченка, О. В. Тканка, С. Л. Хавруся, П. П. Соси, Ю. М. Тихоненко, Н. В. Сушко, В. М. Мельниченка, О. В. Мельниченко, О. М. Костюкова, М. А. Шкаліберди, О. Г. Шамрая, Г. М. Таран, Л. О. Бондаренко, В. В. Бабенко, Л. И. Туренко та інш.

Метою нашого дослідження є аналіз джерельної бази вивчення діяльності історико-культурних заповідників, який ми проведемо на прикладі одного із провідних заповідників регіону – Кам'янського державного історико-культурного заповідника.

Історико-культурні заповідники – це об'єкти культурної спадщини, основними завданнями яких є збереження, дослідження та популяризація пам'яток історії та культури. Жодна культурно-охоронна інстанція не може функціонувати без правового регулювання. Культурні заповідники не є виключенням. Основним законом країни є Конституція і статті 54 містить наступну інформацію: «Культурна спадщина охороняється законом. Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами» [2, 23].

Кабінетом Міністрів України розроблена ціла низка законів та нормативно-підзаконних актів для регулювання функціонування подібних установ. Найголовнішим із таких законодавчих актів, який разом зі всіма внесеними до нього змінами регламентує діяльність культурно-історичних та історико-архітектурних заповідників України

є Закон України «Про охорону культурної спадщини», який набув чинності 01.01.2002 року. Цей Закон регулює правові, організаційні, соціальні та економічні відносини у сфері охорони культурної спадщини з метою її збереження, використання об'єктів культурної спадщини у суспільному житті, захисту традиційного характеру середовища в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь. Об'єкти культурної спадщини, які знаходяться на території України, у межах її територіального моря та прилеглої зони, охороняються державою. Охорона об'єктів культурної спадщини є одним із пріоритетних завдань органів державної влади та органів місцевого самоврядування [3].

Саме нормативно-правова документація і складає один із вагомих пластів джерельної бази дослідження діяльності історико-культурних заповідників Черкащини. Ознайомлення з нормативно-правовими документами, документами розпорядчого характеру, які регламентують діяльність музеїв та заповідників України, зокрема указами Президента України, постановами Кабінету Міністрів України, наказами та постановами Міністерства культури України, дозволяє проаналізувати умови, в яких відбувається становлення мережі заповідників України, позицію держави щодо перспектив розвитку цих культурних установ, правове підґрунтя їх діяльності.

Ще одна група джерел представлена поточним документами заповідників, до яких відносимо підсумкові звіти, документи організаційного та розпорядчого характеру, документи, в яких висвітлюється програма та стратегія розвитку заповідників. Ця група джерел є досить інформативною, оскільки аналіз поточної документації заповідника дозволяє сформувати цілісну картину його стану розвитку, основних напрямів діяльності, цільової аудиторії на яку спрямована діяльність, прогнозувати найближчі перспективи розвитку.

Аудіовізуальні джерела, представлені численними світлинами, відеоматеріалами, відеороликами інформаційного, оглядового, рекламного характеру становлять ще одну групу джерел та дають можливість сформувати більш повне уявлення про історію та сучасність усіх складових діяльності заповідників регіону.

Важливою та перспективною для дослідження групу джерел складають матеріали офіційних сайтів історико-культурних заповідників та офіційних сторінок заповідників в соціальних мережах. Ця група джерел також є надзвичайно інформативною, оскільки обов'язковою умовою успішного функціонування сучасного закладу є інфоприсутність в мережі Інтернет, отже усі заходи, атракції, активності оперативно відображаються на сайті, що дозволяє детально ознайомитися з діяльністю заповідника. Сторінки в соціальній мережі також дозволяють знайомити потенційних відвідувачів із життям заповідника, отримувати зворотній зв'язок, оперативно реагувати на пропозиції дописувачів, зацікавити молоде покоління тощо.

Матеріали офіційних сайтів та офіційних сторінок є відносно новою та перспективною групою джерел дослідження діяльності історико-культурних заповідників.

На прикладі Кам'янського державного історико-культурного заповідника проаналізуємо інформативність цієї групи джерел, визначимо репрезентативність представленої в інтернет-мережі інформації.

Одним із пріоритетних завдань, визначених Стратегією розвитку Кам'янського державного історико-культурного заповідника є «відповідати інноваційності та вимогам часу», а слоган заповідника сформульовано наступним чином: «Заповідник – це місце «Сили, краси і натхнення», готовий до успіху, змін та відкритий до всього нового» [4]. Однією з таких вимог часу став пошук інноваційних інструментаріїв для популяризації історико-культурної спадщини народу, широкого інформування громадськості щодо ресурсного потенціалу музеїв та заповідників, використання можливостей мережі Інтернет для представлення колекції у віртуальному просторі. Робота в цьому напрямі відбувалася в межах посилення державної уваги до рівня запровадження інноваційних технологій в музейну сферу. Ще в 2002 році Кабінетом Міністрів України було затверджено Програму розвитку музейної справи на період до 2005 року. Метою цієї програми було визначено окрім традиційних положень, таких як розширення музейної мережі, зміцнення матеріально-технічної бази музеїв, забезпечення охорони та збереження пам'яток Музейного фонду України, ще й впровадження в діяльність музеїв сучасних автоматизованих інформаційних технологій [5].

З огляду на вимогу часу співробітники Кам'янського державного історико-культурного заповідника проводять роботу по розвитку інформаційно-комунікаційного середовища. Одним із перших етапів роботи в цьому напрямі стала є автоматизація та комп'ютеризація обліку музейних експонатів, оцифрування найбільш цінних пам'яток.

Важливим напрямом роботи по представленню Кам'янського історико-культурного заповідника в світовому інформаційному просторі стала розробка та наповнення офіційного сайту заповідника, ознайомитися з його першим варіантом можна за посиланням <http://kammuz.ucoz.ua/>. Основні рубрики, представлені на сайті – це «Новини», «Про заповідник», «Літературно-меморіальний музей О. С. Пушкіна та П. І. Чайковського», «Історичний музей», «Картинна галерея», «Фонди заповідника», «Пам'ятки», «Науково-дослідницька робота», «Літературно-музичні вечори», «Камерний ансамбль», «Колектив», «Сувеніри» тощо. Старий сайт містить також докладну інформацію про усі культурно-мистецькі заходи, що проводилися колективом КДІКЗ із серпня 2012 року до травня 2021. Зміст архіву, що містить записи за дев'ять років плідної праці, репрезентує значний обсяг матеріалу, який дозволяє сформулювати уявлення про види, форми, напрями діяльності заповідника.

До 2021 року Кам'янський державний історико-культурний заповідник користувався старим сайтом, можливості якого вже не могли задовольнити сучасним потребам. Вагомою допомогою для оновлення матеріально-технічної бази стало фінансування в межах грантової програми від Українського культурного фонду. За цією програмою Кам'янський заповідник отримав 333 798 грн. Ці кошти було витрачено на оновлення офіційного сайту заповідника, зокрема новий сайт функціонує в двомовній українсько-англійській версії, ремонт комп'ютерів та ноутбуків, запис англійської версії екскурсій на аудіогіді тощо [6].

В 2021 році за підтримки Українського культурного фонду сайт Кам'янського історико-культурного заповідника було оновлено, ознайомитися з ним можна за посиланням <https://kammuz.com.ua/>. Оновлений сайт заповідника має чітку, логічну, продуману структуру, є зручним для користування, виконаний в стриманій кольоровій гамі, є англійська версія сайту. Сучасний сайт заповідника має рубрики «Головна сторінка», на якій представлено інформацію про місцезнаходження структурних підрозділів заповідника, подано контактні телефони, розміщено фотогалерею, на якій можемо побачити світлини найвідоміших об'єктів музейного комплексу – Будинку управителя родини Давидових, пам'ятний знак при в'їзді в Кам'янку, парк імені декабристів, пам'ятник декабристам, стелу декабристів, грот, Пушкінську скелю, Зелений Будиночок, Тясминський каньйон, пам'ятники О. Пушкіну, П. Чайковському тощо. На головній сторінці подано також новини із життя заповідника.

В наступній рубриці «Про заповідник» розміщено декілька підрозділів:

- на сторінці «Історія заповідника» представлено інформацію про становлення Кам'янського заповідника, його обсяг, перелік музеїв, пам'яток історії, пам'яток природи, що входять до його складу;

- на сторінці «Офіційна документація» представлено нову редакцію Положення про Кам'янський державний історико-культурний заповідник, в якому визначено юридичний статус заповідника, його права та обов'язки, мета та основні завдання діяльності, визначено органи управління та структуру заповідника, регламентовано фінансово-господарську діяльність заповідника, статус трудового колективу, визначено механізми та процедуру припинення діяльності заповідника.

- на сторінці «Фонди» розміщено інформацію про фондову роботу фахівців заповідника, наведено класифікацію фондів заповідника, зазначено що фонди заповідника класифікуються за наступними групами зображення: речові, образотворчі, декоративно-ужиткові, писемні, фото.

- на сторінці «Науково-дослідницька робота» визначені основні напрями наукової роботи КДІКЗ, серед яких дослідження історико-культурних та природних пам'яток, проведення історичних,

археологічних, етнографічних та інші досліджень, проведення природничого моніторингу, дослідження рекреаційного потенціалу регіону, розробка наукової концепції експозиції музеїв, створення перспективних та поточних планів музеєфікації пам'яток, створення тематико-експозиційні планів і проектів архітектурно-художнього вирішення музейних експозицій, виставок тощо;

- на сторінці «Літературно-музичні композиції» представлена інформація про проведення тематичних просвітницьких заходів, для реалізації яких було обрано своєрідну форму – поєднання музики та поезії, що зумовлене самою спеціалізацією музею, присвяченого двом видатним постатям культури – О. Пушкіну та П. Чайковському;

- на сторінці «Музеї та відділи» представлено підрубрики «Тясминський каньйон», «Картинна галерея», «Літературно-меморіальний музей О. С. Пушкіна та П. І. Чайковського», «Історичний музей Кам'янського державного історико-культурного заповідника». В межах цих рубрик подано докладну інформацію про структурні елементи Кам'янського заповідника,

- на сторінці «Колектив заповідника» подано інформацію про адміністрацію заповідника.

Окремою рубрикою на сайті представлена інформація про Тясминський каньйон – пам'ятку природи, ландшафтний заказник місцевого значення, історію його виникнення, характерні особливості, туристичну привабливість. Співробітниками заповідника пропонуються різні види екскурсій до Тясминського каньйону – пішохідну екскурсію та прогулянку каньйоном на човні по річці Тясмин.

Корисною для відвідувачів також є представлена на сайті докладна інформація про вартість всього спектру послуг, який надається заповідником, вартість групових та індивідуальних турів, відвідування різного виду атракцій та заходів.

Додатково, як вже зазначалося вище, адміністрація Кам'янського заповідника пропонує надання своїх площ для експонування художніх робіт, оскільки приміщення картинної галереї дозволяє презентувати тимчасові виставки. Об'єми приміщень, висота стін дозволяють експонувати одночасно до вісімдесяти робіт середнього формату, виконаних різними техніками художньої творчості (живопис, гобелен, художня вишивка, витинанки, офорти тощо).

Окрім послуг, що безпосередньо пов'язані з культурно-просвітницькою діяльністю, Кам'янський заповідник пропонує також проведення весільної церемонії в безпосередньо в приміщеннях музею або на території заповідника. Окрім надання платних послуг КДІКЗ проводить реалізацію сувенірної продукції (наприклад магнітиків із фотозображенням пам'ятних місць заповідника), наукової та публіцистичної літератури, краєзнавчих видань, художніх творів, присвячених минувшині Кам'янщини. Окрім того у КДІКЗ можна придбати твори місцевих художників.

Окрім рубрик з текстовою інформацією сайт містить фотогалерею, в якій представлені професійні фотографії Тясминського каньйону, які дозволяють сформулювати уявлення про цю пам'ятку природи.

Аналіз сайту установи за такими критеріями як наявність актуальної інформації про діяльність музеїв, повнота та доступність інформаційного контенту, наявність англійської версії сайту, репрезентативність візуального матеріалу свідчить, що оновлений сайт Кам'янського державного історико-культурного заповідника відповідає сучасним вимогам і достатньо повно інтегрує цю культурну установу в інтернет-простір. Разом з тим, сайт Кам'янського заповідника навіть після оновлення являє собою зручний сервіс для пасивного сприйняття інформації відвідувачами, натомість існує поширена світова практика застосування інтерактивних технологій для демонстрації музейних експозицій, проведення віртуальних екскурсій, що набуває особливої актуальності з огляду на світові протиепідемічні заходи.

Вагомою складовою інфоприсутності у віртуальному світі для сучасних музеїв є соціальні мережі, які допомагають швидко прорекламувати свій культурний продукт серед широкої аудиторії, оперативно залучити людей до обговорення різних тем, знайти однодумців, обмінюватися досвідом, досліджувати який інтерес та чи інша послуга викликає у потенційних відвідувачів. Кам'янський державний історико-культурний заповідник представлений в таких соціальних мережах, як Facebook та Instagram, посилання на ці мережі розміщено на оновленому офіційному сайті музею.

Офіційна сторінка КДІКЗ у соціальній мережі Facebook містить характеристику заповідника, коротку історію закладу, посилання на офіційний оновлений сайт, анонси запланованих подій, інформацію про заходи, які вже відбулися [7].

Формат соціальних мереж дозволяє залучити населення до життя музею, наприклад у дописі від 16 квітня 2021 року адміністрація заповідника зверталася до читачів з проханням заповнити посилання, представлене на сторінці у гул-формі, та підтримати проект про облагородження території біля історичного музею. Розміщували на сторінці і зображення фондів колекцій, було запроваджено рубрику «Експонат тижня», в межах якої подавалося зображення та короткий опис одного із музейних предметів.

Стрічка новин, які розповсюджує КДІКЗ, ілюстрована якісними, професійними фотографіями, на яких представлені як історичні пам'ятки, так і пам'ятки природи. Авторами дописів є різні співробітники заповідника – директор Кам'янського державного історико-культурного заповідника Галина Таран, науковий співробітник історичного музею КДІКЗ Тамара Боровко, старший науковий співробітник картинної галереї КДІКЗ Лариса Висоцька та інші.

Із запровадженням карантинних обмежень, співробітники музею почали знімати короткі відеосюжети, присвячені певній експозиції, історичній постаті, певним подіям, рослинному світу Тясминського

каньйону тощо. Ці ролики могли бути короткими на 1-2 хвилини, і демонструвати, наприклад, фрагмент виступу Камерного хору «Кам'янка» або Камерного хору заповідника, а могли бути і більш тривалими – 15–20 хвилин і представляти тематичну бесіду, яку музейні працівники проводили на фоні мальовничих краєвидів Кам'янського заповідника або у відповідних відділах музею. Ці відео було розміщено на Facebook, де з ними могло ознайомитися широке коло зацікавлених осіб.

Офіційна сторінка заповідника в Instagram також містить багато фотоматеріалів, що дають можливість скласти уявлення про структуру, експозиції заповідника, комплекс пам'яток історії та природи м. Кам'янка [8].

Аналіз матеріалів, розміщених на офіційному сайті та сторінках в соціальних мережах дозволяє сформуванню уявлення про основні напрями діяльності Кам'янського державного історико-культурного заповідника, зокрема про те, що у відповідності до вимог сучасного соціокультурного світу співробітники заповідника провадять пам'яткоохоронну, наукову, освітню, просвітницьку, експозиційну, виставкову, інформаційну діяльність, що сприятиме перетворенню заповідника на сучасний культурно-просвітницький центр, що відповідає міжнародним стандартам.

Таким чином, ми доходимо висновку, що дослідження діяльності історико-культурних заповідників Черкащини ґрунтується на використанні широкої та репрезентативної джерельної бази, вагому складову якої складають матеріали офіційних сайтів та сторінок в соціальних мережах цих культурних установ. Комплексне, критичне використання цих матеріалів разом з іншими джерелами гарантує високий рівень достовірності отриманої інформації та дає можливість сформуванню цілісного уявлення про систему збереження історико-культурної спадщини Черкащини.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Офіційний сайт Черкаської обласної державної адміністрації URL: <https://ck-oda.gov.ua/kultura/> (дата звернення 29.03.2022).
2. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Київ, 1997. 80 с.
3. Закон України «Про охорону культурної спадщини» URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 30.03.2022).
4. Стратегія розвитку Кам'янського державного історико-культурного заповідника на період з 2021 по 2023 рр. Поточний архів Кам'янського державного історико-культурного заповідника. 21 с.
5. Про затвердження Програми розвитку музейної справи на період до 2005 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/442-2002-%D0%BF#Text> (дата звернення 30.04.2021).
6. Офіційний сайт Департаменту культури та взаємозв'язків з громадськістю Черкаської обласної державної адміністрації. URL: <https://culture.ck-oda.gov.ua/> (дата звернення 28.04.2021).

7. Кам'янський державний історико-культурний заповідник URL:
<https://www.facebook.com/Kamyanka.Zapovidnuk/>.

8. Kamianka_zapovidnyk. URL:
https://www.instagram.com/kamianka_zapovidnyk/.

ПРОБЛЕМИ СВОБОДИ ТА СПРАВЕДЛИВОСТІ Т. ГОББСА В СУЧАСНИХ СУСПІЛЬНИХ РЕАЛІЯХ

Усов Д. В., д-р філос. наук, професор

Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля

Національного університету цивільного захисту України

Через глибинні дослідження (насамперед в «Левіафані») в межах принципу суспільної угоди як дієвого суспільного принципу регуляції людського буття, що став втіленням істотного переходу від телеологічних до правових уявлень про людину, її свободу та справедливість, до роздумів Гоббса звертаються майже всі відомі в царині європейської політичної філософії автори. Вони наголошують на тому, що виявлений Гоббсом розрив із природним станом означає новий суспільний принцип регуляції діяльності – коли місце інстинктів та традиції може заступати справедливість. А індивід з усіма своїми природними правами погоджується зі спільнотою лише за умов існування таких правил, які виражають загальний інтерес. Ця модерна ідея суспільної угоди, втілена також у політичній філософії Ж.-Ж. Руссо, була розвинута згодом в тезі І. Канта про те, що в практичних питаннях, які стосуються виправдання норм та дій, місце змістовних принципів, таких як природа чи Бог, заступає формальний принцип розуму. На важливості цієї тези для філософії Т. Гоббса наголошував свого часу і К. Шмітт. Проте жажливе сьогодні знову і знову потребує осмислення співвідношення свободи, справедливості, страху, безпеки, тобто тих проблем, до яких постійно звертався Томас Гоббс.

Започатковані Т. Гоббсом в його політичній філософії принципові зрушення в тлумаченні природи людини, її свободи та справедливості віднайшли своє продовження в багатьох сучасних філософських дискурсах. Йдеться передусім про праці таких відомих теоретиків як Ю. Габермас, А. Гонет, О. Гьофе. А засаднича проблема гоббсової політичної філософії про те, що краще для людини: мати необмежену свободу разом з постійною небезпекою стати жертвою чужого свавілля, в дні сучасності перетворилася на теоретичні та практичні пошуки відповіді на запитання: що краще: хворіти, вмирати та жити вільно (чи навіть свавільно), чи йти на певні обмеження своїх прав і свобод заради здоров'я та життя?

В контексті аналізу новітньої літератури, присвяченої філософії Т. Гоббса, та актуальної саме для сучасного українського соціального простору, важливою постає стаття Л. фон Акельдорна «Про особу і офіс

суверена в «Левіафані» Гоббса» [1]. Вона стосується суверена, його дій як «звичайної особи» та дій, які суверен здійснює в якості політика як штучної персони, яка в керівному офісі уособлює державу. Запропонована автором інтерпретація «Левіафана» Т. Гоббса постала розвитком ідеї щодо можливості конституційного обмеження дій суверена (державного апарату), продовженням актуальної дискусії про взаємини суверенітету особи суверена та громадянської спільноти.

В цьому контексті саме Гоббс започаткував пошук відповіді на запитання: «Чи існують насправді такі природні інтереси (і, відповідно, інтереси людства), які б свідчили на користь, чи навпаки – проти, соціальних, а точніше, політичних, тобто формоутворюючих щодо держави та права, повноважень на примус?» [2, 203]. Тому антропология політична є осердям антропологии філософської, бо уможливорює розуміння засадничих для людського буття проблем – справедливості та свободи. Завдяки творам Гоббса виявилась сутність (та хибність спрощених тлумачень спадщини останнього) взаємозв'язку кооперативного та конфліктного образів людини.

Суспільна угода стала для Гоббса синонімом домовленості індивідів щодо стійкого державного порядку, спроможного врятувати людей від жахів «природного стану» з його «війною всіх проти всіх». Трагічна картина самотнього, бідного та короткочасного людського життя, властиве індивіду в його «первісному стані» почуття страху та взаємної небезпеки і породжує, на думку Гоббса, можливість угоди індивідів щодо припинення «війни всіх проти всіх» та досягнення громадянського миру. Як зазначає відомий дослідник теорії суспільної угоди Т. Гоббса В. Керстінг: «абсолютне панування постає не тільки достатньою умовою, а також і необхідною умовою для припинення стану війни і запровадження мирного порядку співіснування» [3, 100].

В теорії суспільної угоди Т. Гоббса йдеться про те, що кожна «маленька» людина є виток, як персональної так і інституційної свободи та справедливості, укладаючи передусім угоду з собою, зі своїми прагненнями та сумлінням, а вже потім з іншими людьми та державою. А держава, в свою чергу, повинна виконувати роль механізму який знаходить своє «право» і свою «істину» тільки в собі самому. Необхідність всебічного осмислення соціального, політичного буття людини зумовлене також і пошуком шляхів опосередкування основних вимірів регулювання поведінки індивіда вже в громадянському суспільстві – особистої, персональної можливості домовитися щодо відмови від агресивної поведінки. Взаємний інтерес надає також можливість продовження дії спочатку лише простої мирної угоди в межах держави, де індивід змушений жертвувати правом та частиною свободи, спираючись на здатність розрізнення добра та зла. Проте тут виникає актуальна і на сьогодні проблема поєднання свободи та справедливості, власного та загального інтересу, що є додатковим аргументом на користь критичної реконструкції відповіді Гоббса на означене запитання. Адже в самій ідеї суспільної угоди, яка лежить в основі всіх суспільних угод та виконує роль

засадничої легітимації, вкорінені основні проблеми сучасної політичної філософії, які можна сформулювати не лише як дилему кооперації чи конфлікту, або ж щастя чи свободи.

Завдяки Гоббсу ми не лише можемо, але й мусимо постійно стверджувати, що жодна людина навіть під страхом смерті не може думати інакше, ніж її переконує власний розум. А звідси впливає його ідея про зовнішню покору при непокорі внутрішній, що має привести філософа і згодом приводить до ідеї свободи совісті як «права людини і громадянина», до розуміння індивідуальної незалежності, яка є не просто дозволеною, а мусить бути визнаною державною владою.

Гоббс також стверджує, що основні принципи суспільної угоди та прагнення людини діяти справедливо та неупереджено впливають не з безумовно-всезагальних структур розуму, а з умовно-категоричної, конвенційної згоди на відмову, заборону брати участь у згубному всезагальному соціальному конфлікті. Більше того, заснований на такій згоді принцип справедливості не є власне метафізичним, універсалізуючим справедливість, а лише тимчасовим принципом, який потребує (для його ж дотримання) подальшої державно-політичної легітимації. То ж завдяки Т. Гоббсу була сформульована важлива для здійснення справедливості настанова модерного світу – взаємна відмова від свободи мусить відбуватися в певних, спільно визнаних межах.

Гоббс постійно наголошував на тому, що причини порушення суспільної угоди та ворожнечі між людьми вкорінені в самій природі людини та можуть бути виокремлені в якості наступних трьох причин: конкуренція, недовіра та марнославство. Саме відсутність довіри призводить до насильства та несправедливих домагань життя та власності інших людей. До цього долучається і прагнення, також у будь-який спосіб, більшої поваги та визнання. За відсутності довіри люди постають одне для одного не як громадяни, рівноправні учасники суспільної угоди, а як обтяжені недовірою конкуренти. Особливої актуальності філософії Гоббса надають його глибокі, сповнені інтелектуальної мужності роздуми про людину та її суспільне буття: нехай в державі «буде скільки завгодно людей, але якщо кожен із них керуватиметься лише особистими міркуваннями і прагненнями, то таке суспільство не може сподіватися на вбереження і захист ні від спільного ворога, ні від несправедливості, завданої в його межах один одному» [4, 185]. А страх перед ближнім буде руйнувати насамперед чуття внутрішньої безпеки, а потім і безпеки соціальної. І згода діяти людяно можлива лише завдяки силі, яка спрямовує дії людей в річище загального, спільного блага, насамперед – з метою забезпечення їх життя та здоров'я.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Apeldoorn L. On the person and office of the sovereign in Hobbes' Leviathan [Virtual Resource] // British Journal for the History of Philosophy. 2019. 28(1), 49-68. DOI: <https://doi.org/10.1080/09608788.2019.1613632>.

2. Höffe O. Sieben Thesen zur Anthropologie der Menschenrechte // Mensch – ein politisches Tier? Essays zur politischen Anthropologie. Stuttgart, 1992. P. 188-211.

3. Kersting W. Politische Philosophie des Gesellschaftsvertrags. Darmstadt, 1996.

4. Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної. К.: Дух і Літера, 2000.

ДО ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Черненко О. М., канд. мед. наук, доцент;

Пархоменко Т. В.

Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля

Національного університету цивільного захисту України

На сьогодні в світі різко зростає число неповнолітніх з девіантною поведінкою, що проявляється в асоціальних діях (наркоманія, алкоголізм, суїцид, порушення громадського порядку, хуліганство, вандалізм і ін.). У крайніх формах стали проявлятися жорстокість і агресивність. Різко зріс рівень злочинності серед молоді. Відбуваються зміни всієї соціальної структури суспільства, інтенсивних процесів розшарування населення за майновою ознакою, по відношенню до різних форм власності. Зростання агресивних тенденцій в підлітковому середовищі відображає одну з найгостріших соціальних проблем нашого суспільства, де за останні роки різко зросла молодіжна злочинність, особливо злочинність підлітків. При цьому турбує факт збільшення числа злочинів проти особи, що спричиняють за собою тяжкі тілесні ушкодження.

Через напруженості в економічній сфері батьки менше уваги приділяють своїм дітям. Збільшується кількість неповних сімей. У підсумку багато дітей і підлітки опинилися по суті в соціальному вакуумі, де вони нікому не потрібні. Знижується роль батьків у вихованні.

Професійний інтерес психологів, соціологів, соціальних працівників до різних видів і рівнів змін особистості дітей і їх характерологічних особливостей дуже високий і стійкий багато років. Про це свідчать спрямованість і кількість робіт, присвячених проблемі девіантної поведінки. У нашій країні вже накопичений чималий досвід по корекції і профілактиці девіантної поведінки. За останні роки було виконано психологами і соціологами ряд досліджень по вивченню, діагностиці і попередженню педагогічної занедбаності і правопорушень дітьми.

Не кожна форма соціального відхилення (девіації) заслуговує лише негативної оцінки. Вона містить у собі вказівку щодо

необхідності зміни застарілих норм та цінностей. Таким чином, цей тип соціальних відхилень має відповідний прогресивний зміст, зав'язок майбутніх суспільних змін [1, 3].

Визначаючи сутність девіантної поведінки, необхідно зазначити, що вона поділяється на два типи. Девіантна поведінка може носити негативний і позитивний характер. До першого типу відносять, як правило. Таку поведінку, що набуває несприятливих, навіть дуже небезпечних форм, внаслідок чого суспільство змушене застосовувати відповідні санкції. Соціальні наслідки цього типу девіантної поведінки полягають у підриві громадського порядку, посиленні ентропійних процесів, нівелюванні й розпаді особистості, зниженні якості роботи й рівня суспільних стандартів, наростанні соціальної апатії тощо.

До негативних форм прийнято відносити: пияцтво, вживання наркотиків, агресивність, протиправну поведінку. Вони утворюють єдиний блок, так що залучення в один вид девіантної поведінки підвищує ймовірність залучення і в іншій.

Рушійною силою цього типу девіантної поведінки є деформовані потреби і цінності, що спонукають особистість або соціальну групу діяти всупереч вимогам суспільства. Причинами такої поведінки можуть бути також дефекти правової й моральної свідомості людей, які часто пов'язані навіть із особливостями їхньої емоційно – вольової сфери, настроєм, сподіваннями.

Девіантна поведінка – це система вчинків, що відхиляються від загальноприйнятої і мається на увазі норми, будь то норми психічного здоров'я, права, культури чи моралі. Девіантну поведінку часто розглядають як проблемну, таку що відхиляється від норми. Існує кілька підходів, що пояснюють природу такого явища, як девіантна поведінка.

Біологічний підхід базується на твердженні, що існує зв'язок між злочинною поведінкою і біологічними особливостями людини, певними фізичними рисами людини. Людина кримінального типу є результат деградації до більш ранніх стадій людської еволюції. Найяскравішими представниками біологічного підходу є Чезаре Ламброзо, Уільям Шелдон. Біологічні теорії були популярні на початку ХХ ст., але поступово інші концепції витіснили їх [2, 3].

До девіантної поведінки відносяться пияцтво та алкоголізм. Між цими поняттями існують відмінності. Алкоголізм – патологічний потяг до спиртного з подальшою соціально-моральною деградацією особистості. Пияцтво – це непомірне вживання алкоголю, яке разом із загрозою здоров'я особистості, порушує її соціальну адаптацію.

Розвитку алкоголізму у підлітків сприяє раннє залучення до спиртного і формування «алкогольного мислення». Для молоді алкоголь це засіб для розкряпачення і подолання сором'язливості, від якої страждають багато підлітків.

На формування алкоголізму впливає кілька факторів: спадкові чинники, характер, індивідуальні властивості особистості та особливості навколишнього середовища. До чинників щодо його

алкоголізації можна віднести низький рівень матеріального становища та освіти.

Одним із видів девіантної поведінки є проституція. Термін «проституція», що походить від латинського слова Prostitution, – осквернення, безчестя. Причинами проституції так само як багатьох інших соціальних відхилень є соціально-економічні та морально-етичні фактори. Однак існують і специфічні причини. Так частина жінок володіє сильним лібідо і їх потреби вище середніх, звідси вихід на спортивний секс. Інша причина проституції в середовищі, що оточує повію – рекетири, сутенери, які встановлюють свої норми взаємин з повіями.

Переважна більшість експертів вважає, що проституція неминуха, оскільки потреба до розмноження – найсильніша фізіологічна потреба. Проституція – це така ж соціальна потреба, як злочинність, алкоголізм та інші форми девіантної поведінки.

Злочин – протиправне, карне, суспільно небезпечне діяння, що посягає на суспільні відносини, що охороняються законом, і завдає їм шкоди. Провина – це те ж протиправне і карне діяння, але не несе великої суспільної небезпеки. Провини регулюються нормами адміністративного, цивільного, трудового та іншими галузями права. Правопорушення у формі проступку виявляються в підлітків у зухвалій манері поведінки, лихослів'ї, забіякуватості, дрібній крадіжці, бродяжництві.

Дітям та юнакам віком 14–18 років властива як корислива, так і насильницька мотивація протиправної поведінки. Корисливі правопорушення носять незавершений дитячий характер, оскільки відбуваються через пустощі і цікавості, чи не мотивуватися агресії. На сьогоднішній день до підліткових правопорушень можна віднести викрадення автотранспорту, заволодіння предметами молодіжної моди. Насильницькі правопорушення викликаються потребами самоствердження, стадним почуттям, брехливо понятого боргу перед своєю компанією, недоліками виховання. Особливо в сім'ях, де нормою поведінки було пияцтво, грубість, жорстокість.

Навколишнє середовище, що нейтрально чи прихильно відноситься до девіантної поведінки сприяє розквіту девіації серед дітей. Молоді девіанти-алкоголіки, наркомани, повії – у більшості вихідці з неблагополучних сімей. Діти, що живуть у деградуючих сім'ях, де батьки б'ються, приймають алкоголь, наркотики, ведуть розпутне життя, звичайно заражаються цими недугами ще в дитинстві [1, 3].

Соціальна робота, зокрема соціальна робота з дітьми, є діяльністю, що базується на міжгалузевих знаннях. За останнє сторіччя значно розширилися і збагатилися знання про природу, радикально змінилися уявлення про техніку, суспільство і людину. Сучасне пізнання в третьому тисячолітті характеризується інтеграційними процесами, поверненням до цілісності уявлення про світ, але вже на новій науковій основі – комплексному і міждисциплінарному знанні. Предметно – об'єктна інтеграція наук супроводжується процесами їх

проблемного синтезу. Прагнення до цілісного бачення світу вимагає комплексного вивчення природи і суспільства в їх взаємозв'язку. Це викликає появу наук, які об'єднують знання різних дисциплін, спрямованих на вирішення конкретних проблем, що постають перед людством. Прикладом синтетичних наук є екологія, що вивчає проблеми співіснування живих організмів у навколишньому середовищі, а також геронтологія, що досліджує проблеми старіння живих організмів в їх соціальному взаємозв'язку.

У сучасному суспільстві серед загальних технологій, поряд з соціальною діагностикою, адаптацією переважає орієнтація на реабілітаційну роботу. Соціальні технології – це метод управління соціальними процесами і явищами, який забезпечує систему їх відтворення в певних параметрах властивості, якості, обсягів, цілісності діяльності.

При цьому відомо, що реабілітаційні програми орієнтовані не на причину, а на наслідки розглянутої проблеми. Тому значне місце у боротьбі з девіантною поведінкою дітей повинні займати соціальна профілактика, оскільки вона націлена безпосередньо на причини поширення наркотиків, саме у ній – ключ до вирішення розглянутих проблем. Якщо усунути або нейтралізувати причин і умови, які породжують девіацію, то відпадає необхідність витратити величезні сили і кошти на боротьбу з наслідками. Давно відомо, а життя повсякденно підтверджує, що будь-яку хворобу суспільства зі значно меншими витратами можна запобігти, ніж боротися з негативними наслідками. Значимість профілактичної роботи в суспільстві має бути пріоритетною.

У будь-якому суспільстві для успішного функціонування створюються норми, які регулюють поведінку його членів. Однак завжди зустрічалися різного роду відхилення від загальноприйнятих норм, які називають девіантною поведінкою. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується тенденціями до ускладнення соціальних відхилень і необхідністю інтеграції накопичених знань для їх пізнання та профілактики. Теоретичними підставами концептуальної моделі вивчення девіації стала інтеграція існуючих підходів у дослідженні девіантної поведінки, яка полягає в методологічному синтезі теорій соціальної дезорганізації і концепцій, що пояснюють девіацію особистісними особливостями і впливом найближчого соціального оточення підлітка [2, 3].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Актуальні проблеми соціології девіантної поведінки та соціального контролю /Під ред. Я. І. Гілінського. М.:Наука,1992. 368 с.
2. Войтович С. Проблема соціальних інститутів в соціології // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 1999. №2. С. 24–27.
3. Городяненко В. Г. Соціологічний практикум: Учб.-метод. посіб. К.: Либідь,1999. 100 с.

Секція 2. Сучасна освіта: методологія, теорія і практика. Роль соціально-гуманітарних дисциплін у системі вищої освіти. Філософія та освіта: актуальні проблеми взаємодії. Освіта в Україні: історичний досвід та виклики сьогодення. Проблеми професійної підготовки спеціалістів у ЗВО. Розвиток відомчої освіти: історія та сучасність.

HIGHER EDUCATION SYSTEM WITHIN THE CONTEXT OF MODERN SOCIO-ECONOMIC AND POLITICAL PROCESSES

*Stryhul M. V., Ph. D. in Sociology, Associate Professor
National Aviation University, Kyiv*

Today education in the whole world is undergoing drastic changes. First of all, it is related to the phenomenon of globalization containing the most powerful integrative processes, bringing both enormous advantages and enormous dangers. Education as a factor enabling the country to meet the specified tendencies has a special role.

Analyzing education system from the economic point of view, we should mention that the American economist T. Schultz was one of the first to attempt to find a quantitative index of education economic efficiency. The postulates of his "human capital" theory point out that production recession or additional economic growth are resulted from investments in education and people. In fact, T. Schultz develops a method of defining the economic role of education which is used in attempts to improve the mechanism of resource allocation for the sake of economic efficiency growth. The "expenses – result" formula defines the norm of finances, and methods of economic analysis get transferred to the sphere of education to the full extent.

According to T. Schultz, general efficiency criteria lie within the context of education system operating conditions, and they should be developed through estimating its quality.

Following this approach, criteria of the high school activity estimation, apart from the expenses on education, must also take into account socio-pedagogic aspects including efficiency or inefficiency of the expenses on education.

Considering the above mentioned aspects, we find it necessary to study the following forms of educational efficiency:

- An internal one, defining the extent of achieving the set education goals;
- external one, presupposing definition of the extent of meeting the modern society demands or the extent of conformity between education sphere products and the structure of the labor market run on these products [2].

It is worth noticing that such approach also enabled to take into account the pedagogic result, apart from the direct feedback of productive

expenses that lies in the actual economic effect. Thus, the search for mechanisms and ways of increase of education external efficiency is based in several directions.

1) Rationalization of the education system relying on the use and development of general management theory statements (represented in the "planning – programming – budgeting" system).

Improvement of personnel training process management is considered one of the ways of the efficient use of human and material resources. In such environment, relying on the extent of the set goal achievement and correlation of expenses on realization of programs, the 'planning – programming – budgeting' system is to define their efficiency. In order to perform quantitative estimation of the external efficiency of didactic systems, there were also used other attempts to develop a system of specific indices, tools and mechanisms measuring results of education activity aimed at deriving a universal index which would take into account objectives of training and new efficiency criteria.

2) Accounting principle defining any educational institution as an enterprise reporting on the expenses in accordance with the tasks performed.

Therefore, on one hand, the role of state and governance is intensified since there arises a need of planning, control and regulation of the phenomenon of accounting introduction on a local, regional or national scale; however, on the other hand, there are attempts to decrease education expenses. Scientists from several countries (including the USA, the FRG etc.) claim that the accounting principle is not a scientific approach in respect of solving the problem of education efficiency since it imposes strict control regulations on operation of educational institutions and at the same time fails to provide them with necessary rights and conditions.

3) Principle of higher education diversification. Realization of this principle presupposes the development of projects on education system modernization in accordance with needs of the modern market. Diversification is mastering the production of new goods and services, and on the whole that means extending the enterprise on new kinds of activity of the organization.

Thus far, there is an aggregate of diversification principles:

- matching principle – meeting the need in graduates able to solve complex tasks of modern production;
- education quality principle – necessary increase of the quality of general and vocational training and the level of demands to professional staff qualification;
- person-orientation principle – meeting the need of a personality in the diversity of educational services;
- the principle of freedom of choice – extending the liberties of educational institutions in providing educational services.

All the above mentioned phenomena together actually constitute the essence of education economization. Nevertheless, it is necessary to mention that for a long time economization of education and its commercialization were considered identical processes.

It is worth noting that the processes of education economization belong to the most important factors of economic development of the country and cause social changes. Whereas education is increasingly becoming to be considered not as education for the sake of educating and obtaining 'pure knowledge', but as a powerful factor of social development enabling countries to reach new innovational technological frontiers. This means that education is considered generally as a major factor of socio-economic progress and provision for sustainability of the social system.

Nevertheless, the education level of the population of any country is almost the most important factor in its sustainable development. Specialists from the Organization for Economic Co-operation and Development (OECD) claim that the "pace of basic long-term economic growth in OECD countries depends on support and extension of knowledge base. In many OECD countries, the actual increase of additional value in knowledge-based fields has exceeded the rate of general economic growth for the past two decades. The process of globalization is accelerating these trends. Less and less frequently comparative advantages get defined by the wealth of natural resources or low-cost labor force, but more and more frequently – by technological innovations and competitive knowledge application; economic growth today means both the process of accumulating knowledge and the process of accumulating capital" [4].

Considering this, one understands the special role that should be given to science by state and national educational policy. To operate normally, especially in the field of fundamental sciences, education needs state support since the above mentioned sciences actually constitute the essence of the future innovational technologies able to increase dramatically, labor productivity at the society scale, and the quality of life as well, and resulting in decreasing the existing social tension.

Regarding economization of the sphere of education, we address the analysis of the Western European education systems. The idea concerning the fact that knowledge is a main resource of global economy became widely spread when it was introduced for the first time at the European universities in 1960's. Since the 1980's, it has grown much stronger because of the application of the Bologna Declaration principles and the resulting initiation of the above mentioned models. Within this context, we dare not refuse to analyse the "McUniversity" principle – the one deep-rooted in the Western society and more and more frequently fulfilled in Ukraine as well.

It is worth mentioning that in 1993 the American sociologist G. Ritzer in his bestseller book "The McDonaldization of Society" stated that mcdonaldization is a social process distinguished by dominating principles of a fastfood restaurant which affect all the spheres of the American society and together with that – the other parts of the world. The sociologist admits that nowadays mcdonaldization principles are as significant as gothic temples used to be in Europe of the 13th century. In accordance with the above mentioned principle, most business structures and organizations are established and developed, and the McDonald's itself is considered a model of efficiency, predictability and automatization.

Nevertheless, the mcdonaldization principle is gradually moving in the sphere of higher education (university in particular) and finds its reflection in the following:

- rationalization which is used as a method of eliminating superfluous services; at the same time it provides the possibility of choice;
- application of advertisement; G. Ritzer calls it “false close friendship” which performs manipulative influence on consumers and creates illusion;
- collaboration (an emphasis on behaviour of the consumer, freedom and impartiality);
- consumption (i.e. the use of consumer products for satisfying individual needs) [5].

So we come back to the idea whether we may admit that modern universities should be called McUniversities. Addressing the idea of a McUniversity, we are to mention that it was introduced by the British sociologists M. Parker and J. Jary in 1995.

Continuing the ideas of M. Parker, in 1996 the American sociologist G. Ritzer in his paper “McUniversity in the Postmodern Consumer Society” stated that universities are slowly changing and becoming to look like consumption assembly lines – such as shopping malls, Disneyland, cash dispensers etc. And universities obtain depending on new consumption facilities in order to enable consumption of educational services in every country of the world. Within the universities, students and their parents are recognized as consumers, and the university is gradually becoming a mere component of the consumer society. Whereas students get acquainted with the consumption world before entering the university, and teachers, understanding the consumption tendency, recognize students as clients and consider education a product [3].

We are to notice that somehow similar ideas can be found in the works by the American sociologist J. Levin, whose research has discovered the following: 1) higher education is not the centre of life of most students; 2) students want to cooperate with universities the way they cooperate with banks or fast food restaurants; 3) students reckon on correlation of price and value, and that does not presume involvement of additional money.

According to K. Marx, the essence of education presupposes social inequality since it creates class gradation (upper – middle – lower class), and education obtained at different levels causes social differentiation.

Coming back to the idea of a McUniversity introduced by the British sociologists M. Parker and J. Jary, it is necessary to mention that it is based on the decrease and strict control of expenses, elimination of negative moments, high organizational level. At these university students are offered with all innovative technologies, credit money, online transfers, distance training, knowledge rendering via means of communication (social networks, television, the Internet). Nevertheless, according to G. Ritzer, regardless of the low cost of such education, students’ own expenses get bigger. They use electronic lectures, electronic materials with images, the single auxiliary materials and lectures. On the other hand, while arguing the above mentioned statement, the German sociologist M. Weber claims that these very principles of training constitute foundation of the rationalization

of educational process; however, the French sociologist J. Baudrillard writes about the existence within the consumption society of cyber-space and the so called “extended university” – a university without any rules and with its own laws of operation. The main function of these universities lies in reproduction of knowledge and not in searching for its new forms and providing education with value.

According to the French sociologist J. Baudrillard, education is increasingly turning into the simulacrum which replaces reality. The main scientist’s statement claimed that education would become a majority in society, everything would be educational, but no one would be educated to the full extent. Universities probably would be losing a competition, and commercial consumption would provide the standards students would be waiting for. Training activity, according to J. Baudrillard, is becoming commercial since it is characterized by one-way transfer and not the exchange with prevalence of currency value dominating over the symbolic exchange. However, according to the French thinker, under such conditions, rational reactions are completely impossible since they do not presuppose the corresponding result. Thus, following these principles, universities have chosen the path of illusion, game and symbolic exchange. Mass society and ignorance about the student mass, according to the sociologist, might cause the downfall of higher education in general since students as a “mass” are often underestimated, and their deepest instincts remain a symbolic murder of the political class.

In connection to this, the modern American sociologist G. Ritzer makes an apt remark that the new consumption culture affects dramatically the relations with a university.

The confirmation of the above mentioned idea is provided by the Serbian sociologist A. Lolik; according to him, the main innovation of this university concept lies in longing for considering universities as enterprises producing knowledge and selling educational and academic services on a free market. In the past, this concept served ideally for strengthening human potential, reflecting, delivering and obtaining knowledge. This explains substantially the modern application of market vocabulary and principles in the sphere of education, e.g. efficiency, mobility, productivity, competitiveness, market [3].

Thus, the system of education is a major issue of survival and efficient development of society; therefore, it can’t be considered separately from economic, political and cultural development, economic conjuncture and its factors. Nevertheless, today higher education is transforming into the business structure; consequently, we should research what excessive economization might result in. If education is viewed as goods, it becomes less recognized as public weal and social business (as it is recognized traditionally) and more as a private and commercial service. Within the concept that is fulfilled as a result of the current education reform at all levels, students turn into clients, consumers. Faculties and universities turn into producers and suppliers advertising their goods; it finds its reflection in programs designed for producing high-quality specialists for the labor

market; in his work "Knowledge Economization and Education: The Road to Ignorance" (2010), the Serbian sociologist S. Laushevicz also points that out.

It is necessary to mention that the reforms which started at the early 21st century have resulted in a wide range of changes in research structure, contents of courses, rationalization of curricula and syllabi, high mobility level etc. All these changes precede the firm positive advances in many fields of higher education.

The Austrian sociologist K. Lissmann is of a slightly different point of view; according to him, education is a sphere of the highest individual expectations, the hope of the working class, and it is the working class who must use knowledge to gain power. The scholar claims that education has been and still remains a tool for liberation and integration of lower population layers, women, migrants, disabled people; it is a desired resource of the information society; it is a tool for eliminating prohibition, discrimination, unemployment, starvation, AIDS, inhumanity and genocide, and for overcoming problems of the future.

Following neoliberal principles, the European education concept attaches insignificant importance to humanistic components of education emphasizing its economic aspects. As K. Lissmann admits, educated citizens consider education to be not only the means of improving their financial position, but also a component of individual and social development.

Furthermore, in his "Metaphysics" Aristotle already claimed that the aim of education can't lie solely in its utility for education, having its useful value must not abandon its main value.

Sociology experiences prevalence of those definitions of education, interpreting it as a one consisting of two structural elements: knowledge delivery and obtainment and development of competences and skills. Education as a social process contains erudition, the system of individual's general knowledge, information, competences and skills of a certain society and culture resulting in the creation of a comprehensive worldview.

Particularly, erudition is expressed in a specific sum of general knowledge and experience, skills, talents and characteristics of specific individuals. One should expect that the education crisis might coincide with the crisis of printed mass media. Nevertheless, information should not be equated with knowledge. Knowledge has to be real, methodically obtained, and it is of more constant significance than information. K. Lissmann claims that within the non-stop growth of the paradox society with knowledge being presented as a resource of the future on a daily basis, one can see that education and knowledge are losing their priority role.

According to the Spanish sociologist J. Ortega y Gasset, the social ideal perished a long time ago. After this ideal, a university is a place where a common person can obtain a high level of education; therefore, the aims of a university include shaping cultured personalities, raising their educational level and enabling them to make judgments based on the latest events so that every individual would be able to become a responsible participant of these events.

It is worth noticing that economization of higher education will not take place while, according to Ortega y Gasset, the ideal of professors and

students replaces competitiveness, mobility, efficiency and productivity that lie behind the results of modern higher education, i.e. while education and erudition perform their true role.

We should mention that the numerous changes and modernization of education have occurred after the application of the Bologna Declaration principles. They also stimulated the revision of educational methods, objectives and statements considering education quality. Undoubtedly, in all countries result of the reforms can't be the same. Hence, the process of reforming sees the appearance of different educational systems, demonstrating political, cultural, religious and other diversity kinds. It is this important fact that led to the rationalization of curricula, higher mobility of students and faculty members and increase of training efficiency. Nevertheless, all reforms, including those of higher education, are accompanied by certain negative consequences.

The large number of universities and competition on the market produce both market and structure problems. M. Dordervic, a Serbian sociologist, singles out the range of undesirable consequences of this situation:

- the choice of a higher school is determined by family's financial state that results in social reproduction by means of education;
- choice of education has a defining influence on choice of job, amount salary, social status etc.;
- the changes that had happened during the process of higher education transition to the market worsened the social structure, increased self-reproduction of class structures etc.;
- a large number of higher education institutions and faculties urged the appearance of a wide array of new problems.

It is necessary to note that educational environment is known for certain market competition involving all factors, including state, private, accredited and non-accredited higher education institutions and faculties. For example, every year, state, private, accredited and non-accredited faculties fight for the number of enrolled students during the period of entrance examinations. Since this fight follows market principles, the faculties employ all the advantages coming from modern society in order to make their campaigns "transparent". With that aim the faculties advertise their services in mass media (television, newspapers, social networks), on advertisement boards, education fairs promoting their programs. Professional marketing agencies or marketing specialists often deal with increasing the rating of faculties. All this confirms the idea that knowledge is viewed as the goods being produced, advertised, sold and purchased. This is the reason why in 2011 the sociologist L. Mitrovic in his paper "Univerzitet i društvene promene danas" mentioned that today's universities are training one-dimensional experts. Generally, these people have technocratic and pragmatic orientation and are not able to develop critical self-consciousness. Such individuals are limited professionally, have a narrow worldview and a critical attitude to reality and the present as a whole.

However, higher education can't be considered separately from the influence on the market and market laws, and administration teams are to be

marketed ones due to the high competition level in the system of higher education. This is a logical consequence of the above mentioned situation. Nevertheless, marketing services should deal thoroughly with educational institutions since profit is not the ultimate goal of education and it must not be one. Thus, marketing services must be adapted to higher educational institutions.

According to the Serbian sociologist M. Uzelac, society is obliged to take into account the fact that education is ceasing to be educated when it loses the initial meaning of this word, i.e. loses its goal which lies in shaping and developing a personality.

Nevertheless, K. Lissmann assures that reforms in the education system structure, plans and programs have the single task: to raise the rating of educational institutions. Universities are always contending among themselves; there is an international competition among higher educational institutions and faculties. The biggest rivalry today is observed between the world two prominent systems of universities – the British and the Chinese. For a long time the cohort of leading universities included such outstanding institutions as Harvard, Stanford, Massachusetts, Berkeley, Cambridge, California, Princeton, Columbia, Chicago and Oxford universities. Within the process of constant evaluation, rating, testing, one can hardly raise an issue about estimating performance of professors and lecturers based on their reputation, responsible work, educational ethics etc. It seems like we are coming back to E. Fromm's dilemma between "to have and to be".

However, according to the American sociologist D. Bock, commercialization of higher education institutions can be viewed as a form and contents of education; many consequences are becoming visible already, and there are observed constant attempts to ignore them. Accreditation process seems to having released the curricula from "useless knowledge"; today to prepare for examinations a minimal amount of literature is needed, and evaluation of the necessary skills and knowledge that are to be mastered by students has simplified to mere tests which results are presented in several aspects. All of this was done for the sake of achieving efficiency, productivity and competitiveness of higher education. Economic aspect makes people forget that education is based on its long-term humanistic values which consider knowledge as significance, justice, freedom, equality of people, etc. Belonging to the most prominent types of goods, education offers the opportunity to become the development of the feeling of true and actual good.

Education drives humanistic ideals which affect the processes of delivering knowledge, obtaining and strengthening human potential; therefore, education can't be simplified to market and economic laws. Hence, due to its nature, the market is not able to reflect humanistic values and ideals of education without derogating them.

All the above mentioned is focused on confirming the hypothesis stating that the system of higher education simplified to economic laws and values of quantitative nature can't encourage students to study problems of society they live in on the basis of humanistic values and educational ideals. This is the biggest threat of higher education economization.

REFERENCES

1. Amerikanskaja sociologicheskaja mysl' / [pod red. V. I. Dobren'kova]. M.: INFRA, 1996.
2. Molchanov I. N. Zarubezhnaja praktika finansirovanija vuzov // Otkrytoe obrazovanie. 2002. №4.
3. Parker M. The Mc University: Organization, Menagement and Academic Subjectivity / M. Parke, D. Jary // Organization. 1995. №(2). P. 319–338.
4. Ritzer G. The McDonaldization of Society. New century ed. Thousand Oaks, Calif.: Pine Forge Press, 2000. 234 p.
5. Кльов М. В. Виникнення та розвиток «макуніверситету»: шлях до економізації освітньої галузі // Грані: науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах / [гол. ред. С. А. Квітка]. Дніпропетровськ, 2014. №10 (114). С. 64–68.

ПЕДАГОГІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ ВИКЛАДАЧА ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

*Чубіна Т. Д., д-р іст. наук, професор, заслужений працівник освіти України
Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України;
Маруш І. В.
Черкаська медична академія*

Педагогічна майстерність не є справою талановитих людей, майстром може зробитися кожний, якщо йому допоможуть і якщо він сам буде працювати.

А. Макаренко

Педагогічна майстерність – вияв високого рівня педагогічної діяльності, яка ґрунтується на високому фаховому рівні педагога, його загальній культурі та педагогічному досвіді. Майстерно володіти своєю професією, методикою викладання дисциплін кафедри, на якій творчо і самовіддано працює викладач, емпатія до здобувачів освіти є запорукою успішного комплайнсу всіх учасників освітнього процесу.

Педагогічна майстерність виявляється у високому рівні оволодіння педагогічною діяльністю на основі комплексу спеціальних компетентностей, професійно важливих якостей особистості, що дозволяють педагогу ефективно керувати освітньою діяльністю учнів та здійснювати цілеспрямовану педагогічну взаємодію та вплив. Педагог-майстер – це зразок фахівця високої культури, який глибоко знає свій предмет, добре розуміється на питаннях загальної та вікової психології, досконало володіє методиками виховання й навчання [1]. Такий фахівець має здатність до саморозвитку, навчання упродовж життя, духовного збагачення й відкритого спілкування з кожним здобувачем освіти. В

епоху широкого запровадження інформаційних технологій, величезного потоку інформації саме викладач стає організатором такого навчального процесу, в якому кожному цікаво і комфортно.

Тривалий час існувала думка, що майстерність педагога залежить від засвоєння ним певного об'єма матеріалу, але якими б теоретичними знаннями викладач не володів, для формування майстерності необхідні навички та вміння, система набутих компетентностей, гармонійне сполучення яких може дати позитивний результат. Достатньо актуальним у наш час є слова В. Сухомлинського: «Ми маємо справу з найскладнішим, неоціненним, найдорожчим, що є в житті, – з людиною. Від нас, від нашого вміння, майстерності, мистецтва, мудрості залежить її життя, здоров'я, розум, характер, воля, громадянське й інтелектуальне обличчя, її місце і роль у житті, її щастя» [2].

Компонентами професійної майстерності є професійні знання, педагогічна техніка, педагогічні здібності, гуманістична спрямованість, професійно значущі якості та зовнішня культура [3]. Професійні знання є фундаментальною основою для розвитку майстерності, проте їх визначальною особливістю є постійне оновлення та поповнення протягом життя, адже викладач вчиться протягом усього життя.

Оскільки для викладача важливо грамотно і виразно говорити, вміти володіти мімікою та поглядом виражати свої почуття, він має володіти певними прийомами, які складають педагогічну техніку. Педагогічна техніка передбачає наявність трьох груп умінь: здійснення навчально-виховного процесу, виховної роботи; взаємодії зі студентами, вміння керувати собою, своїм емоційним станом, мовленням тощо.

Педагогічні вміння допомагають формуванню професійної позиції викладача, дають змогу досягнути поставленої мети.

Педагогічними здібностями називають сукупність індивідуально психологічних особливостей особистості вчителя, що відповідають вимогам педагогічної діяльності та визначають успіх в оволодінні цією діяльністю. Відмінність педагогічних здібностей від педагогічних умінь полягає в тому, що педагогічні здібності – це особливості особистості, а педагогічні вміння – це окремі акти педагогічної діяльності, здійснювані людиною на високому рівні [4].

Виділяють такі групи загальних педагогічних здібностей:

- дидактичні – здібності передавати здобувачам освіти навчальний матеріал доступно, зрозуміло, викликати у них активну самостійну думку, організовувати їхню самостійну діяльність, керувати їхньою пізнавальною активністю. Виявляються вони у процесі передавання, використання засвоєних знань, умінь і навичок, забезпеченні розвитку особистості, перевірці, контролі, оцінюванні результатів навчання;

- академічні – здібності до певної галузі науки (математики, фізики, біології, літератури), що є предметом викладання педагога. Здібний педагог добре знає навчальний предмет, володіє матеріалом на високому рівні, має до нього стійкий пізнавальний інтерес, здійснює

дослідницьку роботу, постійно знайомитися з новими досягненнями у своїй і суміжних галузях знань;

- гностичні – здібності до швидкого і творчого оволодіння методами навчання здобувачів освіти, пошуку і творення способів навчання, збору інформації педагогом про учнів і себе;

- конструктивні – здібності до створення атмосфери співробітництва, спільної діяльності, чутливість до побудови заняття відповідно до мети розвитку і саморозвитку студентів, встановлення педагогічно доцільних стосунків з ним;

- перцептивні – здібності педагога проникати у внутрішній світ вихованця, психологічна спостережливість, розуміння особистості і психічного стану здобувача освіти;

- мовні – здібності чітко висловлювати свої думки і почуття за допомогою мови та невербальних засобів (міміки, жестів). Мовлення викладача повинно бути переконливим, простим, зрозумілим, образним, виразним та емоційно забарвленим. Педагог має володіти чіткою дикцією, багатим словниковим запасом, уникати мовленнєвих помилок;

- комунікативні – здібності до спілкування зі здобувачами освіти, уміння знаходити правильний підхід до них, встановлювати з ними педагогічне доцільні стосунки, наявність педагогічного такту;

- експресивні – здібності, що виявляються в емоційній наповненості взаємодії зі студентами. Елементами їх є правильна дикція, добре поставлений голос, дихання, узгодженість мови, міміки і жестикуляції;

- організаторські – здібності організовувати навчальну групу, згуртовувати студентів, оптимізувати власну діяльність (планування, контроль тощо). Робота викладача завжди містить елементи організації і самоорганізації;

- сугестивні – здібності, що виражають здатність викладача до безпосереднього емоційно-вольового впливу на здобувачів освіти. Це пов'язано з вмінням педагога переконувати, рівнем його педагогічної свідомості, цілеспрямованістю дій, сформованістю вольової сфери;

- прогностичні – здібності, що виявляються в передбаченні результатів дій, у виховному проектуванні особистості учнів, умінні прогнозувати розвиток їх якостей [5].

Володіння педагогічними здібностями є наріжним каменем педагогічної діяльності викладача, але процес оволодіння ними – постійний протягом всього часу викладацької діяльності, він є динамічним, неповторним, сповненим творчості і насаги.

Гуманістична спрямованість передбачає спрямованість особистості викладача і охоплює його ціннісні орієнтації, ідеали, інтереси. Це вияв професійної ідеології, ставлення до здобувачів освіти з повагою, людяністю, сердечністю та співчуттям, побудоване на основних принципах гуманізму.

До професійно значущих якостей зараховують доброзичливість, об'єктивність, вимогливість, самостійність, самоконтроль, порядність, оптимізм, наявність педагогічних здібностей. Ці якості підвищують

продуктивність та ефективність педагогічної діяльності [3]. Підвищення рівня педагогічної майстерності є цілеспрямованим, безперервним самовдосконаленням кожного працівника освіти. При цьому самоосвіта, самовиховання вчителів (викладачів) мають бути певною мірою адміністративно організованими і контрольованими.

Процес самовдосконалення вчителів умовно поділяють на чотири етапи:

- самоусвідомлення викладачами важливості педагогічної самоосвіти, самовиховання і прийняття рішення зайнятися професійним самовдосконаленням;
- розробка програми професійного самовдосконалення та планування заходів щодо її реалізації;
- безпосередня практична діяльність із реалізації поставлених завдань самовдосконалення;
- самоконтроль та самокорекція.

Феномен самовдосконалення розглядається науковцями в найрізноманітніших аспектах: як протистояння своєму Его, самоподолання (О. Вишневський); безкінечне самовіддалення, прагнення вищої мети, що спричиняє створення «Я» (І. Бех); самоздійснення, вибір власної історії, автентичність життя (К. Черемних); прагнення представити світові своє «Я», самоствердження в результатах своєї діяльності (Т. Антоненко); спрямований внутрішній саморозвиток (В. Семиченко, Г. Топчій); шлях наближення викладача до ідеалу (Е. Панасенко); головний чинник удосконалення навчально-виховного процесу (Р. Скульський, В. Хомич); критерій професіоналізму (Н. Гузій, О. Дубасенюк, А. Маркова, П. Харченко, В. Хомич).

Набуття професійно-педагогічної майстерності викладача закладу вищої освіти – багаторівневий та складноорганізований процес. Вона поєднує наукову, викладацьку, навчальну та методичну роботу. Тобто викладач одночасно є фахівцем у певній галузі знань, педагогом, ученим і, головне, організатором та мотиватором особистісного самовдосконалення. Співвідношення усіх видів діяльності, ролей розгортається у структурі особистості нерівномірно, що пов'язано з етапами досягнення професіоналізму викладачем. Саме гармонійне поєднання прикладної, педагогічної, науково-дослідної діяльності на шляху до самовдосконалення є найбільш продуктивним підґрунтям саморозвитку (О. Гура, З. Єсарєва, Н. Кузьміна).

Оскільки педагог закладу вищої освіти не тільки передає знання, відомі факти, але є й творцем нових теорій, методів, форм роботи, тобто сам продукує нові знання, роблячи їх особистісно значущими для студентської аудиторії. «Однією з його основних функцій як науково-педагогічного працівника є дослідження об'єктивної дійсності (закономірностей, зв'язків, відносин тощо), аналіз, синтез та їх генералізація в контексті власного наукового підходу або теорії у вигляді наукового знання. Відтак, педагогічна та наукова діяльність педагога вищої школи становлять неподільне ціле, вони взаємозумовлюють і взаємовизначають одна одну» [6, 145–146].

Викладання у закладі вищої освіти у теперешні часи війни є відповідальним і складним процесом, адже і викладачі, і здобувачі освіти зі своїми сім'ями перебувають у стані хронічного стресу, переживання за своє життя та життя дорогих для них людей, відчуття спустошення, безпорадності досить часто відчують всі учасники освітнього процесу. Тут викладач і повинен використати всі інструменти своєї педагогічної майстерності, щоб сформувати у здобувачів освіти фахові компетентності, стимулювати творчий запал та підсилити жагу до опанування своєї майбутньої професії, забезпечити успішну самореалізацію особистості здобувачів освіти. Як же заохотити студентів до навчання під час війни?

1) Потрібно створити доброзичливу атмосферу на занятті.

Крім спокійного стану на парах, також слід час від часу цікавитись думкою здобувачів освіти щодо навчального процесу, аби вони звикли висловлювати свою думку, що спонукає здобувачів освіти відчувати себе повноцінним членом освітнього процесу та активізує мислення, зменшить відчуття тривоги.

2) Під час спілкування спробуйте використовувати спеціальні жести.

Під час дискусійних тем багато студентів бояться бути доповідачем, адже їх лякає реакція одногрупників; щоб зменшити напругу від цього, а також заохотити більше студентів до навчання, достатньо створити декілька спеціальних жестів для дискусії: «так», «ні», «гарна ідея», «недостатньо аргументації» та інші. Таким чином в аудиторії не буде зайвих зауважень і більше студентів зможуть взяти участь у дискусії, а доповідач швидше буде орієнтуватись у зауваженнях.

3) Необхідно створити ланцюг відповідей.

Зазвичай студенти гарно пишуть, але не можуть озвучити свою ідею. Варто запропонувати їм написати відповідь на питання, а лише потім озвучити її. Так студентам буде легше висловити свою думку, адже вона вже сформована і достатньо лише прочитати. Кожного разу слід пропонувати відповісти детальніше й почати проводити короткі колективні обговорення.

4) Частіше використовувати командні види роботи.

Такий вид роботи на занятті, по-перше, дозволить звикнути здобувачам освіти до нових умов, по-друге, навчить спілкуватись та висловлювати власну думку перед своєю командою, а потім і перед усією групою. Крім того, під час командної роботи можна відстежувати, які саме думки висловлює той чи той студент. Це дозволить краще зрозуміти індивідуальні особливості та підібрати відповідні методи для налагодження продуктивної роботи на заняттях. Сьогодні відчуття, що ти не один, тебе підтримують твої колеги і команда є необхідним для кожного українця.

5) Сформулювати у студентів позитивне ставлення до конструктивної критики.

Конструктивна критика – це нормально. Але не завжди здобувачі освіти це усвідомлюють, тому у них і виникає проблема – небажання відповідати, через те, що можна отримати зауваження

щодо відповіді, або твоя думка діаметрально відрізняється від інших. Вміння критично оцінювати ситуацію одне з головних для сучасної людини, яка опановує будь-яку спеціальність. Необхідно заохочувати студентів до ставлення запитань, коли останні виникають, при чомуне лише один до одного, а й до викладача.

б) Помилятися – можна, і це не страшно

Помилятися – це нормально. Головне вчасно помітити та виправити свої помилки.

Отже, навчати здобувачів освіти та вчитися разом з ними сьогодні ї складним, але надзвичайно важливим процесом у формуванні загальних та фахових компетентностей. Цей процес потребує активізації усіх компонентів педагогічної майстерності, створює довірливі відносини між викладачем і здобувачами освіти, робить процес навчання більш цікавим і комфортним для усіх учасників освітнього процесу, звичайно, в тих регіонах, де освітній процес є можливим.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Філатова Л. С. «Педагогічна майстерність» / Навчальний посібник для здобувачів вищої освіти педагогічних університетів за спеціальностями 013 Початкова освіта; 016 Спеціальна освіта/ Харків, ХНПУ, 2021 р. 90 с. /Електронний архів Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/bitstream/123456789/5884/1/%D0%9D%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf>.

2. Сухомлинський В. О. Сто порад учителям Вибрані твори: В 5 т. Київ: Радянська школа, 1976. Т.2. С. 420–425.

3. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи. URL: https://pidru4niki.com/70107/pedagogika/pedagogika_vischoyi_shkoli.

4. Професійна компетентність вчителя початкових класів: навчально-методичний посібник для вчителів / Автори-упоряд.: В. Є. Берека, А. В. Галас. Харків: Видавництво «Ранок», 2018. С. 15

5. Педагогічні здібності. URL: https://pidruchniki.com/15890507/psihologiya/pedagogichni_zdibnosti.

6. Гура О. І. Психолого-педагогічна компетентність викладача вищого навчального закладу: теоретико-методологічний аспект: монографія. Запоріжжя: ГУ «ЗІДМУ», 2006. 332 с.

***Секція 3. Проблеми наукових досліджень у сфері державного управління. Економічні науки: теоретичні та практичні аспекти.
Актуальні питання правових наук.
Міжнародні відносини та інтеграційні процеси.***

**РОЗВИТОК МІЖНАРОДНОГО МЕДІАПРОСТОРУ ТА ЙОГО
ВПЛИВ НА МІЖАРОДНІ ВІДНОСИНИ**

Борисенко Т. В.

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Вивчаючи наукові здобутки дослідників з різних сфер, встановлено, що міжнародні відносини – це складана система суспільних відносин, що складається з великої кількості елементів. В залежності від значення та місця в системі міжнародних відносин усі її складові частини можна поділити на елементи, що мають: глобальне, міждержавне, регіональне та загальнополітичне значення. Звичайно, такий поділ є досить умовним через стрімкий розвиток та мінливість як самих суспільних відносин, так і факторів, що на них впливають. Тому основним завданням для світової спільноти є стабілізація системи міжнародних відносин, через становлення та укріплення єдиного світового господарства. Адже не має більшої шкоди для світової економіки та світової політики, ніж нестабільність міжнародних відносин, яка нерідко призводять до виникнення кризових ситуацій, як державного, так і глобального значення. Зважаючи на такі можливі негативні наслідки, лише гнучкість та міцність системи міжнародних відносин дозволить ефективно вирішувати суперечливі ситуації, що виникають між великими державами. Не останню роль у процесі становлення та розвитку системи міжнародних відносин, відіграють суспільні відносини, що виникають саме в світовому інформаційному просторі.

Завдяки неперервним глобалізаційним процесам, які відбувалися в попередньому столітті та продовжують відбуватися і зараз, значно зросла роль інформації та комунікації у всіх сферах людського життя. Більшою мірою такі інформаційно-глобалізаційні процеси відобразилися на світовій економіці. Як наслідок зросла міжнародна конкуренція, на світових ринках відбувся перерозподіл сфер політичного і економічного впливу. Зростання ролі інтелектуальних ресурсів змусило світові ринки переорієнтуватися та направити свої зусилля на розвиток інформаційних технологій. Безперервний обмін між країнами інформаційними та інтелектуальними продуктами та послугами стимулює залучення все більших інвестицій саме в інформаційно-комунікаційну індустрію. Ще в другій половині ХХ століття американський соціолог і публіцист, засновник теорії постіндустріального (інформаційного) суспільства Даніель Белл,

помітив, що прибутки у ВВП США, які були отримані від сфери послуг значною мірою перевищили прибутки отримані від традиційних галузей виробництва. Економіка завжди мала значний вплив на політику тому, що саме економіка є одним з основних ресурсів функціонування держави.

Нажаль, які і будь-яке суспільне явище, глобальна інформатизація має свої негативні прояви. Насамперед, це перенасичення комунікаційних каналів зайвою та непотрібною інформацією, що в свою чергу, ускладнює пересічним користувачам орієнтування у світовому інформаційному просторі, а також значною мірою впливає на процес прийняття рішення. Активний інтерес населення до новин створює нові можливості для використанні різних маніпулятивних технологій (пропаганда, розповсюдження фейків, тощо) з метою впливу на психіку людей. Люди стають залежними від інформаційних джерел, тому той хто контролює ці джерела – контролює свідомість людей.

Так, на арені міжнародних відносин, з'являються нові впливові фігури – міжнародні засоби масової інформації. Чому саме міжнародні? Тому що їх аудиторія складається не лише з мешканців певної країни, а також охоплює мешканців різних країн на всіх континентах земної кулі.

Розглядаючи засоби масової інформації в історичному екскурсі, можна помітити, що вони завжди чинили певний вплив (прямий, або опосередкований) на державну політику. Більше того, саме засоби масової інформації висвітлюють різноманітні події, що відбуваються як в самій державі, так і в інших країнах світу. Військові конфлікти не є винятком.

Досвіт війни США у В'єтнамі показав силу телебачення в контексті впливу на громадську думку. Показ смерті по телебаченню значно знизив підтримку офіційного курсу американського уряду і змусив його припинити військові дії та вивести солдат із країни. Натомість, під час війни у Перській затоці військові, навпаки, жорстко контролювали подачу інформації в ЗМІ [1, 309].

Аналізуючи наведені приклади з історії США, можна стверджувати, що будь-яка інформація, що розповсюджується засобами масової інформації (далі – ЗМІ) має значний вплив на моральні та соціально-психологічні настрої кожного громадянина і як наслідок на формування колективної масової думки. Кожен інформаційний посыл несе в собі певні ціннісні установки, які у зв'язку із їх неодноразовим проголошенням та постійним повторюванням, формують колективну та індивідуальну свідомість та міцно викарбовуються в пам'яті людей. Саме тому засоби масової інформації часто називають «четвертою гілкою влади».

О. Ю. Чапала вважає, що ЗМІ за різних обставин «можуть стати потужним фактором впливу на аудиторію з боку тих чи інших політичних сил, виконуючи стабілізуючу або, навпаки, дестабілізуючу функцію» [2, 85].

Щодо способів донесення інформації ЗМІ, то умовно їх можна розділити на два види: частковий (дробовий) та послідовний. Послідовний спосіб донесення інформації зазвичай використовується друкованими ЗМІ, та передбачає надання більш повної інформації про ту чи іншу подію. Оскільки друковані засоби масової інформації не обмежені ані ефірним часом, ані радіо-часом, вони мають можливість більш детально та послідовно висвітлити подію. Частковий (дробовий) прийом подачі інформації використовують переважно на телебаченні під час випуску новин. Такий метод подачі інформації обумовлений існуванням ряду об'єктивних факторів: по-перше – бажання за досить короткий проміжок часу висвітлити якомога більше подій; по-друге – щільний графік телепередач і обмеженість в ефірному часі телепередач (в тому числі і новини); по-третє – необхідність різностороннього та оперативного подання інформації. Недоліком часткового прийому є те, що він часто перешкоджає більшості громадян побачити цілісну картину політичних факторів та подій та призводить до дезорієнтації телеглядачів.

С. Саддікі вважає, що ефективність впливу медіа на суспільство залежить від п'яти характеристик:

- 1) цілодобове мовлення;
- 2) трансляція в режимі реального часу;
- 3) доступність трансляції та прийому сигналу в будь-якому місці;
- 4) переважання заголовків;
- 5) спрямованість на інтерактивні події.

Особливе значення це набуває в разі кризових подій чи ситуацій, а інколи й через територіальну віддаленість рішення ухвалюються саме на основі інформації зі ЗМІ [1, 309].

Загалом дослідники виокремлюють два підходи до визначення впливу мас-медіа на міжнародні відносини. Перший підхід – полягає в тому, що ЗМІ мають вплив на міжнародні відносини через втрату контролю над ними з боку урядових організацій та політиків країни. Другий підхід – полягає в тому, що якщо ЗМІ не використовуються з метою маніпулювання суспільством, то відповідно вони не мають жодного впливу ані на внутрішньодержавну політику, ані на міжнародну політику.

Можливість впливати на суспільну свідомість шляхом подання новин та інформації у певний спосіб, що мало на меті формування потрібної думки дістало назву «Інформаційна війна», що по суті означало використання та управління інформаційним простором для здобуття переваги над супротивником під час конфлікту. Однак, технології та способи ведення інформаційної війни існували та широко використовувались ще задовго до появи самого терміну.

Впливати на перебіг військового конфлікту з використанням інформації намагалися ще за часів Першої світової війни. Так при штабах армій створювалися спеціальні підрозділи для здійснення агітації супротивника. Наприклад, Англія розкидала з повітряних куль над місцем розташування військ супротивника тисячі друкованих

листівок із закликами здаватися, забезпечувала засоби масової інформації інших країн власними версіями перебігу подій війни, а також видавала журнали та знімала військові фільми про ситуацію на фронтах. Франція також активно долучалася до пропагандистських дій, скидаючи на німецькі міста мільйони примірників листівок, газет та брошур. В свою чергу Німеччина також намагалася вести пропагандистську війну, використовуючи залякування, обман та дезінформацію. Наприклад, в своїх листівках, які розкидалися з літаків писала про розгромлення англо-французьких військ на західному фронті, тим самим намагаючись шляхом обману та дезінформації змусити здатися війська на східному фронті [3, 110].

На фоні цих процесів канадський вчений М. Маклюен розробив термін «гібридна війна», та довів що сучасні війни можуть відбуватися в інформаційному просторі [4, 138].

Варто відзначити, що досить тривалий час поняття «інформаційна війна» зводилось лише до протидії інформаційним загрозам. Однак для того, щоб розібратися в сутності сучасного поняття «гібридної війни» такого підходу до тлумачення поняття «інформаційна віна» не достатньо. Внаслідок надто швидкої динаміки розвитку світової політики, суспільство зіштовхується з абсолютно новими процесами, з'являються нові невивчені явища, які ще не відбувалися в світовій історії.

Вітчизняні науковці досліджуючи питання інформаційної війни в монографії «Інформаційна війна: соціально-онтологічний та мілітарний аспекти» наводять наступне визначення «гібридна війна – це форма збройного конфлікту, яка передбачає використання як традиційних засобів збройної боротьби, так і змішаних форм тактичного застосування регулярних та нерегулярних військових формувань в умовах неоголошеного військового (надзвичайного) стану на обмеженій території на тлі інтенсифікації інформаційної війни у глобальному інформаційному просторі, економічної війни в системі світової економічно-торгової інтеграції, дипломатичної війни як засобу тиску на супротивника через глобальні міжнародні інституції сторонами конфлікту і «державами-спонсорами» або коаліціями держав, які мають геополітичні інтереси в регіоні конфлікту» [5, 129].

До структури гібридної війни можна віднести такі складові елементи:

- 1) збройні військові дії;
- 2) інформаційна війна;
- 3) елементи терористичних актів;
- 4) економічні та дипломатичні заходи впливу.

Без сумніву найбільший негативний вплив для економіки країни мають збройні військові дії. Такі дії стають руйнівними для економіки тієї країни на території якої вони проводяться, однак можуть мати позитивний вплив на економіку країн, які постачають зброю, або будь-які інші ресурси для успішного проведення таких дій [6, 29].

Більш лояльною для економіки, але не менш шкідливою для суспільства є інформаційна війна. Враховуючи, що інформаційна війна здебільшого спрямована на здійснення прямого або опосередкованого впливу на свідомість суспільства її можна назвати більш витонченою формою насильства. Порівняно з класичними військовими діями, які використовуючи зброю направлені на нанесення здебільшого фізичної шкоди, інформаційна форма війна направлена на підкорення свідомості противника.

В контексті ведення гібридних війн в інформаційному полі особливого значення набуває питання правильного розуміння та сприйняття подій, що відбуваються. Г. Яворська вважає, що під час гібридних воєн визначальне значення має розуміння основних складових військового конфлікту, до яких вона відносить сторін конфлікту, предмет конфлікту та мету сторін конфлікту, а також супровідних складників військового конфлікту (інтенсивність боротьби, її тривалість, способи та засоби ведення бойових дій, просторова та часова локація подій та кінцевий результат) [7, 45].

Мас-медіа завжди відігравали особливу роль у військових конфліктах, як під час активного розвитку конфлікту, так і після його завершення. В перші хвилини початку військових конфліктів суттєву роль відіграє вплив на думку нейтральних країн та власних союзників для досягнення максимальної єдності перед супротивником. Останнім часом у військових конфліктах перед країнами, які їх розпочинають стоїть головна задача – легітимізувати військове втручання в очах міжнародної спільноти. Оскільки суспільна думка має значний вплив, як на сам перебіг військового конфлікту, так і на його результат, тому невід'ємною частиною підготовки стає розробка та впровадження плану заходів із створення аспекту справедливості власних дій та несправедливості дій супротивника [8, 261].

Кондратюк М. О. досліджуючи доктрину інформаційних операцій США писав, що «виокремлюють чотири основні категорії використання інформації проти людського інтелекту:

- проти волі нації;
- проти командування суперника;
- проти ворожих військ;
- проти національних культур [3, 111].

Серед найпоширеніших методів інформаційно-психологічної війни виділяють: дезінформація, поширення чуток, пропаганда, психологічний тиск.

Дезінформація є одним із найпоширеніших методів ведення інформаційної війни, яка через подання неправдивої інформації націлена увести в оману невизначене коло осіб переважно з метою створення в уявленнях громадян негативного образу супротивника. На відміну від дезінформації, диверсифікація проводиться з метою відвернення уваги громадськості від справді важливих політичних та економічних питань та направлення цієї уваги на штучно створені проблеми.

Також досить ефективним методом ведення інформаційної війни є здійснення психологічного тиску. В арсеналі цього методу такі засоби, як погрози, шантаж, репресії, вбивства та інші злочини, поширення інформації стосовно реальних або штучно створених загроз або ймовірної небезпеки, а також здійснення терористичних актів.

Однак, провідне місце серед цих методів займає пропаганда, яка передбачає поширення в масовій свідомості певної ідеології. Пропаганда як одна зі складових інформаційної війни на людський розум була застосована задовго до того, як сформулювалось поняття інформаційної війни. Пропаганда отримала активний розвиток ще за часів Другої світової війни. З тих часів і до на наших днів мало що змінилося. Основні технології та методи маніпуляції, які використовувалися в часи Другої світової війни працюють і зараз [6, 140].

Незважаючи на велику кількість різноманітних маніпулятивних технологій спрямованих на встановлення контролю над суспільною свідомістю, ЗМІ у міжнародних конфліктах можуть відігравати не лише негативну роль. Так, О. Л. Порфімович вважає, що ЗМІ можуть виступати своєрідними миротворцями, використовуючи інформаційні технології для сприяння вирішення конфлікту без матеріальних та людських втрат з обох сторін. На його думку, медіа «мають знайти між опозиційними сторонами спільні цінності, висвітлювати події об'єктивно, звертаючись до незалежних експертів». Перш ніж висвітлити ті, чи інші події їх необхідно ретельно вивчити, а під час їх висвітлення основну увагу акцентувати на надії на краще [9, 57].

У підсумку варто відзначити, що в світі поки що не існує технологій для ефективної протидії різного роду інформаційним атакам. Однією із більш-менш ефективних тактик протидії інформаційному впливу є адресна реакція на конкретний інформаційний «вкид» конкретного інформаційного каналу. Звичайно, що не можливо відслідкувати і відповісти на всі інформаційні атаки, проте адекватна та своєчасна реакція на конкретний випадок може мати значний позитивний ефект. З огляду на те, що саме засоби масової інформації використовують для ведення інформаційних війн, можна стверджувати, що вони мають вагомий важелі впливу на суспільні свідомість та міжнародні відносини. Саме тому можна погодитись з твердженням Л. П. Погорілої, яка назвала найважливішою функцією та головним призначенням мас-медіа «давати об'єктивну інформацію, на основі якої можна скласти реальну картину сьогодення, забезпечувати свободу думки і слова, право публічно виражати свої думки» [10, 8].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Павлюк О. О. Феномени медіалізму та медіатизації та їх вплив на міжнародні відносини // Гілея: науковий вісник. 2017. Вип. 124. С. 308–313.

2. Чапала О. Ю. Засоби масової інформації в протидії кризовим явищам у суспільному житті // *Наше право*. 2014. №7. С. 84–87.

3. Кондратюк М. О. Інформаційна війна та роль мас-медіа в міжнародних конфліктах // *Вісник Харківської державної академії культури*. 2013. Вип. 41. С. 108–113.

4. Поліщук О. О. Міжнародні відносини в контексті сучасної гібридної війни // *Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент*. 2018. Т. 6. С. 136–146.

5. Інформаційна війна: соціально-онтологічний та мілітарний аспекти: монографія / Р. В. Гула, О. П. Дзьобань, І. Г. Передерій та ін. Київ: Каравела, 2020. 288 с.

6. Присяжнюк М. М. Тенденції розвитку Міжнародного тероризму в епоху Глобалізації інформаційного суспільства стаття в журналі «Інформаційна безпека людини, суспільства, держави» №2 (12) 2013. 29 с.

7. Яворська Г. М. Гібридна війна як дискурсивний конструкт. Стратегічні пріоритети. Серія: Політика. 2016. №4. С. 41–48.

8. Почепцов Г. Г. Психологические войны (Москва: Рефл-бук; К.: Ваклер, 2000), 528 с-

9. Порфімович О. Л. Навчально-методичний комплекс з дисципліни «Конфліктологія» для студентів спеціальності «Журналістика». К.: СПД Цимбаленко Є. С., 2008. 94 с.

10. Погоріла Л. П. Недержавні засоби масової інформації як інститут громадянського суспільства (теоретико-правовий аспект): автореф. дис. ... на здобуття наук ступеня канд. юрид. Наук спец. : 12.00.01 «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/ Л. П. Погоріла; Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2015. 20 с.

ПРОБЛЕМАТИКА ТА ВИКЛИКИ В МОРСЬКІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

Гбур З. В., д-р держ. упр., професор

Національний університет охорони здоров'я України імені П. Л. Шупика

Морська доктрина України на період до 2035 року [1] була розроблена у 2009 році Міністерством транспорту та зв'язку України та НАН України. У відповідності до Морської доктрини України, морська діяльність відіграє особливу роль в економіці України через наступні чинники: географічне положення України, протяжність прибережної зони, рівень розвитку національної економіки, економічні зв'язки з іншими державами.

Українське Причорномор'я відіграє важливу роль у реалізації національних інтересів України, який за розмірами, економічним та науково-технічним потенціалом являється один із найважливіших регіонів України. Україна успадкувала досить добре розвинений

морський комплекс, до складу якого увійшли морський і річковий транспорт, суднобудівна та судноремонтна сфера, машинобудування, газова і нафтова промисловість, морська рекреаційна і туристична промисловість, рибальство та інші галузі й підгалузі.

За останні 20 років морський комплекс України зазнав кардинальних змін, а кризові деформації в усіх морських галузях серйозно похитнули позиції України в Чорноморсько-Азовському басейні та інших частинах Світового океану. Дані події призвели до витіснення України з міжнародного сектору морської діяльності, зокрема морського транспорту, рибальства, відпочинку та туризму [2].

Національні інтереси України включають використання ресурсів Чорного, Азовського та інших регіонів Світового океану з метою побудови ефективної та безпечної морської економіки та сприяння економічному зростанню (див. рис. 1).

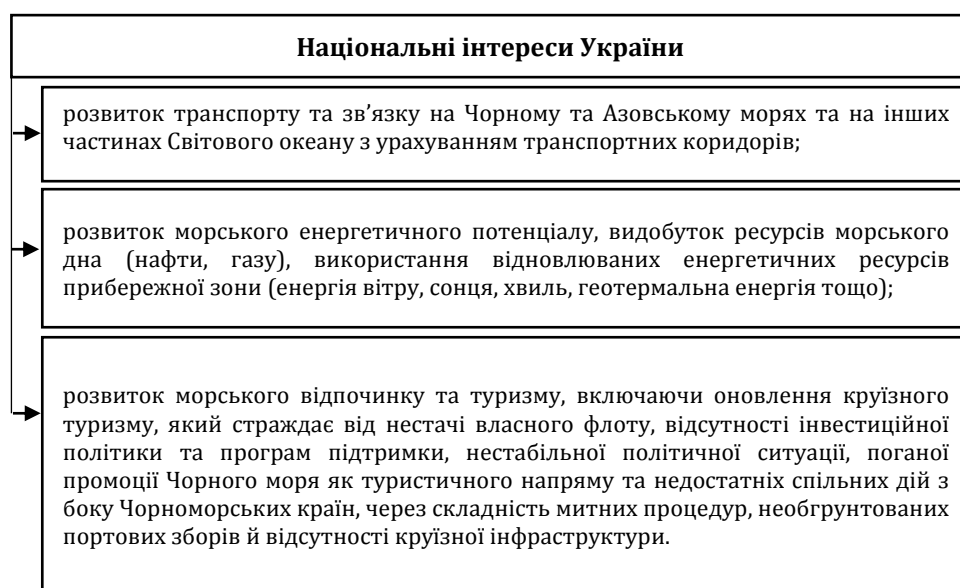

Рис. 1. Національні інтереси України

Примітки: сформовано на основі джерела: [3].

Крім того, національні інтереси України в економічній сфері мають передбачати подальшу інтеграцію Українського Чорноморського регіону в міжрегіональні економічні системи та програми Чорноморське економічне співробітництво (ОЧЕС), Організація демократії та економічного розвитку (ГУАМ), Транспортний коридор Європа-Кавказ-Азія (TRACECA) та інтенсифікація економічних відносин з ЄС.

Геополітичний вимір національних інтересів України в Чорноморсько-Азовському басейні включає захист територіальної цілісності; створення системи сталого стратегічного, політичного та економічного співробітництва; вирішення енергетичних проблем у Чорноморському регіоні; активізація співпраці з ОЧЕС та європейська інтеграція України. Прибережні території України мають різноманітні природні ресурси, у тому числі унікальні, які є важливою складовою розвитку прибережної економіки та національної економіки в цілому. У екологічній сфері національними інтересами України визначається

охорона морського середовища та морського біорізноманіття Чорного та Азовського морів [4], а також приморських лиманів та розвиток системи ефективного управління стосовно використання природних ресурсів, охорони навколишнього середовища та екологізації морської діяльності [3].

Одним із головних чинників для розбудови безпеки та стабільності в Європі та Азії є Чорноморський регіон. Окрім численних проблем у регіоні, етнічні конфлікти, поточні процеси державотворення, наявність величезних природних ресурсів, стратегічних транспортно-енергетичних коридорів означають, що регіон є надзвичайно важливою та чутливою територією. Жорсткі проблеми безпеки все ще залишаються основною проблемою в регіоні, незалежно від того, чи спричинені вони етнічними, релігійними чи будь-якими іншими відмінностями між народами та державами, чи проблемами кордону.

Багато досліджень стверджують, що деякі з держав регіону все ще слабкі та неорганізовані, а їх слабкість робить регіон одним із глобальних гарячих точок для таких загроз, як тероризм, розповсюдження зброї масового знищення та незаконний обіг наркотиків, зброї та людей.

Таким чином, слабкі держави можуть вплинути на безпеку інших регіональних суб'єктів та сусідніх держав Європейського Союзу. У деяких державах регіону спостерігається тенденція віддавати перевагу авторитаризму та проявляти військову могутність, що посилює вже існуюче сприйняття загроз і негативно впливає на регіональну безпеку. Безпека Чорноморського регіону була на порядку денному ЄС з моменту членства Румунії та Болгарії в 2007 році. У 2008 році ЄС створив «Чорноморську синергію» (BSS) [5], як регіональну ініціативу з метою розвитку співпраці в регіоні в певних сферах, таких як енергетика, транспорт та навколишнє середовище. З початком повномасштабної війни проти України, необхідність такої співпраці вкрай актуальною, зокрема для перемоги наша держава потребує повної підтримки ЄС.

Вірменія, Азербайджан, Грузія, Молдова та Україна є частиною «Східного партнерства», що є іншою ініціативою, одночасно започаткованою з «Black Sea Synergy» як частиною ширшої політики «Європейської політики сусідства» [6]. Країни реалізують проекти та заходи, розроблені під егідою Чорноморської синергії, на добровільних засадах, на регіональному рівні та через різні види взаємодії (транскордонні, місцеві органи влади, громадянське суспільство, міждержавні організації тощо). Більш міцні зв'язки з іншими ініціативами, політиками та стратегіями ЄС відображаються як специфічні для Чорноморської синергії, зокрема зі Стратегією ЄС для Дунайського регіону [7], Інтегрованою морською політикою [8], та Стратегією морської безпеки ЄС [9].

17 червня 2019 року Рада Європи ухвалила висновки стосовно участі ЄС у Чорноморському регіональному співробітництві [10]. Рада

Європи підтверджує свою давню відданість сприянню процвітання, стабільності та стійкості в Чорноморському регіоні. Рада Європи наголошує на зростаючому стратегічному значенні Чорноморського регіону для ЄС та закликає до посилення участі ЄС у регіональному співробітництві, в основі якого лежить ініціатива Чорноморська синергія. Рада Європи, також, підкреслює важливість використання нових можливостей для економічного розвитку, стійкості та зв'язку в регіоні та за його межами.

Рада Європи як і раніше стурбована проблемами безпеки в районі Чорного моря. У цьому контексті Рада Європи наголошує, що повага до міжнародного права, включаючи принципи незалежності, суверенітету та територіальної цілісності, Конвенції ООН з морського права, включаючи свободу судноплавства, а також політичних рішень ЄС та її невизнання політики стосовно незаконної анексії Криму, є основоположними для підходу ЄС до регіонального співробітництва в Чорноморських районах [10]. У цьому сенсі двосторонні відносини між Україною та Туреччиною стають все більш стратегічними з огляду на її особливу роль у регіоні та роль, що доповнює політику ЄС у регіоні [11, 74].

З точки зору регіонального співробітництва, Україна позиціонується ЄС як одна з ключових країн Східної Європи. Оскільки Україна відіграє ключову роль у рамках ініціативи ЄС «Східне партнерство», яка розглядається як подальший етап інтеграції ЄС та країн Східної Європи. Модель відносин між ЄС та Україною слугує прикладом для інших країн Чорноморського регіону, а саме: Азербайджану, Грузії та Молдови (Політика Європейського Союзу щодо України). Однак Чорноморська синергія залишається декларативною, оскільки не дає чіткого пояснення політичної позиції ЄС стосовно чорноморських питань, тому вимагає конкретних дій зі сторони ЄС, щоб запобігти реальним загрозам.

Різка зміна геополітичної ситуації в регіоні у 2014 році призвела до перегляду політики України щодо співпраці з Туреччиною. Після втрати Криму, конфлікту на сході України та загострення безпекової ситуації в Чорноморському регіоні, в результаті чого Туреччина зайняла перше місце у зовнішньополітичних пріоритетах України. Зближення з Україною є однією зі складових повернення Туреччини до її проєвропейського курсу. На рис. 2. відображені інтереси України щодо співпраці з Туреччиною у певних сферах.

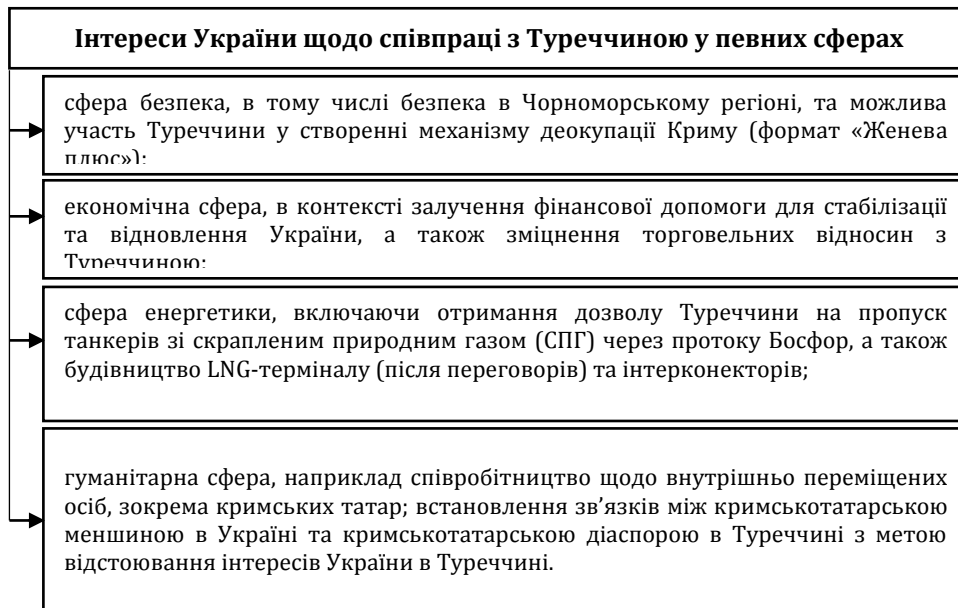

Рис. 2. Інтереси України щодо співпраці з Туреччиною у певних сферах

Примітки: сформовано на основі джерела: [13].

Більше того, інші дослідження свідчать про те, що Україна має наполягати на тіснішій участі ЄС та більшої участі НАТО в процесі забезпечення регіональної безпеки – інфраструктури в часи нестабільності, навігації та танкерного судноплавства. Україна також має виступити з ініціативою координації регіональних зусиль у рамках транзитної діяльності східних сусідів ЄС відповідно до нещодавно оголошених пропозицій стосовно наступного етапу співробітництва в рамках Чорноморської синергії та власних ініціатив України щодо створення простору транзиту енергії [12, 200].

Безпека Чорноморського регіону, також важлива для зовнішньої політики Туреччини, проте сторони не підписували жодних правових документів у сфері Чорноморської безпеки та не реалізовували жодних конкретних програм з даного питання [14].

У березні 2016 року П. Порошенко та Р. Т. Ердоган підписали спільну Декларацію про поглиблення стратегічного партнерства між Україною та Туреччиною, Протокол про співпрацю між РНБО та Секретаріатом Агентства національної безпеки і оборони в Туреччині. Міністр закордонних справ Туреччини М. Чавушоглу зазначив, що Туреччина планує в найближчі роки надати спеціальну допомогу Збройним силам України, і зазначив, що військово-технічний сектор обох країн продовжує рухатися до синергії та підпише певні юридичні угоди про спільну розробку деяких збройних систем [10].

За результатами 9-го засідання Стратегічної ради високого рівня між Туреччиною та Україною президенти двох держав у Стамбулі 10 квітня 2021 року, ухвалили: збільшити спільні зусилля для поглиблення співпраці та координації у різних сферах; підтримка територіальної цілісності та суверенітету України в її міжнародно визнаних кордонах; координація заходів, скерованих на відновлення територіальної цілісності України; підтримати формування «Кримської платформи» як нового формату для розв'язання проблем

незаконної та нелегітимної анексії Криму Російською Федерацією, зміцнювати співпрацю та солідарність у боротьбі з тероризмом, сепаратизмом та екстремізмом у всіх їх формах та проявах тощо [10].

Національні інтереси України в Чорноморському регіоні у військово-оборонному аспекті включають, насамперед, ефективну реалізацію оборонної стратегії на південних кордонах на основі розвитку військово-морських сил збройних сил України; запобіганні військовим конфліктам в регіоні; участі у системах колективної безпеки в басейні Чорного та Азовського морів. Серед найважливіших інтересів України в Чорноморсько-Азовському басейні має бути вирішення викликів та загроз, які породжені анексією Криму (див. рис. 3) [3].

<p>Загрози:</p> <ul style="list-style-type: none">– зростання міжнародної напруженості, спричинене провокаційною військовою активністю України в акваторії Азовського та Чорного морів, Керченської протоки;– потенційне розширення євроатлантичного співтовариства за рахунок держав Азовсько-Чорноморського регіону (Грузія, Молдова, Україна);– міжнародний тероризм та нелегальна міграція, пов'язані з близькістю з одного боку ЄС, а з іншого – проблемних територій Близького Сходу;– міжнародна організована злочинність (нарко-і работоргівля, контрабанда);– екологічні загрози, однаково актуальні як Азовського моря, чия акваторія забруднюється промисловими підприємствами Маріуполя, Таганрога і Ростова, так і Чорного моря, яке страждає від забруднення побутовим сміттям, нафтопродуктами, токсичними речовинами і стічними водами.	<p>Виклики:</p> <ul style="list-style-type: none">– мілітаризація Чорноморського регіону (нарощування Україною військової могутності, розміщення додаткових сил та засобів Морської охорони, періодична присутність у Чорному морі кораблів нечорноморських держав – насамперед, США та Великої Британії);– неконтрольований видобуток українською стороною рибних ресурсів Чорного та Азовського морів, браконьєрство.
Морська безпека України	
<p>Першочергові завдання, які повинна імплементувати країна:</p> <ol style="list-style-type: none">1) захист територіального суверенітету в територіальному морі та у повітряному просторі над ними;2) захист суверенних прав України у її виключній економічній зоні та континентальному шельфі;3) безпечне судноплавство, рибальство, польоти літаків, проведення наукових досліджень та інших видів діяльності.	

Рис. 3. Виклики та загрози в морській безпеці України

Примітки: сформовано на основі джерела: [3; 16].

Після анексії Криму Одеська область починає відігравати нову роль в українському Причорномор'ї, яка повинна стати «регіоном зростання» та європейської співпраці. Пріоритетними для Одеської області будуть наступні напрямки: посилення транзитно-транспортного потенціалу шляхом реалізації інфраструктурних

проектів та розвитку логістики; спеціальні економічні зони (для експортно-імпортової діяльності в портах Одеської області – Чорноморськ, Южний, Рені); активізація транскордонного співробітництва через єврорегіон Нижнього Дунаю; просування Одеси як дестинації на міжнародному туристичному ринку та розвиток Одеси як центру морського туризму; підвищення енергетичної безпеки регіону шляхом розвитку альтернативної енергетики, у тому числі відновлюваних джерел енергії морського середовища [3].

Отже, одним із важливих стратегічних інтересів України є забезпечення стабільності та морської безпеки в Чорноморсько-Азовському регіоні, який став ареною геополітичних та гео економічних протиріч в умовах тенденцій економічного розвитку регіону, транскордонних та міжнародних проблем. На основі проведеного дослідження можна дійти висновку, що до довгострокових інтересів України в Чорноморсько-Азовському басейні належать насамперед розвиток її значного ресурсного потенціалу (транспортних, рекреаційних, біологічних, мінеральних та енергетичних ресурсів), захист економічної та екологічної безпеки в басейні. Одним із важливих стратегічних інтересів України є подолання викликів та загроз в морській безпеці України, які можна вирішити на основі стратегічного партнерства між країнами Чорноморського регіону, в якому має переважати повага до суверенітету та рівноправності сусідніх держав, невтручання у внутрішні справи, рівноправні партнерські відносини відповідно до міжнародного права тощо.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Про затвердження Морської доктрини України на період до 2035 року: Постанова КМУ від 7 жовтня 2009 р. № 1307 // Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1307-2009-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.12.2021).

2. Филипенко А. О. Щодо стратегічних пріоритетів морської реалізації потенціалу України / А. О. Филипенко, В. В. Баришникова, К. Е. Степанова. Одеса: Регіон. Філіал Нац-го інституту стратегічних досліджень, 2012.

3. Burkinskyi B., Stepanova K. National Maritime Interests of Ukraine in the Black Sea-Azov Basin. *Economics. Ecology. Socium*, 2017. №1. С. 12–23.

4. Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів: Закон України від 08.07.2011 №3677 // Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3677-17#Text> (дата звернення: 12.12.2021).

5. European Union External Action. Black Sea Synergy. 2019. URL: https://eeas.europa.eu/diplomatic-network/black-sea-synergy/346/black-sea-synergy_en (дата звернення: 12.12.2021).

6. European Union External Action. European Neighbourhood Policy (ENP). 2021. URL: https://eeas.europa.eu/diplomatic-network/european-neighbourhood-policy-enp/330/european-neighbourhood-policy-enp_en (дата звернення: 12.12.2021).

7. European Commission. The EU strategy for the Danube region. 2011. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A52010DC0715>

8. European Parliament. Integrated Maritime Policy of the European Union. 2019. URL: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/121/integrated-maritime-policy-of-the-european-union>

European Commission. The EU Maritime Security Strategy Action Plan 2020 Implementation report. 2020. URL: file:///C:/Users/111/Downloads/eumss-factsheet-swd-2020-252_en.pdf.

9. Council of the European Union. Council Conclusions on the EU's engagement to the Black Sea regional cooperation. 2019. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/39779/st10219-en19.pdf>.

10. Yazgan H. Black Sea Synergy: Success or Failure for the European Union? *Marmara University Journal of Political Science*, Cilt 5, Özel Sayı, Nisan, 2017. Pp. 67–78. URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/301433>.

ПРАВО МІЖНАРОДНИХ ОРАНІЗАЦІЙ

Дулгерова О. М., канд. іст. наук, доцент;

Брус В. В.;

Ващенко Д. О.

Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля

Національного університету цивільного захисту України

Сучасні міжнародні відносини характеризуються постійним розширенням сфер взаємодії держав, тому всі нові відносини стають предметом міжнародно-правового регулювання. Однією з таких порівняно нових організаційно-правових форм міждержавного співробітництва є міжнародні організації. Міжнародні організації є основною інституціональною формою співробітництва держав, вони виступають у якості основного організатора міждержавного спілкування [1].

Міжнародна організація – це об'єднання держав, створене відповідно до міжнародного права і на основі міжнародного договору для співробітництва в політичній, економічній, культурній, науково-технічній, правовій та інших сферах, що має необхідну для цього систему органів і відповідний правовий статус.

Водночас вичерпні особливості й ознаки, притаманні міжнародним організаціям як суб'єктам міжнародного права, виходячи

з тексту, зокрема, Віденської конвенції про представництво держав у їх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру 1975 р., важко визначити. Найбільш глибоко розроблено цю теоретичну проблему дослідницею О. Шibaєвою, яка сформулювала п'ять ознак, що становлять поняття міжнародної організації:

- договірна основа;
- наявність визначених цілей;
- відповідна організаційна структура;
- самостійні права та обов'язки;
- заснування і діяльність відповідно до міжнародного права

тощо [2].

На нашу думку, доцільно зупинитися на детальнішому аналізі цих та інших характерних ознак будь-якої міжнародної організації:

- членство трьох і більше держав. За наявності меншої кількості держав виникає їх спілка, об'єднання, але не міжнародна організація, що створюється з метою колективного вирішення певних завдань;

- повага суверенітету держав-членів організації і невтручання у внутрішні справи. Ця ознака є основною функціональною ознакою міжнародної організації тому, що в процесі її діяльності всі держави, що є членами організації, мають рівні права і несуть рівні обов'язки в якості суб'єктів міжнародного права незалежно від розміру своєї території, кількості населення, рівня економічного розвитку й інших характеристик держави. Втручання у внутрішні справи держави-члена організації не допускається, за винятком випадків, коли такою державою порушені міжнародні зобов'язання, взяті в рамках цієї організації відповідно до її статутних положень;

- створення відповідно до міжнародного права. Ця ознака має констатуюче значення тому, що будь-яка міжнародна організація повинна бути створена на правомірній основі. Це означає, насамперед, що установчий документ організації повинен відповідати загально визнаним принципам і нормам міжнародного права. Якщо міжнародна організація створена неправомірно або її діяльність суперечить міжнародному праву, то установчий акт такої організації повинен бути визнаний неправомірним і дія його припинена в найкоротший термін;

- створення на основі міжнародного договору. Зазвичай, міжнародні організації створюються на основі міжнародного договору (статуту, конвенції, угоди, протоколу і т.д.). Об'єктом такого договору є поведінка сторін договору, самої міжнародної організації. Сторонами установчого акту міжнародної організації є суверенні держави, хоча в останні роки повноправними учасниками міжнародних організацій є також і міждержавні організації. Загалом установчий акт організації, правила процедури, фінансові правила й інші документи у сукупності складають внутрішнє право міжнародної організації;

- наявність визначених цілей. Міжнародні організації створюються для координації зусиль держав у тій або іншій профільній галузі, наприклад у політичній (ОБСЄ), військовій (НАТО),

науково-технічній (Європейська організація ядерних досліджень), економічній (Європейський Союз), валютно-фінансовій (Міжнародний банк реконструкції і розвитку, Міжнародний валютний фонд), соціальній (Міжнародна організація праці), у сфері медицини (Всесвітня організація охорони здоров'я) й інших сферах. Водночас на міжнародній арені є організації, що уповноважені координувати діяльність держав практично в усіх сферах, наприклад ООН та ін. Таким чином, міжнародні організації поряд з іншими формами міжнародного спілкування (багатосторонні консультації, конференції, наради, семінари і т.д.) виступають у якості органу співробітництва зі специфічних проблем міжнародних відносин;

- відповідна організаційна структура (постійні органи і штаб-квартира). Ця ознака, що характеризує інституціональну будову міжнародної організації, ніби демонструє та підтверджує постійний характер організації і відрізняє її від численних інших форм міжнародного співробітництва. На практиці ця ознака виявляється в тому, що міжурядові організації мають штаб-квартири, членів в особі суверенних держав і необхідну систему головних (основних) і допоміжних органів. Зазвичай вищим органом організації є сесія (асамблея, конгрес), що скликається один раз у рік (іноді один раз у два роки). У якості виконавчих органів виступають ради, адміністративний апарат очолюється виконавчим секретарем (генеральним директором) організації. Практично всі організації мають постійні або тимчасові виконавчі органи з різноманітним правовим статусом і компетенцією;

- наявність прав і обов'язків організації. Особливістю компетенції міжнародної організації є те, що її права й обов'язки похідні від прав і обов'язків держав-членів. Таким чином, жодна організація без згоди держав-членів не може вдатися до дій, що стосуються інтересів своїх членів. Права й обов'язки будь-якої організації в загальній формі закріплюються в її установчому акті, резолюціях вищих і виконавчих органів, угодах між організаціями. Ці документи встановлюють і закріплюють наміри держав-членів і їх волю щодо меж і сфер діяльності міжнародної організації, що надалі повинні бути нею реалізовані. Держави також вправі заборонити організації вдаватися до тих або інших дій, і організація не може перевищити свої повноваження;

- самостійні міжнародні права й обов'язки організації. Незважаючи на те, що міжнародна організація наділяється державами-членами правами й обов'язками, у процесі діяльності вона набуває свої, відмінні від інших, права й обов'язки. Таким чином, мова йде про виникнення в міжнародній організації автономної волі, відмінної від волі держав-членів;

- установлення порядку прийняття рішень і їх юридичної чинності. Ця ознака свідчить про те, що в рамках міжнародної організації характерним є прийняття рішень за спеціально розробленою процедурою. Кожна з міжнародних міжурядових організацій має свої правила процедури. Окрім того, юридичну

чинність рішень, прийнятих у рамках міжнародної організації, встановлюють самі держави-члени міжнародної організації [2].

Участь міжнародних організацій у реформуванні сфери безпеки почала рости у 1990-х рр., коли вони зрозуміли, що заходи розвитку, особливо під час і після конфліктів, не можуть бути успішними в умовах загроз. Керівництво сферою безпеки стали розглядати як важливий елемент організації, врядування і проектів реконструкції. Крім того, демократичний нагляд за сферою безпеки став важливою умовою партнерських відносин і членства в таких організаціях, як ЄС, НАТО і Рада Європи [3].

Європейський Союз (ЄС) – це економічне і політичне товариство 28 європейських країн. Мета цієї організації, створеної після 2-ї світової війни – сприяння економічній співпраці, а значить, уникнення конфліктів. Європейське Економічне Співтовариство (ЄЕС) було засноване у 1958 р. Спочатку воно налічувало шість країн: Бельгію, Німеччину, Францію, Італію, Люксембург і Нідерланди. Щоб відобразити еволюцію з чисто економічного союзу у політичний, ЄЕС у 1993 р. перебрало нинішню назву – Європейський Союз (ЄС). ЄС ґрунтується на верховенстві права. Людська гідність, свобода, демократія, рівність, верховенство права і дотримання прав людини є фундаментальними цінностями ЄС. Основоположний документ ЄС – Лісабонський договір 2009 [3].

Діяльність НАТО відповідає цілям та принципам Статуту ООН. Північноатлантичний договір було підписано 4 квітня 1949 року відповідно до Статті 51 Статуту ООН, яка підтверджує невід’ємне право незалежних держав на індивідуальну або колективну оборону.

НАТО – це міжурядова організація, у якій усі держави-члени повною мірою зберігають суверенність і незалежність. На сучасному етапі зусилля Альянсу спрямовані, передусім, на підтримку міжнародного миру й безпеки, протидію новим викликам і загрозам, гарантування стабільності й добробуту її країн-членів [4].

Головним принципом діяльності Організації є загальне визнання суверенними державами необхідності співпрацювати на основі неподільності безпеки його членів. Альянс дає можливість досягти індивідуальних власних цілей в питаннях національної безпеки через колективні зусилля.

Діяльність НАТО зосереджена на таких основних напрямках:

- здійснення миротворчих операцій з метою врегулювання конфліктів та забезпечення пост-конфліктного будівництва;
- боротьба з міжнародним тероризмом, розповсюдженням зброї масового знищення, нелегальним обігом наркотичних речовин, торгівлею людьми, незаконним відмиванням грошей;
- впровадження міжнародних освітніх та наукових програм;
- надання гуманітарної допомоги країнам, постраждалим від стихійних лих та техногенних катастроф;

- сприяння демократичному розвитку країн, забезпеченню дотримання основоположних прав людини, боротьбі з корупцією, ефективному функціонуванню механізмів державного управління.

Для того, щоб стати членом НАТО будь-яка країна має відповідати високим політичним, економічним, соціальним, ресурсним та безпековим стандартам. 28 країн-членів НАТО мають понад 900 млн. населення. 8 з 10 найбільш розвинутих держав світу є державами-членами НАТО. Членами Альянсу є 3 колишні радянські республіки та 6 країн колишнього соцтабору.

Ухвалення всіх рішень в НАТО відбувається на принципі консенсусу. Кожна країна-член НАТО має право вето, що дозволяє заблокувати будь-яке неприйнятне для неї рішення Альянсу.

Головною метою НАТО є захист свободи і безпеки всіх її членів політичними та військовими засобами відповідно до Статуту ООН. З самого початку існування Альянс працює над установленням справедливого і тривалого мирного порядку в Європі на засадах загальних демократичних цінностей, прав людини та верховенства права. Ця головна мета Альянсу наповнилась новим змістом по закінченні холодної війни, оскільки вперше у повоєнній історії Європи перспектива її досягнення стала реальністю [4].

Рада Європи виступає за свободу слова і засобів масової інформації, свободу зборів, рівність і захист меншин. Організація розпочала кампанії з таких питань, як захист дітей, боротьба з пропагандою ненависті в Інтернеті, захист прав ромів – найбільшої меншини Європи [5].

Рада Європи допомагає державам-членам у боротьбі з корупцією і тероризмом, а також в реалізації необхідних судових реформ. Група експертів у галузі конституційного права, відома як Венеційська комісія, пропонує юридичні консультації для країн у всьому світі. Рада Європи захищає права людини в рамках міжнародних конвенцій, таких як Конвенція про попередження та боротьбу з насильством щодо жінок та насилля в сім'ї та Конвенція про кіберзлочинність. Організація стежить за прогресом держав-членів у цих сферах і дає рекомендації через незалежні моніторингові органи. Сьогодні жодна держава-член Ради Європи не застосовує смертну кару [5].

Отже, слід відзначити, що правосуб'єктність будь-якої міжнародної організації визначена тими конкретними завданнями і цілями, які встановлені державами в установчому акті, що створює організацію. У зв'язку з цим кожна міжнародна організація має своє, властиве тільки їй коло прав та обов'язків, тобто кожна міжнародна організація володіє властивим їй обсягом правосуб'єктності.

Питання про міжнародну правосуб'єктність міжнародних організацій актуалізується в зв'язку з постійним зростанням їхньої кількості і посиленням їх ролі у вирішенні міжнародних проблем. Практично міжнародні організації стають універсальними структурами, у рамках яких держави в колективному порядку вирішують найбільш важливі питання міжнародного життя. Проте

міжнародна організація не може розглядатися як проста сума держав-членів або як їх уповноважений, колективний орган. Для того, щоб виконати свою статутну роль, організація повинна мати особливу правосуб'єктність, що відрізняється від простого підсумовування правосуб'єктності її членів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://arm.naiu.kiev.ua/books/mg/lectures/lecture_4.html#header.
2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://pidru4niki.com/16850303/pravo/pravo_mizhnarodnih_organizatsiy.
3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://securitysectorintegrity.com/uk/інститути-та-організації/міжнародні-організації/>.
4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://golos.kyivcity.gov.ua/content/nato.html?PrintVersion>.
5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/the-coe/about-coe>.

РОЗРОБКА ПРАВОВИХ МЕТОДІВ ЛІКВІДАЦІЇ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Карпенко Р. В., канд. юрид. наук

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Тіньова економіка – складне соціально-економічне явище, наявне в будь-якій країні, хоча й створює загрозу національній безпеці. З метою пошуку шляхів детінізації фінансових потоків, легалізації ринку праці та детінізації земельних відносин необхідно надалі використовувати правові методи ліквідації тіньової економіки, як складової корупційної економіки України. Слід вказати на розмаїтість причин зростання тіньового сектору у країнах, наприклад, у ЄС. Одночасно з кризовими негараздами та загально визнаними чинниками – надмірним оподаткуванням, завеликим соціальним навантаженням і суспільною поблажливістю до несплати податків – у деяких країнах діють додаткові фактори. До таких можна зарахувати чималі непрямі податки, високий рівень безробіття, жорсткі ліберальні реформи, надзвичайний рівень корупції та глибоко вкорінену «культуру нелегальності» [2].

Нашій країні потрібне створення правового механізму боротьби з тіньовою економікою на шляху до вступу в Євросоюз. Невиправдане збільшення масштабів державного втручання в економіку пов'язане з таким напрямком тінізації, як розподіл бюджетних фондів. У державах з перехідною економікою, до яких можна віднести і Україну, указаний

зв'язок носить зворотний характер. Скорочення витрат держави призводить до росту «тіні». По оцінкам експертів, на кожний процентний пункт зниження долі бюджету у ВВП приходиться один процентний пункт росту тіньової економіки.

Виходячи з вищевказаного та підводячи підсумок рушійного впливу на економіку нашої держави, виділяємо такі напрями подолання тіньової економіки, які розділяємо на:

- правові:

а) удосконалення та прийняття законодавчих і нормативних актів, положень щодо запобігання тінізації економіки та її впливу на соціально-економічний розвиток;

б) об'єктивний моніторинг роботи підрозділів внутрішнього контролю для попередження необґрунтованого тиску на чесних і принципових працівників;

в) запобігання торгівлі посадами та відомчими нагородами;

- економічні:

а) розроблення економічних механізмів і важелів щодо стимулювання розвитку формальної економіки у межах чинного національного і міжнародного законодавства;

б) ліквідація диспропорції в грошовому забезпеченні та привілеях працівників, які працюють на різних рівнях системи управління (центральний апарат і територіальні підрозділи) та іншим особовим складом;

в) запровадження інноваційних технологій, що відповідають міжнародним вимогам;

- соціальні:

а) виховання в населення, особливо в молоді, через ЗМІ, навчальні заклади різного рівня освітянської діяльності уваги до праці;

б) отримання достойної легальної заробітної плати, сплати податків, що є основою вирішення багатьох суспільних соціально-економічних проблем.

Також вважаємо за потрібне вивчення позитивного зарубіжного досвіду антикорупційної діяльності інших країн, особливо ЄС; вивчення новітніх наукових вітчизняних і зарубіжних здобутків правоохоронних та контролюючих органів з метою їх подальшої реалізації в практичній діяльності. Вирішення проблеми полягає в комплексному застосуванні різноманітних методів і засобів (правових, економічних, фінансових, соціальних, виховних). Це потребує організації та проведення численних досліджень з метою конкретних дієвих заходів щодо боротьби з вказаним негативним і небезпечним за своїми наслідками явищем.

Водночас відверто визнаємо, що робота із запобігання тіньовим схемам за підтримки європейських партнерів та вітчизняних правоохоронних та інших державних інституцій з досвідом фінансових розслідувань нагально потребують активного реформування. Уже функціонують Національна поліція та Національне антикорупційне

бюро, реорганізуються судові та фіскальні органи, створюється інші антикорупційні органи. Передбачається суттєве оновлення особового складу за рахунок молодих фахівців, які вкрай потребують оволодіння сучасним інструментарієм виявлення та розкриття економічних злочинів з використанням правильно побудованих систем збирання та аналізу інформації про рух коштів, майна, людей.

Протягом останніх років Україна мала наблизити своє законодавство до законодавства ЄС у шести секторах: транспорт, соціальна політика, технічні бар'єри в торгівля, підприємницька діяльність та торгівля послугами, довілля та діяльність компаній. Натомість у низці секторів прогрес виконання за останній рік взагалі відсутній. Слабке і довільне забезпечення законів і нормативних актів правовою санкцією стимулює тіньову економічну діяльність. Отримані висновки підкреслюють значення зміцнення державності і правових інститутів для обмеження як корупції, так і пов'язаної з нею тіньової економічної діяльності.

Успіх боротьби з тіньовою економікою та корупцією можливий лише за умови свідомої масової підтримки цієї боротьби в суспільстві, а це, у свою чергу, досяжно тільки при наявності високого рівня довіри громадян до державних інститутів влади і управління.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Стан корупції в Україні. Результати загальнонаціонального дослідження 2019 р. URL: <http://udscn.guds.gov.ua/lilcs/Dos 1/2.pdf>.
2. Воробей П. А. Кримінальна відповідальність за незаконну торговельну діяльність: монографія / за ред. В. К. Матвійчука. Київ: Укр. академія внутр. справ, 2018. 116 с.
3. Хавронюк М. І. Науково-практичний коментар до Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції». К.: Атіка, 2011. 424 с.

ЕКОЛОГІЧНА КРИЗА В УКРАЇНІ ЯК ПРОЯВ ЕКОТЕРОРИЗМУ

*Коваленко-Чукіна І. Г., канд. іст. наук, доцент
Уманський національний університету садівництва*

Екологічна криза має якісно іншу природу порівняно з усіма попередніми кризами. Це перша криза, що охопила всю планету та цілком зумовлена не природними процесами, а технологічно-виробничими причинами. Темпи зміни параметрів біосфери, причиною яких є ця екологічна криза, виявилися в сотні і тисячі разів більшими, ніж темпи її природної еволюції. Почалася загальна глобальна деградація природного середовища. Яка може привезти до глобального – екотероризму.

Чималу роль грає в розвитку екологічної кризи складний соціальний фон з розколом людського суспільства на конкуруючі блоки: соціалізм – капіталізм, Захід – Схід, країни, що розвиваються – економічно розвинуті країни, сільське населення – міське населення.

Україна охоплена екологічною кризою, яка в окремих регіонах перетворилася на справжню екологічну катастрофу. Природне середовище України сплюндроване. Стоїмо перед загрозою знищення не лише рідкісних представників флори, фауни, унікальних ландшафтів, але й перед фактом дедалі зростаючого винищення таких дорогих нашому серцю типових краєвидів і екосистем, як степові, лісові, гірські, що становлять красу і гордість України. Україна, яка упродовж віків вважалася однією з найбагатших, найвроджайніших, найчарівніших країн Європи, відзначаючись сприятливими природними умовами, прекрасними родючими землями, здоровим кліматом, сьогодні перетворилася на місце невинуватої концентрації підприємств важкої, видобувної, хімічної промисловості, атомних електростанцій, військових об'єктів і просто звалищ, які спотворюють і забруднюють навколишнє середовище [3].

Деградація природного середовища під впливом технічного наступу знищує гармонію людського буття, спотворює духовний світ людини, робить її немічною і невилною. Виснаження ресурсів природи породжує великі глобальні і регіональні проблеми, веде до всесвітнього Апокаліпсису – загибелі людства. Поділяючи глобальні турботи людства, сповідуючи філософію виживання, створення нового світового порядку без війн, насильства та екологічних катастроф.

Екологічний тероризм – це тероризм на небезпечних, з точки зору екології, об'єктах. З цієї точки зору до небезпечних об'єктів відносяться всі типи електростанцій, виробництва ядерного паливного циклу та ядерних боєприпасів, хімічні, нафтохімічні і нафтопереробні, металургійні, біотехнічні підприємства, сховища їх сировини і продукції; нафто-, газо- та аміакопроводи, а також військові об'єкти, містять радіоактивні та отруйні речовини, їх сховища і звалища відходів. Основна частина таких об'єктів розташована в портово-промислових зонах міст-портів, у великих містах і густонаселених місцях, створюючи постійну загрозу екологічних катастроф. Екологічний тероризм – залякування людей за допомогою впливу на навколишнє середовище.

Екологічний тероризм більш небезпечний, ніж багато інших злочинів терористичної спрямованості, оскільки насильницькі дії застосовуються до громадян чи їх власності опосередковано, через навколишнє середовище, існування в якій надалі буває утруднено або неможливо для всього живого. Екологічний тероризм може привести до необоротних наслідків [4].

Екологічний стан України – наближений до екотероризму це наш спільний біль, наша колективна тривога, наша історична відповідальність Українська економіка останнього століття традиційно орієнтувалася на розвиток енергомістких і

ресурсоспоживаючих технологій. Це відбувалося завдяки промисловій інфраструктурі, що базувалася на розвитку гірничодобувного виробництва, хімії, металургії та важкого машинобудування.

Прагнення взяти від природи якомога більше і в найкоротші строки призвело до величезного дисбалансу в системі «суспільство-екологія», забруднило землі, повітря, води, зіпсувало ландшафт. Майже 1/3 території опинилася забрудненою радіонуклідами [3].

Розвиток суспільства здійснюється через постійні конфлікти його повсякденних інтересів з інтересами природного оточення. Як правило, вони вирішуються на користь інтересів суспільства виходячи з «антропоцентричного утилітаризму», який виправдовує будь-яке використання елементів природи людиною. Однак сьгоднішні інтереси суспільства не можуть бути головним принципом у вирішенні подібних ситуацій. Етичні норми цих взаємин слід розглядати з позицій не тільки права, а й обов'язків людського суспільства перед природою, продовження життя на Землі як нинішніх, так і майбутніх поколінь, а це передбачає піклування про збереження існуючої природної обстановки та її окремих елементів. У міру становлення та розвитку суспільства, усвідомлення спільності інтересів, зростання культури відбувалося формування етичних норм поведінки людини стосовно інших живих організмів. Розуміння того, що вони також мають право на життя, захищає їх від безцільного винищення і жорстокого ставлення до них [5].

Безперечно, сучасний екологічний стан – наслідок існування України в межах СРСР. Так, за оцінками експертів, внаслідок панування в СРСР планової, командно-адміністративної системи, економіка розвивалась не беручи до уваги екологічні наслідки. В результаті економіка України є однією з екологічно найбрудніших з усіх країн бувшого СРСР. Вона перенасичена хімічними, металургійними, гірничорудними виробництвами із застарілими технологіями. Екологічну небезпеку створюють також значні обсяги відвалів пустої породи, золи, шлаків, шкідливі викиди в воду і атмосферу. На території України накопичено більш ніж 17 млрд. т. промислових відходів. Їх обсяг щорічно зростає на 1 млрд. т. Це наслідок дуже щільного розміщення промислових підприємств.

Відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України»

до загроз національним інтересам і національній безпеці в екологічній сфері належать:

- значне антропогенне порушення і техногенна перевантаженість території України, зростання ризиків виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного походження;
- нераціональне, виснажливе використання мінерально-сировинних природних ресурсів як невідновлюваних, так і відновлюваних;
- неподоланність негативних соціально-екологічних наслідків Чорнобильської катастрофи;

- погіршення екологічного стану водних басейнів, загострення проблеми транскордонних забруднень та зниження якості води;
- загострення техногенного стану гідротехнічних споруд каскаду водосховищ на р. Дніпро;
- неконтрольоване ввезення в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин, матеріалів і трансгенних рослин, збудників хвороб, небезпечних для людей, тварин, рослин і організмів, екологічно необґрунтоване використання генетично змінених рослин, організмів, речовин та похідних продуктів;
- неефективність заходів щодо подолання негативних наслідків військової та іншої екологічно небезпечної діяльності;
- небезпека техногенного, у тому числі ядерного та біологічного тероризму;
- посилення впливу шкідливих генетичних ефектів у популяціях живих організмів, зокрема генетично змінених організмів та біотехнологій;
- застарілість та недостатня ефективність комплексів з утилізації токсичних і екологічно небезпечних відходів [9].

Загроз національній безпеці України в екологічній сфері, яка, на жаль, є дуже привабливим об'єктом загроз даного класу. Знання і можливість вірного діагностування та класифікації тих чи інших загроз допоможе усвідомлювати алгоритми дій тих держав чи організацій або окремих осіб, які можуть перетворити Україну на екологічну колонію.

У системі міжнародної співпраці Україна зазвичай робить дві основні помилки. Перша з них полягає у відсутності механізму міждержавної співпраці та реагування на спільні проблеми. Друга – в тому, що проблемам виключно управлінського характеру надається політичне забарвлення.

Проблема глобальної зміни клімату може призвести до демографічної катастрофи, заявив координатор системи ООН в Україні Френсіс О'Доннелл. Звіт людського розвитку «Боротьба зі зміною клімату: людська солідарність у розділеному світі».

Україна може зіштовхнутися з демографічною катастрофою, яка може бути порівняна з Голодомором. За цей час населення України може скоротитися на 25%. Якщо не вдасться подолати проблему зміни клімату, це може призвести цивілізацію до катастрофи.

Для подолання проблеми зміни клімату необхідне усвідомлення того, що це є нагальною проблемою, виявлення колективної відповідальності людей і політичної волі лідерів країн. Звіт закликає розвинуті країни знизити викиди парникових газів до 2050 року на 80% порівняно з рівнем 1990 року, а країни, що розвиваються, – на 20%.

Україна посідає 18-те місце після Франції, Бразилії та Іспанії серед 30 країн світу з найбільшою кількістю шкідливих викидів в атмосферу. Україна займає активну позицію щодо здійснення заходів із

запобігання зміні клімату і веде роботу з практичної реалізації механізмів Кіотського протоколу [7].

З погляду небезпеки виникнення катастроф найпильнішої уваги вимагає ядерний тероризм.

Ця проблема актуальна для України і багатьох країн з розвиненою ядерною енергетикою. В останні роки неодноразово виникала загроза ядерного тероризму.

Важливою складовою економіки України є ядерна енергетика. Так, обсяги електроенергії, виробленої на АЕС, складають понад 43% від загального виробництва електроенергії в державі. За кількістю ядерних реакторів Україна посідає дев'яте місце у світі та п'яте в Європі. Всі реактори типу ВВЕР. В Україні діють 4 атомних електростанцій з 15 енергоблоками, одна з яких, Запорізька АЕС з 6 енергоблоками загальною потужністю в 6 000 МВт є найпотужнішою в Європі.

На окрему увагу заслуговує проблема поводження з радіоактивними відходами (РАВ) та відпрацьованим ядерним паливом, оскільки Україна не має національних або регіональних сховищ для відпрацьованого ядерного палива, крім одного локального сховища на майданчику Чорнобильської АЕС. Наслідки аварії на Чорнобильській атомній електростанції стали довготривалим фактором радіаційної загрози для населення на значній території. Внаслідок аварії на ЧАЕС забруднено 8,4 млн га сільськогосподарських угідь, зокрема 3,5 млн. ріллі, близько 400 тис. га природних кормових угідь та понад 3 млн. га лісів.

Однією з основних проблем, пов'язаних з ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи, є забезпечення населення, що постраждало, екологічно чистими продуктами харчування. Ця проблема загострюється через економічну кризу в Україні. Складність отримання екологічно чистої продукції викликала необхідність у профілактичному використанні детоксуючих речовин, здатних за короткий час вивести з організму радіоактивні речовини, важкі метали, патогенні мікроорганізми і продукти їхньої життєдіяльності. Наслідки Чорнобильської катастрофи прямо або опосередковано позначилися на всіх галузях народного господарства у всіх регіонах України. Сильного негативного психологічного впливу зазнало населення України, особливо постраждало здоров'я дітей та осіб найпродуктивнішого віку. Крім того, ця подія викликала регульовану і нерегульовану міграцію населення, сформувала у нього негативне ставлення до атомної енергетики і окремих радіаційно небезпечних виробництв [8].

Зараз світова громадськість дуже стурбована сучасною екологічною ситуацією. Кризовий стан довкілля відображається у ставленні до нього більшості людей. З метою філософсько-світоглядного і методологічного осмислення процесів глобалізації в розвитку сучасного світу в жовтні 2001 р. в Києві за ініціативою благодійного центру «Практична філософія» була проведена

міжнародна конференція, учасники якої підкреслювали органічну взаємопов'язаність соціального і культурного розвитку країн світу, намагалися теоретично спроектувати можливість існування людства в ХХІ столітті як залежного від розв'язання екологічних проблем.

Розвиток суспільства здійснюється через постійні конфлікти його повсякденних інтересів з інтересами природного оточення. Як правило, вони вирішуються на користь інтересів суспільства виходячи з «антропоцентричного утилітаризму», який виправдовує будь-яке використання елементів природи людиною. Однак сьгоднішні інтереси суспільства не можуть бути головним принципом у вирішенні подібних ситуацій. Етичні норми цих взаємин слід розглядати з позицій не тільки права, а й обов'язків людського суспільства перед природою, продовження життя на Землі як нинішніх, так і майбутніх поколінь, а це передбачає піклування про збереження існуючої природної обстановки та її окремих елементів. У міру становлення та розвитку суспільства, усвідомлення спільності інтересів, зростання культури відбувалося формування етичних норм поведінки людини стосовно інших живих організмів. Розуміння того, що вони також мають право на життя, захищає їх від безцільного винищення і жорстокого ставлення до них [5].

В останні 10 років відбулися певні позитивні зрушення, проявляється прагнення докорінним чином змінити підходи до розв'язання екологічних кризи яка б могла привезти до екотероризму. Використовуючи весь загальнолюдський інтелект і набуті знання в галузі охорони природи та раціонального споживання її ресурсів, розвиваючи міжнародне співробітництво, обмінюючись інформацією, надаючи наукову, матеріальну й технічну допомогу, необхідно домогтись ефективною вирішення головної проблеми – зберегти сферу життя на Землі.

СПИСОК ЛІТУРАТУРИ

1. Гардашук Т. Екологічна політика та екологічний рух: сучасний контекст. К.: 2000.
2. Андрієнко В. І. Екологічна криза сьогодення. К., 2006.
3. Гардашук Т. Екологічна політика та екологічний рух: сучасний контекст. К.: 2000.
4. Залысин И. Что противопоставит терроризму? Независимая газета. 2000. 11 ноября.
5. Боков В. А., Лущик А. В. Основи екологічної безпеки. Сімферополь: Сонат, 2004. 224 с.
6. Закон України «Про охорону атмосферного повітря» Верховна Рада України; Закон від 26.04.2014 №1193-18. URL: <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2707-12>.
7. Качинський А. Л. Екологічна безпека України: системний аналіз перспектив покращення. Київ: НІСД (Сер. «Екологічна безпека»; Вип. 5), 2001. 312 с.

8. Постанова КМУ №956 від 11.07.2002. «Про ідентифікацію та декларування безпеки об'єктів підвищеної небезпеки» / ВВР. Документ 956–2002–п, чинний, редакція від 12.01.2016, підстава 1097–2015–п. Київ: Законодавство України, 2002. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/.

9. Закону України «Про основи національної безпеки України» Верховна Рада України; Закон від 19.06.2003р.№964-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/964-15>.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ПІД ЧАС ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Кришталь Т. М., д-р екон. наук, професор;

Крічкер О. Ю., канд. іст. наук

Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля

Національного університету цивільного захисту України

Кожний громадян України має право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом [1].

Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Держава вживає усі необхідні заходи для забезпечення виплати і доставки усіх видів соціальних допомог громадянам під час дії воєнного стану, а саме: виплату державних допомог, компенсацій, пенсій, пільг і житлових субсидій тощо. Органи соціального захисту населення у період дії воєнного стану не припиняють свою щоденну роботу та забезпечують соціальний захист найбільш вразливих категорій населення, зокрема, малозабезпечених сімей, осіб з інвалідністю, багатодітних родин, одиноких матерів тощо.

В умовах сучасних реалій Міністерством соціальної політики разом з Національною соціальною сервісною службою та Пенсійним фондом України визначено альтернативні способи виплати пенсій та соціальних допомог на випадок збоїв у роботі тої чи іншої банківської установи, а також для переміщених осіб, які отримують пенсію через поштового оператора. Ці кроки дозволили забезпечити безперебійність у здійсненні виплат пенсій та соціальних допомог.

Пенсійний фонд України здійснює виплату пенсій з березня 2022 року у строки, визначені законодавством, та з урахуванням особливостей, передбачених постановою Кабінету Міністрів України від 26 лютого 2022 р. №162 [2].

Відповідно до статті 47 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» пенсія виплачується щомісяця, у строк не пізніше 25 числа місяця, за який виплачується пенсія, виключно в грошовій формі за зазначеним у заяві місцем фактичного проживання пенсіонера в межах України незалежно від задекларованого або зареєстрованого місця проживання пенсіонера, зокрема організаціями, що здійснюють виплату і доставку пенсій [3].

Згідно положень постанови Кабінету Міністрів України від 26 лютого 2022 р. №162 виплата пенсії може здійснюватися без урахування строків, визначених частиною першою статті 47 Закону України [3], та в розмірах не менших, ніж були встановлені за попереднім місцем. Тобто, у разі необхідності, виплатний період може бути продовжено після 25 числа.

У разі тимчасової зміни фактичного місця проживання одержувача виплата пенсії йому здійснюється шляхом переказу коштів без відкриття рахунка у банку на підставі звернення (особистого, за допомогою засобів телекомунікаційного зв'язку чи в особистому електронному кабінеті на веб-порталі електронних послуг) до органів Пенсійного фонду України.

Окремої уваги потребує питання соціального захисту осіб, які перемістилися у зв'язку з воєнними діями. За даними Міністерства соціальної політики України більше 130 тисяч людей вже зареєструвались як вимушено переміщені особи після впровадження воєнного стану. При цьому, в Єдиній інформаційній базі даних про внутрішньо переміщених осіб зареєстровані майже 1,6 мільйонів людей. Такі громадяни мають стати на облік за місцем фактичного проживання в територіальній громаді та надати інформацію про отримувані види державних соціальних допомог, а також стан виплати за попереднім місцем проживання. Слід відмітити, що Урядом постійно опрацьовуються питання призначення, продовження виплати раніше призначених державних допомог, тобто без звернення громадян.

Кабінетом Міністрів України визначено особливості щодо нарахування та виплата грошових допомог, пільг та житлових субсидій на період дії воєнного стану на території адміністративно-територіальних одиниць, де структурні підрозділи з питань соціального захисту населення районних, районних у м. Києві державних адміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах (у разі їх утворення) рад, які не мають можливості забезпечити підготовку виплатних документів та проведення фінансування [4]. Такий механізм дозволить забезпечити своєчасне нарахування та виплату людям грошових допомог, пільг та субсидій в умовах, коли органи соціального захисту не мають змоги працювати в тих чи інших населених пунктах через активні бойові дії.

Щоб забезпечити вимушених переселенців житлом, Уряд ухвалив рішення компенсувати місцевим бюджетам громад, які безкоштовно розміщують вимушених переселенців, вартість

відповідних комунальних послуг. Також компенсації отримують люди, які прихистили в своєму житлі таких осіб.

За пропозицією Мінсоцполтики Урядом прийнято рішення надавати адресну грошову допомогу на проживання внутрішньо переміщеним особам. Це щомісяця – 3 000 гривень на кожну дитину або людину з інвалідністю, і 2 000 гривень – на кожну іншу особу.

Допомога надаватиметься щомісяця під час воєнного стану та одного місяця після його відміни. Ці виплати не оподатковуються, не включаються до розрахунку сукупного доходу сім'ї при визначенні права на інші види соціальних допомог, та надаються додатково до інших соціальних гарантій, таких як пенсія, різні види соціальних допомог, житлова субсидія тощо.

На нашу думку, платформа «Допомога» стала додатковим ресурсом підтримки громадян, яка значно покращує роботу системи соціального захисту. Мінсоцполітики України розвиває дану платформу, що дає змогу розширити можливості для підтримки громадян, які зараз потребують допомоги та опинилися в складних обставинах.

Міністерство соціальної політики України разом із ЮНІСЕФ розпочали багатоцільову програму грошової допомоги для незахищених родин із дітьми, які постраждали через війну та потребують фінансової підтримки. Додаткові виплати у рамках цієї програми мають посилити державні програми підтримки внутрішньо переміщених осіб, які вже започатковані Урядом України. Допомогу зможуть отримати родини, що належать до таких категорій:

1. Родини, які мають трьох і більше неповнолітніх дітей, з яких принаймні одна дитина не досягла двох років;

2. Сім'ї з двома або більше дітьми, де одна дитина має інвалідність.

Виплата складає 2 220 грн. для кожного члена сім'ї на місяць, але не більше як для п'ятьох людей. Виплату даватимуть одноразово на три місяці, тобто суму за три місяці одним платежем. Ця виплата буде здійснюватися визначеним категоріям додатково до виплат, які проводяться за державними програмами, зокрема додатково до виплати внутрішньо переміщеним особам на проживання.

Отже, соціальний захист громадян в умовах воєнного стану полягає в наданні державою цілеспрямованої соціальної допомоги найбільш незахищеним верствам населення шляхом здійснення заходів, які реалізуються відповідними органами державної та місцевої влади та видатків з відповідних бюджетів. Тобто мають бути створені умови, які нейтралізують вплив негативних факторів, пов'язаних із з воєнними діями, або компенсують цей вплив.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України. URL:
<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

2. Про особливості виплати та доставки пенсій, грошових допомог на період введення воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 26 лютого 2022 р. №162. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/162-2022-%D0%BF#Text>.

3. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закону України від 9 липня 2003 року №1058-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#n722>.

4. Про особливості нарахування та виплати грошових допомог, пільг та житлових субсидій на період дії воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 07 березня 2022 р. №215. URL: <https://www.kmu.gov.ua/>.

ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО У СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

*Круглов В. В., д-р держ. упр., доцент
Харківський національний університет будівництва та архітектури*

Розвиток теорії державного управління останніми роками спрямовувався на пошук більш гнучких механізмів, які б дозволяли максимально ефективно використовувати можливості держави та існуючі приватні ресурси; стимулювати функціонування кластерних утворень, мережевого управління, посилення конкуренції у державній сфері. Тенденції інноваційних змін у новому державному управлінні передбачають вирішення існуючих та абсолютно нових проблем суспільства, спираючись на управлінське лідерство, сучасні інформаційно-комунікативні технології, які використовує суспільство, партнерство, прозорі способи функціонування та звітування перед суспільством та контроль з боку громадянського сектору.

Еволюція теорії державного управління поступово створює сучасні моделі взаємодії різних форм власності для задоволення важливих потреб країни. Формування інституційного середовища передбачає створення державою відповідних правових норм та інститутів, які сприятимуть розвитку державно-приватного партнерства (ДПП) у сферах освіти, науки, охорони здоров'я, комунальних послуг, охорони навколишнього середовища та ін. Впровадження сучасних економічних механізмів повинно підвищити ефективність проектів ДПП; забезпечити прозорість фінансової системи; зменшити податкове навантаження для інвесторів; забезпечити захист інвестицій шляхом підвищення гарантування процесів у проектах ДПП.

Надання державних послуг через реалізацію державно-приватного партнерства зазнає значного поширення та викликає інтерес у світі, враховуючи потреби масштабних змін щодо розширених сервісних можливостей інфраструктурних проектів. За

рахунок об'єднання партнерських ресурсів, що вміщує державне управління та регулювання, посилені технологічним рівнем приватного власника, вирішуються актуальні завдання, пов'язані з забезпеченням суспільних інтересів у різних сферах діяльності. В результаті маємо поліпшені можливості надання державних послуг, який відчуває як кожен споживач так і суспільство [1].

Інвестиції у розвиток інфраструктурних об'єктів на основі державно-приватного партнерства у країнах, що розвиваються, у I півріччі 2021 р. склали 35,6 млрд дол США у 133 проектах, що на 68% більше, ніж у I півріччі 2020 року. Зазначені показники демонструють рівень відновлення, ніж після світової фінансової кризи 10 років тому, коли рівень інвестицій з I півріччя 2011 року до першої половини 2012 року зріс лише на 17%. Відновлення до рівня інвестицій до періоду, що передував COVID-19, можливо спостерігати в деяких регіонах світу. У першій половині 2021 р. інвестиційні зобов'язання були зареєстровані в 39 країнах, що збільшилося відповідно до кількості країн у першому півріччі 2020 р. (32 країни) та у I півріччі 2019 р. (38 країн). Перше півріччя 2021 року також продемонструвало зростання порівняно з попереднім п'ятирічним середнім рівнем I півріччя (2016–2020 рр.) у 35 країнах. Це позитивний приклад відновлення, враховуючи значні поточні економічні та соціальні наслідки COVID-19. Велика кількість країн забезпечили інвестиції в проекти державно-приватного партнерства. Наприклад, 12 країн Африки на південь від Сахари (SSA), забезпечили інвестиційні зобов'язання в розмірі 3,6 млрд дол США, що на 105% більше ніж у I півріччі 2020 року (1,8 млрд дол США в 9 країнах. Європа та Центральна Азія (ECA) також продемонстрували значне відновлення, з інвестиційними зобов'язаннями в 4,7 млрд дол США в I півріччі 2021 року, що на 279% більше, ніж у I півріччі 2020 р. Латинська Америка та Карибський басейн (LAC) забезпечили 14,5 млрд дол США інвестиційних зобов'язань (включаючи 5,6 млрд дол США в рамках трьох операцій з концесії національного водоканалу Ріо-де-Жанейро в Бразилії), що на 84% більше, ніж у I півріччі 2020 року. З іншого боку, у регіоні Східної Азії та Тихому океані (EAP), де визначено інвестиційні зобов'язання в розмірі 9,9 млрд дол США (124% зростання порівняно з I півріччям 2020 р.), значно впали фінансові залучення (нижче інвестиційних зобов'язань регіону до пандемії). У порівнянні з I півріччям 2019 р. рівень інвестицій в регіоні EAP знизився на 53%. Регіон Південної Азії (SAR) та Близький Схід і Північна Африка (MENA) були єдиними регіонами, у яких рівень інвестицій ще більше знизився з першої половини 2020 р. до 2,5 млрд доларів США та 415 млн. дол США відповідно. Це зниження становить 49% (SAR) і 59% (MENA) порівняно з рівнем I півріччя 2020 р. У цих регіонах, особливо в Південній Азії, у першій половині 2021 р. відбулися значні проблеми через триваючу пандемію [2].

У 2020 році COVID-19 майже зупинив розвиток інфраструктурного сектору, при цьому рівень інвестицій був історично

низьким з моменту створення бази даних Приватної участі в інфраструктурі (PPI). Незважаючи на те, що пандемія продовжує спричиняти глобальні порушення, рівень інвестицій частково повертається до рівня до пандемії в багатьох країнах, що вказує на те, що інфраструктурний бізнес повільно переходить до нових показників в умовах пандемії. Оскільки країни планують відновлення, включаючи використання витрат на інфраструктуру для стимулювання економіки після COVID-19, для країн важливо забезпечити, щоб запропоновані нові інвестиції в інфраструктуру були екологічними, стійкими та інклюзивними. Хоча попит на інфраструктуру зараз вищий, ніж будь-коли, багато органів державної влади стикаються з серйозними фіскальними обмеженнями в результаті значних ресурсів, витрачених державою на пом'якшення значних економічних та соціальних наслідків пандемії. Ці фіскальні обмеження означають, що державі доведеться все більше покладатися на інвестиції приватного сектора для фінансування розвитку інфраструктури [2].

Тенденції щодо розвитку державно-приватного партнерства мають схильність до впливу світових економічних криз в т. ч. наслідків пандемії COVID-19. Динаміку кількості проєктів у країнах, які розвиваються, та інвестиційні ресурси за період 2015–2020 рр. приведено на рис. 1. Вказані показники містять інформацію щодо інфраструктурних проєктів у країнах, що характеризуються низьким та середнім рівнем доходів. Але, не зважаючи на певні фінансові чи технічні проблеми, можна зазначити, що реалізація проєктів ДПП має значні масштаби та суттєві залучення інвестицій.

Враховуючи сутнісні характеристики державного управління, що передбачає зменшення розмірів державного впливу, зміщення управлінських рішень щодо надання суспільних послуг шляхом децентралізації повноважень, визначенні цільових орієнтирів, переважно увага приділяється питанням участі приватних партнерів лише в якості співучасників інфраструктурних об'єктів та надавачів послуг. Зазначений підхід звужує бачення механізмів використання потенціалу приватного сектору у процесах системи державного управління. Делегування державою прав (використання власності, розпорядження, фінансові преференції) та повноважень (розподіл прибутків, ризиків) у сферу відповідальності приватного партнера знаходиться в площині еволюції від класичних моделей на основі надання послуг (угоди на управління, концесії, спільні підприємства) [3] до моделей, які доповнюють та розширюють державні функції – адміністративні, контрольні, безпекові.

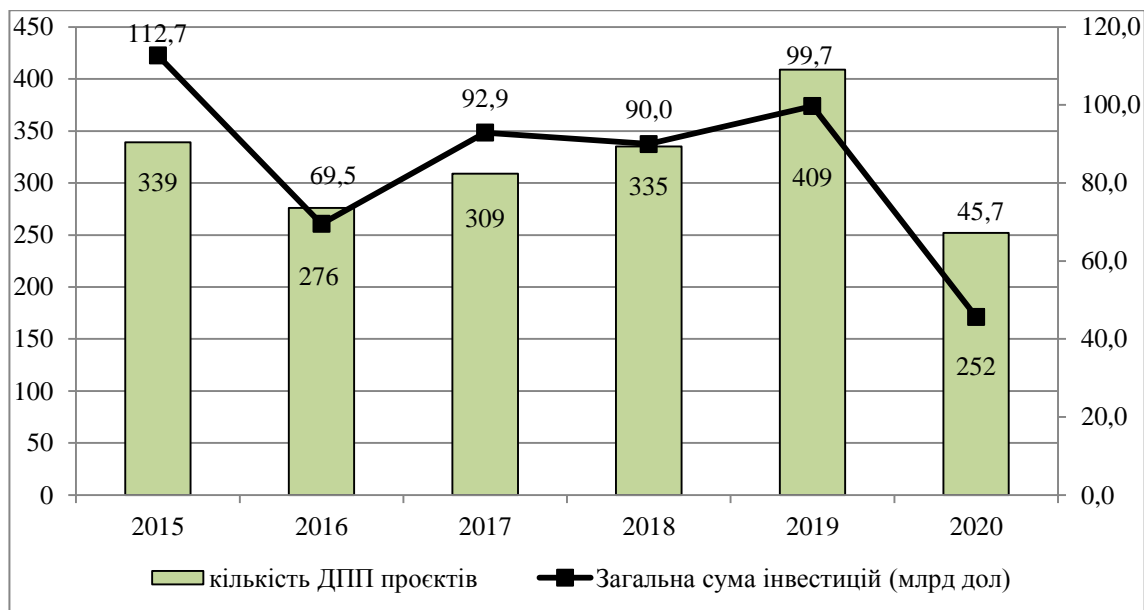

Рис. 1. Загальна кількість проєктів ДПП та сума інвестицій у країнах, які розвиваються, 2015-2020 рр. [4]

Досконала та прозора законодавча база у сфері реалізації проєктів ДПП забезпечує ключову роль у функціонуванні економічного простору, таким чином, формування правових та інституційних чинників має гарантувати успішну реалізацію проєктів ДПП [5]. Порівнюючи здійснення процесів управління сферою ДПП в Україні з середніми світовими, регіональними (Європа, Центральна Азія) даними та показниками групи країн за економічним розвитком (рис. 2), маємо виділити лідерство України відносно питань пропозицій приватного власника та щодо процесу підготовки проєктів ДПП.

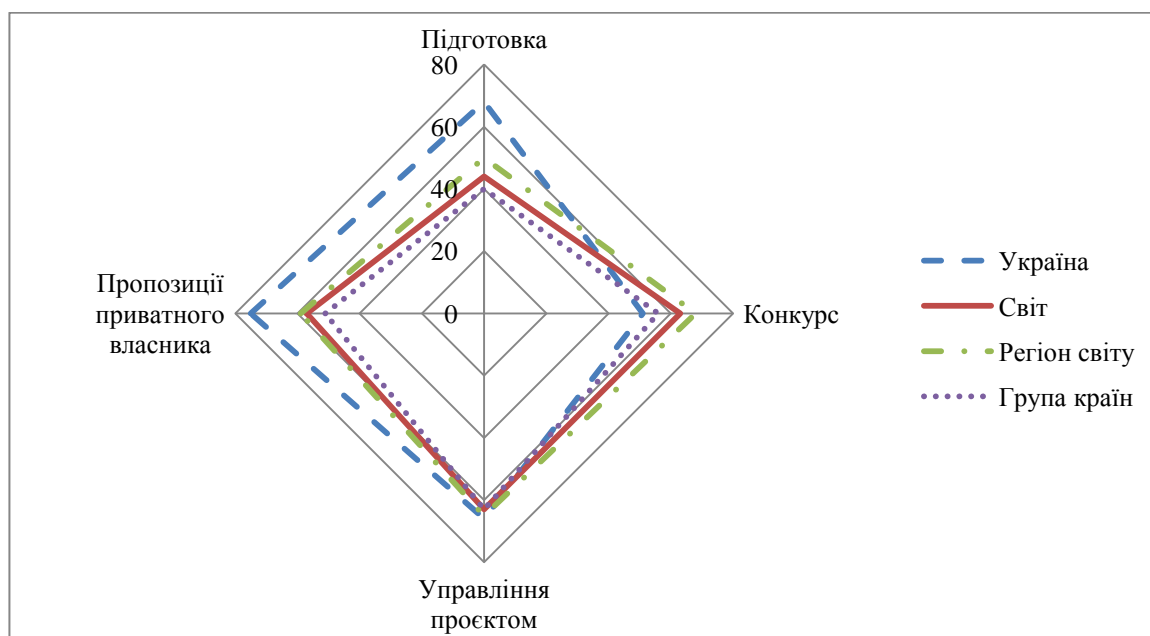

Рис. 2. Процеси реалізації проєктів ДПП [5]

Якщо розглянути інші характеристики формування державної політики та умов реалізації проєктів ДПП в Україні, то слід зупинитися на Індексі Infrascore, який передбачає п'ять напрямів визначення рівня розвитку досліджуваної сфери, що спираються на показники Світового банку у інфраструктурній сфері [6]. На рис 3 представлено порівняння вітчизняних показників забезпечення фінансування; правового регулювання; операційного досвіду; інституцій; інвестиційного та бізнес-клімату у процесі здійснення ДПП із середнім значенням показників окремих країн (Албанія, Білорусь, Єгипет, Грузія, Йорданія, Казахстан, Марокко, Румунія, Сербія, Словаччина, Туреччина). З даного аналізу можна зробити висновок про недостатню розвиненість середовища, що має сприяти розвитку державно-приватного партнерства в Україні.

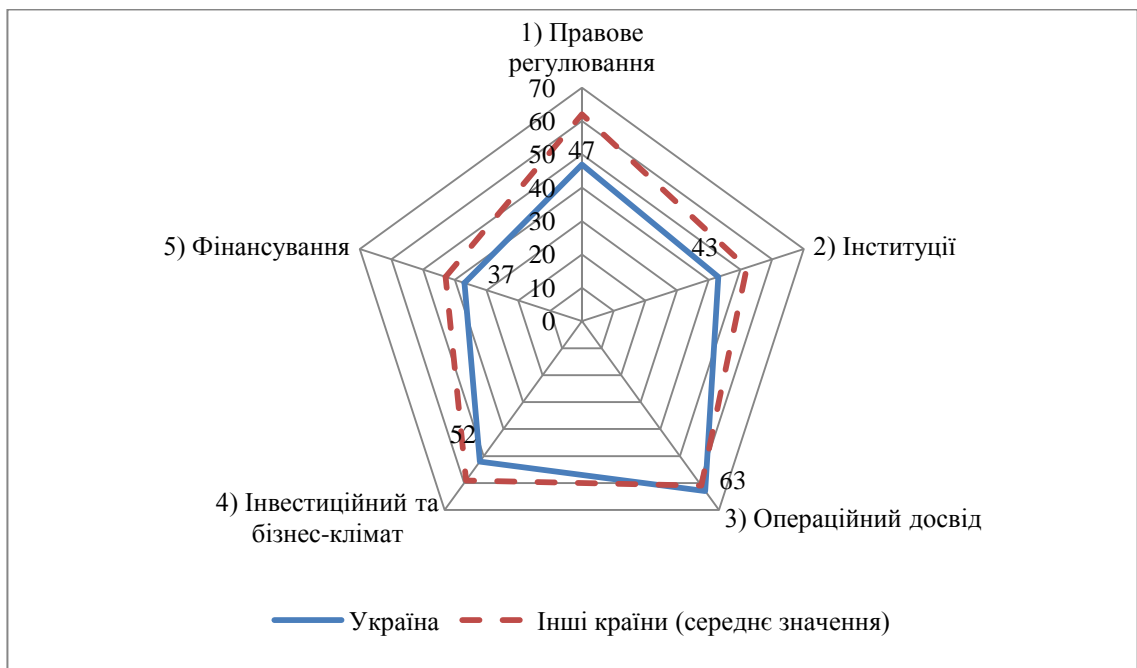

Рис. 3. Забезпечення умов розвитку державно-приватного партнерства [6]

Дослідження теоретичних підходів з точки зору розвитку системи державного управління демонструє наявність окремих недоліків, а саме: зосередженість процесів реалізації проєктів державно-приватного партнерства на організаційних та контрольних функціях (обґрунтування, організаційно-адміністративні механізми відбору партнера, реалізація проєкту, моніторинг виконання). Доцільним вбачається посилення функцій планування процесів залучення приватного партнера на державному, регіональному та полісекторальному рівнях, що дозволить раціонально визначати потреби, можливості комплексного формування політики розвитку соціально-економічних пріоритетів різного рівня [7]. Функції мотивації передбачатимуть формування державної політики, спрямованої на залучення широкого кола зацікавлених суб'єктів для реалізації встановлених державою цілей, які враховуватимуть конкуренцію,

підвищену відповідальність, ефективність, поєднання переваг. Для досягнення необхідних змін можливо передбачити узгодження функцій та компетенцій суб'єктів управління, довгострокову реалізацію окремих державних політик, розширення правових меж взаємодії партнерів.

Логічним еволюційним шляхом розвитку партнерства між державним і приватним сектором має бути спільне виконання державних функцій, що дозволить посилити можливості державного регулювання економічними та соціальними процесами, реалізовувати політику розвитку ключових галузей та затверджених стратегічних документів, які враховують спільні інтереси та потреби секторального характеру, передбачаючи інструментарій контролю з боку громадянського суспільства. Зазначене матиме позитивний вплив на стабілізацію макроекономічних показників, якість життя, показники безпеки, зниження територіальних диспропорцій. Реалізація сучасних підходів до розвитку державно-приватного партнерства в системі державного управління має зосередитися на встановленні цілей ключових секторів господарської діяльності, формулюванні економічної політики, взаємоузгодження документів стратегічного характеру, ефективній реалізації завдань, моніторингу процесів реалізації інфраструктурних проєктів, посиленні управлінських функцій та інституціональної спроможності, удосконаленні процедур конкурсного відбору приватного партнера, покращенні інвестиційного клімату та конкурентного середовища.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Panayides P. M., Parola F., Lam J. S. L. The Effect of Institutional Factors on Public-Private Partnership Success In Ports. *Transportation Research Part A: Policy & Practice*. 2015. № 71. P. 110–127.
2. Private Participation in Infrastructure (PPI). Half Year (H1) Report. The World Bank, 2022. URL: <https://ppi.worldbank.org/content/dam/PPI/documents/PPHalf-Year-Report.pdf>.
3. Круглов В. В. Моделі державно-приватного партнерства. *Держава та регіони*, 2018. №2 (62). С. 56–61.
4. PPI Project Database. The World Bank. 2022. URL: <http://ppi.worldbank.org>.
5. Benchmarking Infrastructure Development 2020: Assessing Regulatory Quality to Prepare, Procure, and Manage PPPs and Traditional Public Investment in Infrastructure Projects. World Bank, Washington, 2020. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/34608>.
6. Measuring the enabling environment for public-private partnerships in infrastructure. The Economist Intelligence Unit. URL: <https://infrascope.eiu.com/>.
7. Круглов В. В. Впровадження механізмів державно-приватного партнерства в інфраструктурних проєктах. *Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2018. Т. 29 (68). №4. С. 65–66.

ПИТАННЯ ЗМІН В ЗАКОНОДАВСТВІ ЩОДО ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ

Постригань Т. Л., канд. юрид. наук, доцент;

Чемерис С. О.

Черкаський державний технологічний університет

Відповідно до статті 41 Конституції України, кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності [1].

Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним.

Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану.

Конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом [1].

Відповідно до статті 392 ЦК України, власник майна може пред'явити позов про визнання його права власності, якщо це право оспорується або не визнається іншою особою, а також у разі втрати ним документа, який засвідчує його право власності [2].

Судовий захист права власності здійснюється шляхом розгляду справ за такими позовами, зокрема:

- про визнання права власності на майно;
- про витребування майна з чужого незаконного володіння чи відшкодування його вартості;
- про поділ спільного майна або виділ з нього частки;
- про визначення порядку володіння, користування та розпорядження майном, що є спільною власністю;
- про визнання недійсними правочинів про відчуження майна;
- про визнання незаконними актів державних органів, органів місцевого самоврядування про неправомірне втручання у здійснення власником правомочностей щодо володіння, користування та розпорядження майном;
- про переведення прав та обов'язків покупця за договором купівлі-продажу, укладеним учасником спільної часткової власності щодо своєї частки з порушенням права іншого учасника даної спільної власності на переважне право купівлі;
- про передачу в приватну власність майна, яке за законом підлягає відчуженню;
- про визнання недійсними правочинів про відчуження квартир з громадського житлового фонду з порушенням, наприклад, права

наймача на придбання цього приміщення у власність або переведення на нього прав та обов'язків набувача за цим договором;

про відшкодування шкоди, заподіяної майну, або збитків, завданих особі порушенням її права власника (включаючи і не одержані доходи);

про виключення майна з опису тощо.

Залежно від характеру посягання на права власника і змісту захисту, який надається власнику, юридичною наукою традиційно виділяються речово-правові та зобов'язально-правові засоби захисту права власності.

Цивільно-правові засоби захисту права власності в доктрині зарубіжних країн поділяють на зобов'язально-правові та речові [3].

Зобов'язально-правовими способами захисту права власності є:

позови про порушення договірних зобов'язань (шляхом примушення до виконання договірною зобов'язання в натурі: повернення майна після закінчення дії договору майнового найму і т. ін.);

позови про відшкодування шкоди (стягнення грошової компенсації, відновлення речі в натурі).

Загальними (речово-правовими) способами захисту права власності є:

віндикаційний позов (*rei vindicatio*) – позов неволодіючого власника до володіючого невластника про повернення майна з незаконного володіння;

негаторний позов (*actio negatoria*) – позов про припинення неправомірних дій, не пов'язаних із позбавленням володіння, які перешкоджають власнику здійснювати правомочності користування й розпорядження майном.

Пред'явлення заснованих на цих двох позовах вимог, спрямованих на відновлення власника в колишньому становищі, не виключає можливості одночасного пред'явлення й вимог про відшкодування понесених збитків у результаті порушення його виключних прав.[3]

У ФРН правила про такі позови докладно вписані у НЦК; у Франції – розроблені доктриною та судовою практикою, хоча у ФЦК конкретні норми щодо них відсутні. У праві Англії та США існують такі способи захисту права власності як віндикаційний позов та негаторний, однак захист власності в англо-американському праві здійснюється, головним чином, на підставі загальних позовів із правопорушень (*torts*). Вони побудовані, переважно, не як позови власника, а як позови володільця, і надають право на витребування самої речі та на одержання грошового відшкодування [3].

Під час захисту права власності слід врахувати важливі зміни минулого року, пов'язані з Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо єдиної правової долі земельної ділянки та розміщеного на ній об'єкта нерухомості». 28 жовтня, набув чинності Закон «Про внесення змін до деяких

законодавчих актів України щодо єдиної правової долі земельної ділянки та розміщеного на ній об'єкта нерухомості». Законом встановлено «автоматичність» переходу прав користування земельною ділянкою при переході права власності на розташовану на ній будівлю, споруду від землекористувача до нового власника майна [4].

З 5:30 24 лютого 2022 року по всій території України запроваджено воєнний стан. Воєнний стан запроваджений Указом Президента України №64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», який затверджений Верховною Радою України. Таке рішення ухвалено у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони відповідно до українського законодавства.

У зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [5].

(Під час воєнного стану може примусово відчужуватися майно, що перебуває у приватній або комунальній власності, майна державних підприємств, державних господарських об'єднань для потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану в установленому законом порядку (Закон України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану»).

Примусове відчуження майна – позбавлення власника права власності на індивідуально визначене майно, що перебуває у приватній або комунальній власності та яке переходить у власність держави для використання в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану за умови попереднього або наступного повного відшкодування його вартості [6].

Рішення про примусове відчуження майна приймається військового командування, погодженим відповідно з Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласною, районною, Київською чи Севастопольською міською державною адміністрацією або виконавчим органом відповідної місцевої ради. У місцевостях, де ведуться бойові дії, примусове відчуження здійснюється за рішенням військового командування без погодження з такими органами.

Про примусове відчуження або вилучення майна складається акт встановленої форми.

Компенсація за відчужене майно:

1. Попереднє повне відшкодування вартості примусово відчуженого майна здійснюється на підставі документа, що містить

висновок про вартість майна на дату його оцінки, яка проведена у зв'язку з прийняттям рішення про його примусове відчуження.

2. Наступна повна компенсація: колишній власник або уповноважена ним особа після скасування правового режиму воєнного стану звертається до військового комісаріату за місцем відчуження майна із заявою, до якої додаються акт і документ, що містить висновок про вартість майна.

3. Повернення відчуженого майна: підставою для повернення майна є рішення суду, яке набрало законної сили якщо після скасування правового режиму воєнного стану майно, яке було примусово відчужене, збереглося, а колишній власник або уповноважена ним особа наполягає на поверненні майна. Одночасно особа зобов'язується повернути грошову суму, яка була нею одержана у зв'язку з відчуженням майна, з вирахуванням розумної плати за використання цього майна.

Колишній власник майна, яке було примусово відчужене, може вимагати взамін надання йому іншого майна, якщо це можливо (стаття 12 Закон України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану») [6].

Таким чином, можна зробити наступні висновки:

Інститут права власності посідає центральне місце в системі цивільного права будь-якої правової системи, в тому числі правової системи України. Право власності – це сукупність правових норм, які, регулюють відносини, пов'язані з володінням, користуванням і розпорядженням власником належним йому майном на свій розсуд і в своїх інтересах, усуненням усіх третіх осіб від протиправного втручання у сферу його володіння цим майном, а також обов'язки власника не порушувати прав та законних інтересів інших осіб.

Відповідно до ст. 16 ЦК України суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом чи судом у визначених законом випадках. Отже, сторони можуть в договорі передбачити інші способи захисту, ніж ті що передбачені спеціальними законами чи загальними нормами ЦК України.

Проте, під час воєнного стану права та законні інтереси фізичних та юридичних осіб можуть бути обмежені, таким чином ці обставини впливають на реалізацію способів захисту прав та законних інтересів.

Крім того, залишається проблемним виконання рішень судів щодо захисту порушених прав та законних інтересів у зв'язку з зупиненням дії реєстрів щодо права власності та інших речових прав.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. №30. ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

2. Цивільний Кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2003. №№40–44. ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

3. [Електронний ресурс]. URL: <https://buklib.net/books/25104/>.

4. [Електронний ресурс]. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/206536_opublikovano-zakon-pro-avtomatichniy-perekhd-prav-na-zemlyu-pri-perekhod-prava-vlasnost-na-nerukhomst.

5. Закон України Про правовий стан воєнного режиму. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2015. №28. ст. 250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

6. Закон України Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2013. №15. ст. 99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text>.

**Секція 4. Актуальні проблеми філологічних наук.
Соціальні комунікації: теоретичні та практичні аспекти**

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ЦІННІСНА РИСА ХХІ СТОЛІТТЯ

Міненко О. В., канд. філол. наук, доцент

Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля

Національного університету цивільного захисту України

Морально-духовне становлення студентської молоді, її підготовка до активної, творчої, соціально значущої, сповненої особистісного смислу життєдіяльності, є найважливішою складовою розвитку суспільства та держави. Понад чверть століття толерантність є нормою демократичного суспільства. Вона означає повагу, сприйняття та усвідомлення різноманіття культур нашого світу, форм самовираження особистості.

Кожна людина мусить взаємодіяти із представниками інших культур. На жаль, дух нетерпимості, ворожості до іншої культури, способу життя, інакших вірувань, переконань, звичок завжди існував та існує надалі. Життя в полікультурному соціумі – проблема кожної особистості, групи людей і певних інститутів влади. Основою такого існування є толерантність як універсальний принцип людської життєдіяльності. Багато країн світу, у тому числі Україна, можуть бути яскравими прикладами зіткнення народів, етносів, культур і цивілізацій.

Метою статті є формування уявлення про толерантність як універсальний принцип життя людини.

Глобальні зміни, які охопили всі сфери існування людини, якісно характеризує сучасне суспільство. У процесі цих змін відбувається заміна попередніх ціннісних орієнтирів на нові, іще недостатньо сформовані, щоб почувати себе впевнено. Одним із принципів ціннісного самовизначення є ціннісний підхід, при якому толерантність не зводиться до простих стереотипних дій, – це цінність і життєва позиція, вона проявляється внаслідок сподівань особистості, орієнтацій і вчинків із відповідними ідеалами, цінностями та змістами на основі здійснення свідомого вибору певної позиції, прийняття відповідального рішення [1, 45].

Сьогодні, маніпулюючи термінами «толерантність», «толерантне відношення», виправдовують низькоморальну, всездозволену, безвідповідальну, а іноді протиправну поведінку особистості. Тому дуже важливо розібратися і зрозуміти сутність феномену толерантності, зокрема його проявів як риси особистості.

Інтерес до толерантності як однієї зі сторін людської психіки й соціального життя з'явився порівняно недавно. Термін «толерантність» виник у минулому тисячолітті. Сучасне поняття

толерантності багато в чому пов'язане з діяльністю філософів XVI – XVII сторіч, які повстали проти «терпіння нетерпимості» і жорстких релігійних зіткнень. Послідовним критиком фанатизму й захисником толерантності був Вольтер. Англійський філософ Джон Локк уперше поставив питання про необхідність виховання толерантності в «Нарисах у терпимості 1667 року» й у «Листах про терпимість» 1685 року. Найважливішим результатом роздумів філософів того часу було визнання толерантності загальною цінністю й компонентом миру й розуміння між релігіями, народами й різними соціальними групами. Складність розуміння поняття «толерантність» полягає в його різному значенні в різних мовах. Воно залежить від історичного досвіду народів. *Tolerance* (англ.) – готовність і здатність бути терпимим, без протеста сприймати особистість. *Tolerance* (франц.) – ставлення, яке припускає відмінну від твоєї думку та дії інших; повага до волі іншого, його способу мислення, поведінки, політичних і релігійних поглядів. *Tolerance* (іспан.) – здатність визнавати відмінний від власного світогляд. *Kuan gong* (китайськ.) – дозволяти приймати, бути до інших доброзичливими. *Tasamul* (арабськ.) – прощення, м'якість, милосердя, співчуття, доброзичливість, терпимість. Перською – це терпіння, витривалість, готовність до примирення[2, 86].

В українській мові існує два слова з подібним значенням: «толерантність» і «терпимість». Частіше вживають слово «терпимість». Воно означає здатність, уміння миритися з інакшою думкою. Останнім часом поняття «толерантність» стало міжнародним терміном. Воно має зміст, в основі якого – загальне значення цього слова в будь якій мові світу.

Отже, толерантність (від лат. *tolerantia* – стійкий, терпимий, що допускає відхилення) – особистісна риса людини, терпиме ставлення до чужої думки, релігії, поведінки, повага до гідності й прав інших людей; здатність поставити себе на місце іншої людини. Це повага, прийняття й правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження й способів прояву людської індивідуальності. Генеральна Конференція ЮНЕСКО оголосила 1995 рік роком толерантності й прийняла Декларацію принципів толерантності. 16 листопада названо Міжнародним днем толерантності. Толерантність вважається показником високого духовного й інтелектуального розвитку особистості.

Для успішного формування толерантних установок на рівні особистості важливо знати, в чому полягають основні відмінності між толерантною і інтолерантною особистістю:

1. Знання самого себе толерантні люди більше знають про свої достоїнства й недоліки. Критично ставляться до себе, вони не прагнуть у всіх своїх негараздах звинувачувати оточуючих. Ітолерантна людина зауважує в себе більше достоїнств, ніж недоліків, тому у всіх проблемах частіше схильна обвинувачувати оточуючих;

2. Захищеність ітолерантній людині важко жити у згоді як із самою собою, так і з іншими людьми. Вона побоюється свого соціального оточення і навіть себе. Толерантна людина зазвичай відчувається безпечно;

3. Відповідальність ітолерантна людина вважає, що події, які відбуваються, від неї не залежать. Вона не владна над долею. Толерантні люди, навпаки переконані, що доля залежить не від розташування зірок, а від них самих. Толерантні люди не перекладають відповідальність на інших;

4. Потреба у визначеності ітолерантні особистості поділяють світ навпіл – на чорне і біле. Для них не існує півтонів, є тільки два типи людей – погані і гарні. Толерантна людина, навпаки, визнає світ у його різноманітності і готова вислухати будь яку думку;

5. Орієнтація на себе – орієнтація на інших толерантна особистість більше орієнтована на себе в роботі, у фантазіях, творчому процесі, теоретичних міркуваннях. У проблемних ситуаціях толерантні люди схильні звинувачувати себе, а не оточуючих. Такі люди прагнуть до особистісної незалежності;

6. Схильність до порядку ітолерантна людина надто великого значення надає охайності, гарним манерам, ввічливості. Для неї важливо, щоб в усьому був порядок. Для толерантної людини ці якості не мають такої великої цінності і відходять на другий план;

7. Здатність до емпатії визначається як соціальна чутливість, вміння давати правильні судження про інших людей;

8. Почуття гумору і здатність посміятися над собою важлива риса толерантної особистості;

9. Авторитаризм. Ітолерантну особистість влаштовує життя в упорядкованому, авторитарному суспільстві сильною владою. Ітолерантна людина вважає, що зовнішня дисципліна надзвичайно важлива. Толерантна людина воліє жити у вільному, демократичному суспільстві.

Особлива проблема толерантності знаходиться в структурі наукового мислення. Змішання різних видів ментальності може мати справді трагічні наслідки. Якщо релігії та ідеології дають свої відповіді на питання, які не мають однозначних рішень, то в науці два взаємовиключних відповіді на одне питання представляються несумісними. Наявність різних типів ментальності і відповідно різних форм толерантності – це та проблема, адекватне рішення якої створює передумови встановлення таких соціальних і політичних відносин у суспільстві, які забезпечують стабільність демократії.

Толерантність як тип індивідуального і суспільного ставлення до соціальних і культурних відмінностей, як терпимість до чужих думок, вірувань і форм поведінки можна розглядати в якості одного з фундаментальних ознак цивілізованості, рівня політичної культури. Незважаючи на видимість загальної згоди в необхідності культивування толерантності, в сучасному світі йдуть глибинні процеси, що підривають міжнародне співробітництво, породжують

гострі міжетнічні та міжцивілізаційні конфлікти. У чому причина посилення нетерпимості, і чи є шлях подолання або пом'якшення протиріч? Не даючи відповідь на ці питання, важко розраховувати на вироблення адекватного стратегічного мислення, що дозволяє визначати орієнтири довгострокової державної (соціальної, культурної, освітньої тощо) політики [3, 8].

Цим пояснюється необхідність нового осмислення проблеми толерантності та визначення контурів її вирішення стосовно сучасного етапу розвитку суспільства. Емоційно декларований принцип толерантності сьогодні нерідко зводиться лише до порушення співчуття до людей іншої етнічної, релігійної приналежності або до виявлення невідповідності тих чи інших загально визнаних прав людини. Такий емпіричний підхід веде до змішання нетолерантності з різними видами дискримінації. Толерантність вимагає бачення суспільного життя як позитивного цілого. Розуміння цього цілого і є об'єктивна підстава справжньої толерантності. Толерантність – це не безпринципність, не соціальний еклектицизм; це глибинне розуміння необхідності іншого, відмінностей і особливостей як моментів цілого. Нетолерантність – це ігнорування реальності соціального життя.

На відміну від толерантності дискримінація – це штучне культивування особливостей, що виправдовують обмеження прав, можливостей економічної, соціальної, політичної та духовної активності, витіснення, придушення іншого суб'єкта. Дискримінація заснована на суб'єктивній волі, що встановлює таку ієрархію цінностей, яка ставить у привілейоване становище певного суб'єкта. Толерантність має свій механізм самореалізації. Член суспільства як цивільний суб'єкт засвідчує свою гідність через визнання гідності іншого і знаходить в цьому підтвердження своєї власної політичної культури. Політична культура знаходить характер загального розуму, звужену сферу дії дискримінації у міру того як все більше число громадян засвоюють універсальні принципи і визнають їх своїми, що засвідчується конкретними формами їх конструктивної взаємодії. У суспільстві соціальної дискримінації складається атмосфера байдужості до універсальних критеріїв оцінки достоїнств людини. Якщо навіть вони визнаються на словах, окремі індивіди продовжують використовувати можливості свого становища для отримання привілеїв за рахунок інших [4, 53].

Проблема толерантності виникає лише тоді, коли члени суспільства починають «бачити» свою універсальну сутність. Будь-яке суспільство, яке не має етнічної, соціальної та культурної однорідності для забезпечення своєї стабільності, потребує толерантності. Ефективність толерантності залежить від того, наскільки її форма відповідає характеру домінуючої свідомості: міфологічної, релігійної, секулярної або науково-суспільної. Історичний екскурс свідчить, що на перших порах міфологічна свідомість і філософія легко уживаються один з одним. Цей стан можна назвати прихованою толерантністю. Суспільство терпимо ставиться до специфіки філософського мислення,

оскільки воно ще не веде до руйнування образів міфологічної свідомості. Пізніше розпад античної толерантності тісно пов'язаний із спробами запобігти руйнуванню духовної і соціальної єдності поліса, громади, у структурі яких вона виникла. Нетерпимість і гоніння інакодумців лише поглибили кризу античного суспільства. Розпадається міфологічна свідомість з її політеїзмом, на цьому ґрунті виростає християнська монотеїстична релігія. Соціальна консолідація зумовила новий тип свідомості, формування якого вимагало толерантності. Відчувши на собі жорстокі гоніння язичників і потребує суспільної толерантності, християни, завоювали панівні позиції в суспільній свідомості. Вони перетворюють філософію на служницю релігії, обмежуючи рух думки рамками основної догми, що робить толерантність логічно і морально неможливою. У структурі абсолютної віри толерантність неможлива в принципі, оскільки вона руйнує абсолютність. Постійне очищення віри від потенційних носіїв конфліктів з плином часу виявлялося все більш важким завданням. Релігійні війни і підготували легітимізацію толерантності. Відносини з релігією, які дозволяють зберігати її моральні функції і разом з тим досить виразно окреслюють межі її компетенції, перетворюють толерантність в постійну межу життя суспільства. Толерантність з часом зміцнилася не скрізь. Вона виявилася поставленою під удар критики, але тепер вже не з позицій релігійної догматики, а з позицій ідеології, що не допускає компромісу принципів.

Суттєвим аспектом проблеми толерантності стає визначення справжніх механізмів поведінки людини. Зрушення, що відбуваються в суспільстві докорінно змінюють ієрархію традиційних і модерністських цінностей, які визначали сутність життя. Критерії високої і низької моралі, істини та омани перестають діяти або оцінюються як суб'єктивні, як результат уподобання залежно від особистих прагнень. Традиційні духовні та соціальні цінності існують у бутті разом з новою іншою інформацією, яка може або представляти інтерес для індивіда, служити стимулом певних форм життя і поведінки або ні. Індивідуальний вибір в системах ціннісних орієнтацій змінює сталу (звичну) систему суспільного життя. Проблема толерантності встає в новій площині. Традиційно толерантність означала терпимість до іншого, готовність співіснувати з ним. Це насамперед стосується відмінностей релігійних, відмінностей у звичаях, традиціях, культурних, естетичних орієнтаціях. Потім ситуація змінюється радикально. Усі відмінності переносяться в країну і в основний осередок суспільства – сім'ю. Знищення загальних критеріїв моральності в самосвідомості людини породжує деструктивні наслідки для особистості. Людина з нестійкою соціальною свідомістю, знаходить повну свободу, яка веде до його саморуйнування.

Швидке розширення науково-технічних знань стає все більш значущим чинником в позитивному розвитку суспільства, змінює його якість. Воно переводить проблему толерантності в площину визнання

таких цивілізаційних та інших відмінностей, які мають естетичний, психологічний, моральний інтерес. Всі ці відмінності як би збагачують палітру життя людства, без яких вона стала б сірою, монотонною. Наукова ментальність об'єднує всіх, хто визнає пріоритет об'єктивного знання. Тут толерантність природно впливає з доказовості. Однак у сфері соціальної самосвідомості загальна логіка доказовості перестає діяти: пріоритет тут має ієрархія цінностей.

XX століття створило передумови постійної загрози цивілізаційних конфліктів, що приймають форму світових війн. Роль «закваски» цих конфліктів грають класові, расові ідеї, ідеї цивілізаційної несумісності. Затвердження на історичній арені нацистських рухів, як відомо, було нерозривно пов'язано з відкиданням універсальних принципів рівності, людяності і толерантності. Ця пам'ять сьогодні витісняється із суспільної свідомості.

Однак безпосередньо після закінчення Другої світової війни вона диктувала тип політики, мислення і практичної поведінки. Деякі симптоми цієї ментальності мали місце і раніше. Так, Женевська конвенція 1894 вимагала хоча б мінімальної поваги до солдата як особистості навіть під час війни і визнання нейтральності медичного персоналу. Ідея отримала свій розвиток у визначенні правил поводження з військовополоненими, створення міжнародного Комітету Червоного Хреста. У діяльності Ліги націй також виявлялася заклопотаність рівнем добробуту меншин, населення колоній. У 1926 році Ліга націй прийняла конвенцію, що проголосило рабство поза законом. Міжнародні правові акти зіграли важливу роль у консолідації міжнародних демократичних сил. Цей процес виявив реальну силу загальних принципів у світовій політиці. Здавалися спекулятивними універсальні відкриття філософів, що знаходили своє все більш переконливе практичне застосування. Розсудливі уряди 32 змушені були так чи інакше рахуватися з новими реаліями – з народженням світової спільноти і зростаючим впливом загальних принципів співіснування. На основі прийнятої в 1945 році Хартії Об'єднаних Націй стало здійснюватися юридичне закріплення міжнародно визнаних прав людини.

Стаття 55 Хартії ООН визнавала принцип рівності прав і самовизначення народів. Вона націлювала все міжнародне співтовариство на створення умов для підвищення життєвого рівня, вирішення фундаментальних економічних, соціальних проблем, проблем охорони здоров'я. Вона заохочувала міжнародне співробітництво у сфері культури та освіти. У 1948 році була прийнята універсальна Декларація ООН, відповідно до якої готувалися угоди про громадянські, політичні, а також економічні, соціальні та культурні права. Документ підтримано більшістю держав. Політична угода передбачала звернення окремих людей з критикою свого уряду в міжнародні організації. ООН та її відгалуження потенційно ставали інстанцією, яка створювала критерії державної поведінки відносно

конкретної людини. Вона формувала ту універсальну правову середу, яка повинна стати спільною легітимною основою синхронізації дій суверенних держав. Всі авторитарні режими в тій чи іншій мірі відчують на собі вплив нової ситуації й важко сприймають саму ідею верховенства прав громадянина над реальною владою. У цьому контексті проблема толерантності набуває нового сенсу: держави, які не виявляють терпимості до відмінностей у поглядах і формах поведінки, відповідно міжнародних актів, що визначають права людини, ризикують опинитися в стані духовного остракізму.

Очевидно, що толерантність не може бути вічним ідеальним станом людства, що виростає на прекрасному ґрунті загального розуму або морального благородства. Ми не знаємо такого соціального стану, при якому вся маса індивідів або принаймні більшість змагається у прагненні слідувати загальним інтересам, проявити велику широту своєї душі, готовність до самопожертви заради загального блага і згоди. Для того щоб не стати жертвою чергового самообману, не опинитися в ситуації, при якій помилка стане очевидною, а зробити що-небудь виявиться вже неможливо, необхідно засвоїти деякі прості істини:

- перша істина полягає в тому, що не такі, як мати Тереза, роблять сучасну світову політику. Як і раніше, державні інтереси країн у розділеному світі взаємодіють за принципом сполучених посудин: те, що додається в одному, йде з іншого;

- друга істина виникає з руйнування ілюзії, ніби в ході світової історії може з'явитися універсальний суб'єкт (месія, вищий розум, унікальний суспільний клас, вища цивілізація), який своєю власною сутністю покликаний зняти всі фундаментальні протиріччя суспільного розвитку і встановити вічний стан, відповідне «справжньої сутності» «справжньої людини»;

- третя істина полягає в усвідомленні того кардинального історичного факту, що встановлення силовий монополії зважаючи на критичну ситуацію з енергетичними та сировинними ресурсами в сучасному світі створює передумови для виживання «вищої» цивілізації за рахунок поглинання ресурсів «нижчих» цивілізацій. Відповідно в новому світлі постає проблема толерантності [5, 89].

Толерантність виявляється об'єктивно пов'язаною з твердженням права всіх народів на виживання. Але оскільки умови виживання для різних цивілізацій виявляються різними, то збереження толерантності в системі міжнародних відносин без зміни парадигми цивілізаційного розвитку є досить сумнівним.

Таким чином, толерантність є ціннісною і соціальною нормою громадянського суспільства, що виявляється у праві всіх громадян бути різними; забезпеченні стійкої гармонії між різними конфесіями, політичними, етнічними та іншими соціальними групами; повазі до різноманітності різних світових культур, цивілізацій і народів; готовності до розуміння і співпраці з людьми, які відрізняються зовнішністю, мовою, переконаннями, звичаями і віруваннями.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Молчанова А. О. Толерантність як ціннісна основа професійної діяльності педагога: посібник / Алевтина Олександрівна Молчанова. – Київ: Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, 2013. – 188 с.
2. Довгополова Я. В. Толерантність як ціннісна парадигма освіти в контексті єврорінтеграції // Педагогічні шляхи реалізації загальноєвропейських цінностей у системі освіти України: Зб. наук. праць / За заг. ред Г. Є. Гребенюка; Харків: Стиль Іздат, 2005. – 326 с. (Проблеми сучасності: культура, мистецтво, педагогіка) – С. 85–90.
3. Кремень В. Г. Толерантність як імператив: національна ідентичність в добу глобалізації. // Науковий вісник Миколаївського державного 178 університету імені В. О. Сухомлинського: збірник наукових праць / За ред. В. Д. Будака, О. М. Пехоти. Випуск 1.32. Миколаїв: МНУ імені В.О.Сухомлинського, 2011. (Серія «Педагогічні науки»). С. 6–9.
4. Солдатова Г. У. Толерантность и интолерантность две грани межэтнического взаимодействия // Век толерантности: Научнопублицистический вестник. М.: МГУ, 2001.
5. Шалин В. В. Толерантность (культурная норма и политическая необходимость). Краснодар: Периодика Кубани, 2000. 256 с.

THE CONNECTION BETWEEN LEARNING A FOREIGN LANGUAGE AND THE CREATIVE THINKING

*Наместюк С. В., канд. філол. наук
Буковинський державний медичний університет*

The aim of the paper is the study of the creative thinking in teaching foreign language. The study demonstrated that there is a significant connection between the creativity and the effectiveness of learning foreign language. It is emphasized that culture and art contribute to the mastery of the foreign language. The research expands the relationship between foreign language learning and creativity. The article presents a theoretical overview of the creativity development problem as well as the emotional and cognitive benefits of creativity in learning foreign language. One exemplifies the approaches of considerate the phenomenon of creativity, the problem of creativity formation, the signs of creativity and the conditions for attaining creativity. The purpose of this work is to investigate the essential progressions of the connection between creative processes and productivity in learning foreign language, to create a model of the development process and creative skills of students in the process of learning foreign language as a second language. An experience of evolving a creative technology in the process of learning foreign language is presented. A technology of a modular

structure that covers the progress of intellectual abilities, values, professionally significant qualities, emotional attitude to themselves and educational activities, motivated self-improvement, self-esteem, self-control and self-regulation is represented. This technology was developed on the basis of a broad review of modern literature and existing programs for the development of creativity in combination with the study of foreign language as a second language. The search has shown that the actual expertise of creative problem solving has a positive effect on the development of creativity and motivation in learning foreign language.

The instruction as the most important potential of advanced development leads a person to a positive transformation of their own and others' lives based on the experience of creative activity. Consequently, the development of research and creative skills becomes especially important. In this context, integral the quality of specialists is the ability to divergent thinking, which is identified with creative thinking. Creative thinking and creative activity are considered as the goal and the result of education. To achieve this goal, it is necessary to apply methods that allow for educational and cognitive activities and use methods that motivate cognitive and creative activity, in combination with methods of control and self-control.

The problems of developing students' creative abilities have been considered by many scientists. Important for our study are the works of scientists who have studied: the relationship between the concepts of creativity, intelligence and mental abilities [3]; characteristics of creative personality [7]; acquisition of creativity through culture and art [1]; development of creativity in the process of learning a foreign language [9]; problems of creative competence of students [8]; development of creativity in the process of independent work, creative tasks and games [2].

The factors of cultural and educational environment that influence the development of creative thinking of future professionals are not always given enough attention, so one tried to focus on some of them and use them in various forms of educational work in the process of learning foreign language.

The purpose of the article is to analyze the existing points of view on the formation of a creative personality in the process of learning foreign language. This study also attempts to model the learning process aimed at developing a creative personality.

The problematization strategy as a didactic tool for the development of the creative component of students interprets creativity from an instructive point of view, and has become popular in educational science relatively recently [2, 3, 4]. The concept that any normal person can be creative to a greater or lesser extent in one direction or another is gaining ground. Until recently, it was believed [6] that a person is born either creative or uncreative, and that this is inevitable. According to recent scientific research, creativity can be consciously and measurably developed [1]. There is a hypothesis according to which [2] creativity in the educational process determines a creative product that is at least at the inventive level; a creative process focused on solving problem situations at

the level of divergent thinking; axiological dimension of personality, which uses the resources of the human mental system at the level of optimal interaction between creative attitudes and creative skills.

By creativity, specialists understand inventive skills or the ability to renew, which exists in a potential state in any person and at any age. It has been proven [9, 10] that the current education system does not stimulate creativity, but rather promotes nonconformist thinking, when students are forced to perceive information rather than judge on their own. Therefore, the grades received by students are not a guarantee of further creative activity. Undoubtedly, the generalization of this hypothesis is not justified. However, when teaching, there are many situations and conditions that contribute to the formation of a stereotype in pedagogical work, which affects the thinking of students.

Thus, the problem of finding the most effective methods for developing the flexibility and creativity of thinking in the educational process still remains unsolved. It should be noted that in the context of the target of this work, namely, to develop in students the ability and ability to attack and creatively solve problems that they will later encounter in practice and in the process of cognitive activity, it is important that the practice of creative problem solving is associated with the entire educational process on all levels. Based on their hypothesis [4, 5, 8, 9] that most teachers believe that it is possible to develop creative abilities, although many linguistic practitioners reject such a hypothesis, the concept of creativity, which implies the presence of innate skills, can still be instilled through a methodically correct structure educational process. However, no evidence has been found to support this view.

The study remains relevant due to the fact that in relation to creativity in the language, the generative aspect is analyzed, in other words, the productivity of the language. He explores some questions that cannot be answered unless we start with a creative approach to the English language, that is, the ability to understand or produce new words and phrases in a seemingly unlimited number. It is inexplicable how, after hearing a relatively small number of utterances, students acquire the creative ability to understand and produce an unlimited number of different grammatical sentences.

The purpose of this study focuses on confirming the thesis that problematology and problematization can be considered as the most valuable methods of modern didactics for the development of students' creative abilities in foreign language lessons. The practical significance of the work and contribution to world science comes from the need to develop and apply a model for the development of students' creative thinking in English as a second language classes, as well as a problematization strategy for developing students' creative abilities, using the IDCE toolkit for English lessons as the main component.

In understanding the phenomenon of creativity, the following approaches are distinguished: creativity as a cognitive ability related to the relationship between the concepts of «creativity» and «intelligence», a high

level of intelligence provides a high level of creativity [3]. The creativity as a process that is a factor independent of intelligence [5]. The creativity as an ordinary personal characteristic [6]. Given the motivation of creative activity, it is important to consider the problem of creativity. There are two fundamentally different positions: according to the first, external motives, motives for achievement, social evaluation, prioritization and victory are priorities in development. Thus, when modeling the conditions for the development of creativity, it is necessary to create a competitive atmosphere and creative success [4]. Another point of view is based on the idea of the intentional nature of creative motivation, the motive of social success is seen as a barrier to creativity: Motivation of prestige is the main obstacle to creativity, understood as going beyond, as setting new challenges and educational goals [10]. Regarding the signs of creativity, scientists define the following: high level of spirituality and morality, search style of thinking, intellectual and intuitive abilities, creative imagination, motivation (interest, enthusiasm for the future profession), high level of general culture, productive activity embodied in creative attitude to life. Thus, based on the above, the skillful use of the inexhaustible potential of the brain in solving any creative tasks, as well as the use of hidden resources, which ordinary people, as a rule, unused, are a sign of creativity. Based on the above, we define the term creativity as a personal quality that includes the level of creative talent, ability to work, which is a constant characteristic of the individual. To carry out creative learning activities, a person must have a system of knowledge, skills, abilities and personal qualities. Creative development also depends on the chosen tactics of the teacher, because he must not only inspire the creativity of his students, but also create creative situations through which their self-development and self-realization. Therefore, creativity as a quality of personality is an integrative component and is characterized by the process and result of personality development in the creative process. Thus, the development of creativity is facilitated by: gaining experience of self-awareness; formation of human relations with the world on the basis of their experience; self-awareness as part of the world. In this approach, abilities are an expression of one's own attitude to reality, and «only then do they become creative». The actualization of creativity occurs in the process of liberation man from submission to circumstances, in overcoming «passivity». Thus, the actualization of creativity concerns personal development. Regarding the conditions for acquiring creativity, scientists say that to increase creativity it is necessary not only to increase the amount of information received, various forms and methods of work, but also to create an environment that motivates self-analysis and self-development.

There are many tools and methods for measuring creativity, but so far, no standardized, generally accepted measure has been developed. This study uses the method of J. Houtz and D. Krug. We are talking about tests designed to assess creativity. In the category of divergent thinking methods, Houtz and Krug include the Torrance Creative Thinking Test (TTMT). Torrance's tests are based on Guilford's Structure of Intelligence (SOI)

model, which includes aspects of divergent thinking. Thus, scientists measure creativity by divergent thinking. Guilford's tests include about 180 different types of thinking, containing many forms of divergent thinking. Guilford's tests consist of ten separate tests that measure different aspects of divergent thinking:

- 1) titles of some stories (divergent semantic units);
- 2) What to do with it (production of divergence of semantic classes);
- 3) similar meanings (divergent production of semantic relations);
- 4) Writing statements (divergent production of semantic systems);
- 5) Types of people (multidirectional production of semantic meanings);
- 6) Do something unusual (sabotage production of figurative units);
- 7) Different groups of letters (divergent production of figurative classes);
- 8) description of objects (divergent display of figurative systems);
- 9) Hidden letters (divergent production of figurative transformations);
- 10) Addition of decorations (divergent production of figurative implications).

Each of these tasks is evaluated in terms of fluency and originality. The results of these tests measure creativity, the purpose is to identify the characteristics of creative individuals among students. This research methodology is divided into psychometric, biographical and historiometric approaches. In psychometric approaches, research attempts to “measure the tools in this area of creativity research, which consist of personality trait lists, checklists for adjectives in the form of self-reports, biographical studies, and measures of interest and attitude. Biographical approaches include case studies of prominent people, “using qualitative research methodologies” [4]. Historiometric approaches also focus on the study of prominent historical figures. Tests of creativity at the individual level especially require either a certain type of divergent thinking or certain personality traits associated with creative thinking.

According to [3], culture and art are catalysts for the emergence and a necessary condition that contributes to the accumulation and realization of creative potential of the individual. Without dealing with culture and art, which is the fundamental basis of ideal creation, it is impossible to educate a real person, a person of consciousness and honor. In his study [6] proves that keeping positive feedback about their ideas is not important in the development of creativity, only the positive influence of the external environment makes sense. [5] argues that creative learning is facilitated by the creation of a stimulating environment, namely, the use of art and play activities that are important for both personal development and effective foreign language learning. [8] investigated the impact of creativity on learning effectiveness.

The results showed that creative techniques significantly improved motivation in learning foreign language.

Thus, creativity is manifested in thinking, feelings, communication and in certain activities that characterize the personality. Creativity is not synonymous with the ability to learn. It is stimulated by new knowledge that breaks theories. As we can see, with all the variety of definitions of creativity (as the ability to generate new ideas, abandon stereotypical ways of thinking, the ability to establish hypotheses, generate new combinations, etc.), its main characteristic is that creativity is the ability to create something new and original.

Creativity is seen as a universal capacity for creativity, the highest level of human activity, which contributes to the positive transformation of existing experience and the acquisition of values of personal and social significance. The social environment has a significant impact on creative development, and teaching Learning a language is impossible without culture. Creative methods of work allow to go far ahead, developing abilities of students and purposefully to form creative skills of speech. The author's complex, created on the basis of well-known pedagogical and psychological techniques in combination with the teaching of foreign language has had a positive impact on the development of creativity and language skills. Thus, certain pedagogical conditions for the development of creative thinking, the use of special methods, creative tasks have significantly influenced the development of students' creativity.

REFERENCES

1. Beaty, R., Kenett, Y., Hass, R., & Schacter, D. L. (2019). A fan effect for creative thought: Semantic richness facilitates idea quantity but constrains idea quality.
2. Binh, N. T. T. (2017). Integrating critical thinking in EFL classes: current practices and prospects. *Journal of Inquiry into Languages and Cultures*, 2(2), 14-25.
3. De Gregorio, F., & Windels, K. (2020). Are Advertising Agency Creatives More Creative Than Anyone Else? An Exploratory Test of Competing Predictions. *Journal of Advertising*, 1-10.
4. Forthmann, B., Gerwig, A., Holling, H., Çelik, P., Storme, M., & Lubart, T. (2016). The be-creative effect in divergent thinking: The interplay of instruction and object frequency. *Intelligence*, 57, 25-32.
5. Gralewski, J., & Karwowski, M. (2019). Are teachers' ratings of students' creativity related to students' divergent thinking? A meta-analysis. *Thinking Skills and Creativity*, 33, 100583.
6. Guo, J., Tong, Y., & Pang, W. (2021). Teachers' Perceptions of Students' Creativity in China's Classrooms: The Role of Students' Academic Achievement and Misbehaviors. *The Journal of Creative Behavior*, 55(1), 228-240.
7. Heinen, D. J., & Johnson, D. R. (2018). Semantic distance: An automated measure of creativity that is novel and appropriate. *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts*, 12(2), 144.

8. Karwowski, M., Gralowski, J., Patston, T., Cropley, D. H., & Kaufman, J. C. (2020). The creative student in the eyes of a teacher: A cross-cultural study. *Thinking Skills and Creativity*, 35, 100636.

9. Lee, K. H. (2017). Convergent and divergent thinking in task modification: a case of Korean prospective mathematics teachers' exploration. *ZDM*, 49(7), 995-1008.

10. Luria, S. R., & Kaufman, J. C. (2017). The dynamic force before intrinsic motivation: Exploring creative needs. In *The creative self* (pp. 317-325). Academic Press.

THERE ARE NO WORDS

Day 13 of War

March 9, 2022

*Dr. Ruslana Westerlund, Doctor of Educational Leadership
Bethel University, Saint Paul, Minnesota, USA
Educational researcher, Wisconsin Cooperative of Educational Service
Agencies, Madison, Wisconsin, USA*

There are no words

Sometimes they are stuck in my throat, swallowed along with salty tears

Sometimes they are unspoken

Replaced by anger, rage, despair, heavy sighs, tears, sorrow, heartbreak, groans, and deep deep anguish

Because there are no words for pain for unborn babies in mother's pregnant bellies shot in the Mariupol maternal ward with an airstrike

There are no words for a human-body-size stain of blood from the body that was carrying a baby shot in that same maternal ward

There are no words for CNN headlines "Ukraine accuses Russia for bombing the maternity ward in Mariupol".

Or Aljezeera's headline "Ukraine accuses Russia of bombing children's hospital in Mariupol"

How about a headline "Russian terrorists bombed a maternity ward and a children hospital in Mariupol today"? CNN and Al Jazeera, do you see the difference?

There are no words for humanitarian corridors being mined

There are no words for a family with children being shot in Irpin as they were running to the evacuation bus

There are no words for a heavily-pregnant woman being carried out on stretches and not being allowed bedrest to give life to a newborn

A newborn who would play, giggle, run, play catch, color with crayons, go to school and study and recite Shevchenko.

There is no newborn to be born. Period.

There are no words for "every single law of war is broken" by not letting civilians escape through the green corridor and deliberately targeting civilians

There are no words for children trapped in the rubble

Вісник гуманітарного наукового товариства: наукові праці. Випуск 21

There are no words for “we’ll open humanitarian corridors but you have to go to Russia and Belarus”, the enemy countries

There are no words for “assault becoming more brutal and indiscriminate”

There are no words for terrorists except terrorists

They do not deserve the word “Russian army” because they are terrorists who kill unborn life

The only words I have are

Acts of atrocity

Terrorists acts

Child killers

Maternity ward bombers

Who hold nothing sacred

Who kill women with pregnant bellies full of life

Death to the enemy!

There are no words today

Maybe they will come back tomorrow

But today there are no words

«НЕМАЄ СЛІВ»

13-й день війни

Руслана Вестерланд

Переклад Дмитро Комар

Немає слів

Іноді вони застряють у горлі, ковтаються разом із солоними сльозами, іноді вони невисловлені.

Заміщені гнівом, люттям, відчаєм, важкими зітханнями, сльозами, сумом, розбитим серцем, стогоном і глибокою-глибокою тугою.

Адже немає слів, які би описали біль ненароджених дітей в утробах матерів, розстріляних у Маріупольському пологовому будинку ударами авіації.

Немає слів, щоб описати пляму крові розміром з людське тіло від тіла, яке носило убиту дитину у тій самій пологовій палаті.

Немає слів для заголовків CNN: «Україна звинувачує Росію у бомбардуванні пологового відділення у Маріуполі». Чи для заголовків Al Jazeera: «Україна звинувачує Росію у бомбардуванні дитячої лікарні у місті Маріуполь».

Як вам такий заголовок: «Сьогодні російські терористи розбомбили пологове відділення та дитячу лікарню у Маріуполі»? CNN і Al Jazeera, ви відчуваєте різницю?

Немає слів про замінування гуманітарних коридорів.

Немає слів про розстріл сім'ї з дітьми в Ірпіні, коли вони бігли до евакуаційного автобусу.

Немає слів для важко вагітної жінки, яку виносять на розтяжках і не дають можливості дотримуватися постільного режиму щоб дати життя новонародженому.

Новонародженому, який би бавився, гиготав, бігав, грався у квача, розфарбовував олівцями, ходив би до школи, вивчав і розказував вірші Шевченка.

Немає новонародженого, щоб народитися. Крапка.

Немає слів... «порушений кожен закон війни», не дозволяючи мирним жителям втекти через зелений коридор і свідомо цілитися в цивільних.

Немає слів для дітей, які застрягли в руїнах міст.

Немає слів про: «Ми відкриємо гуманітарні коридори, але потрібно їхати в Росію або Білорусь», ворожі країни.

Немає слів для: «Наступ стає більш жорстоким і невибірковим»

Немає слів для терористів, окрім терористів.

Вони не заслуговують на слово «російська армія», бо вони терористи, які холоднокривно вбивають ненароджене життя.

Єдині слова, які я маю:

Жорстокість

Тероризм

Вбивці дітей

Бомбардувальники пологового відділення, які не мають нічого святого.

Ті, хто вбивають жінок з вагітними утробами, повними життя.

Смерть ворогу!

Сьогодні немає слів.

Можливо, вони повернуться завтра, але сьогодні немає слів.

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Дулгерова О. М., канд. іст. наук, доцент;

Кришталь Т. М., д-р екон. наук, професор

Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля

Національного університету цивільного захисту України

Економіка України в умовах правового режиму воєнного стану зазнає втрат значної частки потенціалу створення доданої вартості та суттєвих структурних змін. Так, вже близько 3,8 млн. українців виїхало за кордон. Кількість внутрішньо переміщених громадян вимірюється понад 6 мільйонами та має тенденцію до постійного збільшення. Одночасно, в містах, де мають місце бойові дії, залишаються мільйони осіб. Як бачимо кількість економічно активного населення, залученого до створення доданої вартості, стрімко зменшується.

До того ж мають місце й проблеми логістики, зокрема: призупинено або порушено залізничний рух на частині території; призупинено авіаційних рух; перевантажено автомобільні шляхи, а на певних маршрутах їх зруйновано; заблоковано морські порти; суттєво збільшено час перевезення пасажирів і вантажів.

Основними проблемами виробництва є: зниження обсягів виробництва продукції та послуг через дефіцит людських та матеріальних ресурсів; зменшення попиту в регіонах ведення бойових дій та прилеглих до них територій через міграцію населення; неможливість збуту продукції на експорт через логістичні проблеми; фізична неможливість ведення господарської діяльності на території бойових дій. Наприклад, має місце організація посівної лише на частині території України.

Пріоритетним завданням України в умовах воєнного стану є інтенсифікація економічних процесів на територіях, де не ведуться бойові дії. Держава має максимально стимулювати переорієнтацію економіки на підтримку армії, забезпечення оборони, відновлення і підтримання інфраструктури, забезпечення продуктової безпеки тощо [1].

Під час військової агресії російської федерації проти України, яка навмисно знищує суб'єкти економіки, а отже і позбавляє громадян спроможності забезпечувати свої родини, держава вживає дієвих заходів з метою відновлення економічних процесів у країні. Сьогодні вже визначено основи забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану, а саме [2]:

1. у період воєнного стану право на провадження господарської діяльності може набуватися суб'єктами господарювання на підставі подання до Міністерства економіки, а суб'єктами господарювання, що здійснюють охоронну діяльність, – до Міністерства внутрішніх справ, декларації про провадження господарської діяльності без отримання

дозвільних документів (документів дозвільного характеру, ліцензій або інших результатів надання публічних послуг), крім видів господарської діяльності визначених у додатку 2 постанови [2];

2. декларація може бути подана за вибором суб'єкта господарювання незалежно від задекларованого (zareєстрованого) місцезнаходження (місця проживання), місця провадження господарської діяльності або місцезнаходження відповідного об'єкта:

– в електронній формі – через Єдиний державний веб-портал електронних послуг, зокрема засобами мобільного додатку Порталу Дія;

– у паперовій формі – через центр надання адміністративних послуг, подана особисто суб'єктом господарювання або уповноваженою особою, надіслана поштою;

3. суб'єкти господарювання, які набули право на провадження господарської діяльності на підставі декларації, у разі відсутності відповідних дозвільних документів (документи дозвільного характеру, ліцензії та/або інші результати надання публічних послуг), невідкладно, але не пізніше одного місяця після припинення чи скасування воєнного стану звертаються до відповідних органів ліцензування, дозвільних органів та суб'єктів надання публічних (електронних публічних) послуг і отримують відповідні дозвільні документи в порядку, строки та на умовах, передбачених законодавством, без зупинення (припинення) їх діяльності;

4. на період воєнного стану зупиняється перебіг строків звернення за отриманням публічних послуг, визначених законодавством;

5. строки дії діючих строкових ліцензій та документів дозвільного характеру автоматично продовжуються на період воєнного стану.

На нашу думку, цей нормативно-правовий акт є одним із дієвих інструментів адаптації економіки в умовах воєнного стану.

Згідно із дослідженням Advanter Group (11–13.03.2022), повністю припинили діяльність 54% підприємств в Україні, 25% – майже зупинили свою діяльність, 21% підприємств провели релокацію (2% – повністю, 12% – частково, 7% – в процесі), 31% підприємств не встигли її провести [1].

Слід відмітити, що сьогодні продовжує нормально функціонувати фінансовий сектор: банки забезпечують платежі, немає проблем із готівковою гривнею, тобто спостерігаємо збереження фінансової стабільності. Стабілізуючим фактором виступає фіксація офіційного курсу гривні.

Важливо зазначити, що протягом дії воєнного стану будь-який бізнес в Україні та протягом місяця після його завершення може отримати кредит до 60 млн. грн. під 0% за Програмою «5–7–9%». Після цього періоду кредитна ставка становитиме 5% [3]. Важливо, щоб національний бізнес став надійним партнером держави на шляху до

перемоги, а держава, у свою чергу, має створити для цього всі необхідні умови.

Отже, економіка в умовах воєнного стану має виконувати два основні завдання: забезпечувати потреби армії та забезпечити функціонування тилу. Підсумовуючи вищезазначене можна визначити такі нагальні проблеми для економіки України в умовах воєнного стану: суттєва зміна структури попиту та виробництва; часткова втрата ринків збуту; втрата трудових ресурсів; порушення логістики та ланцюжків створення доданої вартості.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Як держава може підтримати бізнес в умовах війни. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/03/20/684363/>.

2. Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 18 березня 2022 р. №314. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-zabezpechennya-provadzheniya-gospodarskoyi-diyalnosti-v-umovah-voennogo-stanu-314>.

3. Держава сприяє поновленню економічної активності в Україні та підтримує громадян у період військової агресії росії проти України. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/221010.html>.

АКТУАЛЬНІСТЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДРОЗДІЛІВ МІСЦЕВОЇ ПОЖЕЖНОЇ ОХОРОНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Костенко В. О., канд. держ. упр.

*Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України*

24 лютого 2022 року розпочалась повномасштабна збройна агресія Росії проти України. Внаслідок ракетно-бомбових ударів по населених пунктах та ведення бойових дій відбувається значне пошкодження та руйнування об'єктів критичної інфраструктури, життєзабезпечення населення, житлового фонду, загибель великої кількості людей.

Лише станом на 17 березня 2022 року за даними МОЗ пошкоджено 117 лікарень, з яких 7 не підлягають відновленню. Обстріляні 43 машини екстреної медичної допомоги, 6 медичних працівників вбито, понад 12 тяжко поранено. Російський агресор знищив в Україні понад 3500 об'єктів інфраструктури, в тому числі 230 об'єктів транспортної інфраструктури, 165 об'єктів життєзабезпечення населення, таких як електропідстанції та газопроводи – повністю або частково зруйновані. Повністю знищено 651 житловий будинок, пошкоджено ще 3 780 житлових будинків [1].

Під час бойових дій виникають масштабні вибухи та пожежі, які представляють значну загрозу життю та здоров'ю населення, особливо при застосуванні спеціальних запальних боєприпасів із напалмом та іншими горючими речовинами. Тому, необхідно одразу після нанесення удару виявити, локалізувати та погасити пожежі до того, як ті завдали шкоди майну, людям і оточуючому середовищу.

В таких умовах органи управління та сили реагування Єдиної державної системи цивільного захисту мають забезпечити надійний захист населення, територій та довкілля від надзвичайних ситуацій воєнного характеру та ліквідацію їх наслідків.

У зв'язку з цим, на виконання Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року №64/2022, Державну службу України з надзвичайних ситуацій (ДСНС України), Єдину державну систему цивільного захисту, її функціональні та територіальні підсистеми приведено у готовність до виконання завдань за призначенням в особливий період [2].

В умовах бойових дій пожежно-рятувальні підрозділи оперативно-рятувальної служби цивільного захисту та особовий склад ДСНС України зосереджені на виконанні першочергових завдань щодо ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій техногенного характеру, гасінні пожеж, евакуації й рятуванні людей, надання допомоги постраждалим.

З настанням весняно-літнього пожежонебезпечного періоду різко зростає кількість пожеж в екосистемах (лісові пожежі, лісопаркові зони, торфовища і сільськогосподарські угіддя, сухостій тощо). На теперішній час понад 40% усіх пожеж відбуваються саме у сільській місцевості, внаслідок яких гинуть люди, завдаються значні матеріальні збитки. Саме тому, на сьогодні гостро стоїть питання організації та забезпечення гасіння пожеж саме на території об'єднаних територіальних громад та надання допомоги підрозділам ДСНС у ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій.

У зв'язку з цим, в умовах виконання завдань за призначенням підрозділами ДСНС в особливий період, пожежно-рятувальні підрозділи місцевої пожежної охорони (МПО) територіальних громад мають забезпечувати надійний захист населення і територій від пожеж та надзвичайних ситуацій.

Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» [3] та ст. 19 Кодексу цивільного захисту України (Кодекс ЦЗ) [4] визначено повноваження органів місцевого самоврядування у сфері організації заходів цивільного захисту, захисту населення і територій від природних та техногенних загроз, реагування на надзвичайні ситуації та ліквідації їх наслідків, забезпечення пожежної безпеки, функціонування пожежно-рятувальних підрозділів МПО та добровільної пожежної охорони (ДПО).

З метою підвищення рівня пожежної безпеки на території територіальних громад, а також своєчасного реагування на пожежі та надання допомоги у ліквідації наслідків різних надзвичайних ситуацій

у разі їх виникнення органами місцевого самоврядування утворюється МПО. Основними завданнями МПО є такі: забезпечення пожежної безпеки; запобігання виникненню пожеж та нещасних випадків під час пожеж; гасіння пожеж, рятування населення, надання допомоги у ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій.

До основних повноважень органів місцевого самоврядування базового рівня віднесено забезпечення гасіння пожеж, що передбачає подальший розвиток і підвищення боєздатності вже існуючих та створення нових пожежно-рятувальних підрозділів МПО, затверджених Концепцією реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 року №333-р [5].

Реформування місцевого самоврядування та децентралізація влади передбачають подальшу передачу більших повноважень та ресурсів на рівень територіальних громад, оскільки переважна більшість територіальних громад через їх надмірну подрібненість та надзвичайно слабку матеріально-фінансову базу виявилися неспроможними виконувати всі повноваження органів місцевого самоврядування.

Система місцевого самоврядування в Україні на сьогодні не задовольняє потреб суспільства. Функціонування органів місцевого самоврядування у переважній більшості територіальних громад не забезпечує надійного захисту громадян від пожеж та різного роду надзвичайних ситуацій, зокрема в умовах особливого періоду. Удосконалення потребує також система організації та забезпечення цивільного захисту на відповідній території.

Відповідно до статті 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [3] до виключної компетенції сільських, селищних, міських рад віднесено питання створення відповідно до законодавства комунальної аварійно-рятувальної служби.

Зазначену функцію може виконувати місцева пожежна команда (МПК) у разі набуття нею відповідно до діючого Порядку атестації аварійно-рятувальних служб і рятувальників, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 13 листопада 2013 року №828 [6], статусу аварійно-рятувальної служби, що надасть змогу не лише виконувати більший спектр робіт, пов'язаних із ліквідацією наслідків надзвичайних ситуацій та гасіння пожеж, але й здійснювати постійне та обов'язкове обслуговування на договірній основі суб'єктів господарювання. Порядок здійснення постійного та обов'язкового аварійно-рятувального обслуговування суб'єктів господарювання, галузей та окремих територій затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 11 січня 2017 р. №5 [7].

Відповідно до статті 62 Кодексу цивільного захисту України [4]:

1. У селах, селищах, де немає пожежно-рятувальних підрозділів, сільські та селищні ради за погодженням з центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну

політику у сфері цивільного захисту, утворюють пожежно-рятувальні підрозділи для забезпечення місцевої пожежної охорони.

2. Фінансування та матеріально-технічне забезпечення пожежно-рятувальних підрозділів для забезпечення місцевої пожежної охорони здійснюються за рахунок коштів місцевих бюджетів та інших джерел, не заборонених законодавством.

3. У разі якщо в населеному пункті, розташованому на відповідній території та з'єднаному з іншими населеними пунктами під'їзними шляхами загального користування, утворено пожежно-рятувальний підрозділ для забезпечення місцевої пожежної охорони, який здатний виконувати завдання за призначенням на території населених пунктів, де немає таких підрозділів, у відповідних місцевих бюджетах можуть передбачатися видатки на матеріально-технічне забезпечення таких підрозділів.

4. Порядок забезпечення місцевої пожежної охорони, права та обов'язки працівників пожежно-рятувальних підрозділів визначаються положенням про місцеву пожежну охорону, яке затверджується органом, що її утворив, за погодженням з центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту.

Відповідно до статті 80 Кодексу цивільного захисту [4] в МПК встановлюється цілодобове чергування. У разі виникнення потреби у наявності на місці проведення пожежно- або аварійно-рятувальних робіт додаткової кількості персоналу місцевої пожежної охорони, залученні добровільних пожежних або добровільних протипожежних об'єднань громадян на відповідній території (кожному окремому населеному пункті, на території об'єднаної територіальної громади) необхідно передбачати систему оповіщення персоналу, яка може бути реалізована шляхом: встановлення на відповідній території сирен та/або вуличних гучномовних пристроїв із розробленням порядку дій при їх спрацюванні у різних режимах; надсилання СМС-повідомлень за допомогою засобів мобільного зв'язку; повідомлення засобами стаціонарного та мобільного зв'язку тощо. Система оповіщення повинна в максимально короткий строк забезпечити оповіщення персоналу щодо прибуття до місця збору або події.

Залежно від проведеного аналізу пожеж, надзвичайних ситуацій та небезпечних подій керівництвом громади визначається необхідна кількість пожежно-рятувальних підрозділів (частин) для забезпечення місцевої пожежної охорони (далі – місцеві пожежні команди (МПК)) та місця їх розташування з урахуванням забезпечення належного реагування протягом 20 хвилин з часу отримання повідомлення у найвіддаленішому від підрозділу місці на відповідній території, а також тип і кількість пожежно- та аварійно-рятувальних автомобілів і оснащення, що необхідні для належного реагування [8].

Особливої уваги потребує розвиток та популяризація добровільного пожежного руху на території громад, який у розвинених країнах є основою пожежної безпеки. Для цього слід використати

досвід таких країн як: Федеративної Республіки Німеччина, Республіки Польща, Республіки Австрія, Канади, Словацької Республіки, Сполучених Штатів Америки та Угорщини з цього питання.

Проведення первинної та подальших видів підготовки персоналу для потреб місцевої пожежної охорони проводиться на базі навчальних центрів (пунктів) територіальних органів ДСНС України з видачею відповідних документів або інших навчальних закладах, які пройшли атестацію на право надання освітніх послуг за відповідними професіями.

Для підвищення можливостей місцевих пожежних команд безпосередньо на пожежі та/або зменшення кількості їх штатних працівників рекомендується на території населених пунктів організувати набір та навчання добровільних пожежних.

Добровільні пожежні – це особи з числа тих, які постійно проживають на відповідній території та виявили бажання, незалежно від своєї зайнятості, безоплатно здійснювати гасіння пожеж, надавати допомогу під час подолання наслідків надзвичайних ситуацій, проводити роботу щодо їх профілактики тощо.

Добровільним пожежним може стати будь-яка повнолітня дієздатна особа, яка немає медичних протипоказань до роботи, пов'язаної з пожежогасінням. До робіт, пов'язаних з ризиком для життя чи здоров'я, пропонується залучати осіб віком від 21 до 60 років. Після проходження відбору такі особи обов'язково мають пройти спеціальну підготовку і бути застраховані на рівні з працівниками місцевої пожежної команди.

Добровільні пожежні можуть бути залучені до діяльності у декілька способів: приєднання на місці пригоди до робіт, що проводяться місцевою пожежною командою або іншими пожежно-рятувальними підрозділами (частинами), як допоміжна сила; здійснення цілодобового чергування на базі місцевої пожежної команди (тобто разом з мінімальною кількістю постійного персоналу місцевої пожежної команди за окремим графіком чергують добровольці); стимулювання до створення протипожежного громадського об'єднання – автономне утворення, яке самостійно займається як повсякденною діяльністю, так і матеріально-технічним забезпеченням (однак місцеве самоврядування може їм надавати необхідну допомогу).

Добровільні пожежно-рятувальні підрозділи – утворення, які складаються з осіб, які виявили бажання брати участь у гасінні пожеж на безплатній основі. Вони можуть створюватися шляхом самоорганізації населення в громадське об'єднання.

Особливі вимоги до членів пожежно-рятувальних підрозділів добровільної пожежної охорони (громадських об'єднань) можуть встановлювати їхні статuti.

Основними завданнями добровільного пожежного є профілактика пожеж, проведення роз'яснювальної роботи з населенням і реагування на пожежу, що виникла на території його

населеного пункту, або території сусідніх населених пунктів, які входять до складу об'єднаних територіальних громад.

Спільними діями добровільні пожежні та місцеві пожежні команди зможуть забезпечити ефективне попередження пожеж, своєчасне надання домедичної допомоги, швидке реагування на пожежі у віддалених населених пунктах.

Головна мета – запобігти людським жертвам та знизити до мінімуму матеріальні збитки. Основними перевагами розвитку та сприяння в утворенні добровільного пожежного руху на території населеного пункту є: активізація просвітницької роботи з громадянами (в першу чергу з дітьми), відпрацювання планів евакуації у місцях перебування значної кількості людей, огляд приміщень для укриття населення тощо; зменшення часу реагування на пожежі за рахунок швидкого прибуття добровольців на місце події до прибуття місцевої пожежної команди (до прибуття МПК добровольцями може надаватися домедична допомога потерпілим, визначатися можливість використання наявних джерел водопостачання, проводитися аналіз розвитку пожежі та інформування диспетчера про необхідність направлення декількох місцевих пожежних команд та/або оголошення збору більшої кількості добровольців); посилення місцевої пожежної команди безпосередньо на місці пожежі, що прискорює її локалізацію і ліквідацію.

Під час організації добровільного пожежного руху рекомендується дотримуватися наступного алгоритму: поінформувати населення про започаткування добровольчого пожежного руху, роз'яснити роль та функції добровільних пожежних, можливі гарантії для них; провести зустріч з роботодавцями, працівники яких виявили бажання стати добровільними пожежними, роз'яснити їм важливість створення добровільного руху, необхідність сприяння та адекватного ставлення до залучення добровольців у робочий час до виконання завдань з гасіння пожеж або виконання інших робіт, направлених на збереження життя, здоров'я громадян та їхнього майна; провести співбесіди з кандидатами та організувати проходження ними медогляду і психологічного тестування на виявлення протипоказань до роботи, пов'язаної з гасінням пожеж; організувати за участю державного пожежно-рятувального підрозділу ДСНС свого району навчання добровільних пожежних; укласти договір з кожним добровольцем про його залучення до пожежогасіння як добровільного пожежного, а також обов'язково застрахувати його життя та здоров'я (виключно після набрання чинності договору страхування і проведення відповідної підготовки добровільний пожежний може бути залучений до роботи); визначити за участю державного пожежно-рятувального підрозділу ДСНС свого району оптимальний порядок залучення добровільних пожежних до виконання завдань з гасіння пожеж, надання допомоги у ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій та небезпечних подій або добового чергування у МПК; забезпечити регулярне тренування добровільних пожежних, відпрацювання ними

базових дій, проведення підвищення кваліфікації у зручний для них час [8].

Профілактична складова діяльності добровольців полягає у: проведенні лекцій, бесід з дітьми на протипожежну тематику; проведенні семінарів з техніки безпеки та протипожежної безпеки для працівників різних підприємств, органів державної або місцевої влади тощо; відпрацюванні разом з населенням планів евакуації, укриття тощо; організації змагань для дітей і дорослих з пожежно-прикладного спорту; організації заходів, присвячених обізнаності населення щодо правил пожежної безпеки, правил поведінки та дій під час виникнення надзвичайних ситуацій тощо; розчищенні завалів, нагромаджень сухих гілок чи листя для попередження їх займання; виготовленні агітаційної і сувенірної продукції на протипожежну тематику та її розповсюдження серед населення.

У разі сприятливого розвитку добровільного пожежного руху добровільних пожежних можливо залучати не лише до виконання завдань з попередження та гасіння пожеж, але й на інші виклики, з якими може зіткнутись громада (за умови проходження добровольцями відповідної підготовки).

Так, добровільні пожежні також можуть брати участь у: пошуку заблукалих у лісі та горах (за наявності підготовки – з використанням собак); пошуку під водою (з використанням відповідного обладнання); наданні допомоги при повенях (пошук постраждалих, рятування майна, збір інформації про загиблих/травмованих, укріплення берегів річки, роботи над водовідведенням тощо); проведенні навчань або координації евакуації у випадку виникнення надзвичайної ситуації; створенні пристосованих для потреб укриття приміщень; ліквідації наслідків стихійного лиха, наданні допомоги підрозділам ДСНС України у ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій в умовах особливого періоду.

Отже, на даний час ефективного та швидкого розв'язання на рівні територіальних громад потребують такі проблеми: розвиток місцевої пожежної охорони залежно від ризиків і небезпек, притаманних для відповідної території, систематизація результатів виконання заходів цивільного захисту на рівні ланок територіальних підсистем цивільного захисту в умовах воєнного стану; організації та забезпечення пожежної безпеки на території об'єднаних територіальних громад; створення місцевих пожежних команд та центрів безпеки громад, активізації запровадження руху добровільних пожежних тощо.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Воєнні злочини під час війни Росії проти України. Вікіпедія: URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.
2. Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.

3. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року №280/97-ВР (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997, №24, ст.170).

4. Кодекс цивільного захисту України. Закон України від 02 жовтня 2012 року. №5403-VI. (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, №34–35, ст. 458).

5. Постанова Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 року №333-р «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>.

6. Постанова Кабінету Міністрів України від 13 листопада 2013 р. №828 «Про затвердження Порядку атестації аварійно-рятувальних служб і рятувальників». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/828-2013-%D0%BF#Text>.

7. Постанова Кабінету Міністрів України від 11 січня 2017 року №5 «Про затвердження Порядку здійснення постійного та обов'язкового аварійно-рятувального обслуговування суб'єктів господарювання, галузей та окремих територій». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5-2017-%D0%BF#Text>.

8. Методичні рекомендації для органів місцевого самоврядування щодо організації та забезпечення пожежної безпеки на території об'єднаних територіальних громад (друга редакція). ДСНС України. Розглянуто та схвалено на засіданні Вченої ради Інституту державного управління у сфері цивільного захисту (протокол №7 від 28.11.2017). Київ. 2017. URL: <http://www.dsns.gov.ua/ua/Methodichni-materiali.html>.

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ЕКОНОМІЧНИХ ЗБИТКІВ ВІД ВІЙНИ

Кришталь Т. М., д-р екон. наук, професор;

Дулгерова О. М., канд. іст. наук, доцент

Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля

Національного університету цивільного захисту України

Для розробки плану відновлення економіки України, у першу чергу, необхідно мати повну інформацію про завдану шкоду від російської агресії, тобто оцінити розмір збитків. Безумовно в умовах війни, що триває, практично неможливо дати точну оцінку руйнуванням.

З перших днів війни Міністерство економіки України з метою фіксації та оцінювання всіх економічних збитків внаслідок російської агресії залучило Київську школу економіки (KSE), групу Ukraine Economic Outlook та інші експертні організації.

За розрахунками втрат, яких зазнала Україна внаслідок російської агресії вже завдано збитків на суму понад 500 млрд. дол. США. Наразі структура збитків наступна: 119 млрд. дол. США – втрати інфраструктури (зруйновано та пошкоджено майже 8 тис. км доріг, десятки залізничних станцій, аеропорти); 112 млрд. дол. США – втрати ВВП у 2022 році; 90,5 млрд. дол. США – втрати цивільного населення (10 млн. кв. м. житла, 200 тис. автомобілів, продовольче забезпечення 5 млн. осіб); 80 млрд. дол. США – втрати підприємств та організацій; 54 млрд. дол. США – втрати прямих інвестицій в українську економіку; 48 млрд. дол. США – втрати державного бюджету [1]. І ці цифри мають, на жаль, тенденцію до щоденного зростання.

Згідно положень ст. 224 Господарського Кодексу України під збитками розуміють: витрати, здійснені стороною; втрата чи пошкодження її майна; неотримані нею доходи, які уповноважена сторона одержала б у разі належного виконання зобов'язання або дотримання правил провадження господарської діяльності другою стороною [2].

Збиток – це результат негативної зміни внаслідок якихось подій, явищ, дій стану об'єктів, що виражається в порушенні їх цілісності або погіршенні інших властивостей; фактичні або можливі соціальні та економічні втрати (відхилення здоров'я людини від середньостатистичного значення, тобто його хвороба або навіть смерть; порушення процесу нормальної господарської діяльності; втрата того чи іншого виду власності, інших матеріальних, культурних, історичних або природних цінностей і т.п.) та (або) погіршення природного середовища або погіршення довкілля людини [3].

Збитками є фактичні або можливі економічні та соціальні втрати, що виникають у результаті яких-небудь подій.

Під збитком (у контексті техногенної безпеки) слід розуміти заподіяння шкоди певній особі, його праву на матеріальні і нематеріальні блага в результаті фізичного чи хімічного впливу в процесі використання техніки. Тобто, це визначення поняття збитку базується на санітарних та безповоротних втратах. Відомо, що усі збройні конфлікти мають наслідки втрати як у стані майнових об'єктів, так й у стані певної особи, то загальне визначення збитку може бути застосовано і до поняття збитків від війни [3].

Економічні збитки від військової агресії – це оцінені відповідним чином втрати, спричинені руйнівними факторами війни.

Втрати війни – це частина її наслідків, які пов'язані з негативними змінами в основних сферах життєдіяльності у державі.

Як правило, поняття збитку застосовують для оцінки руйнівної сили надзвичайних ситуацій (НС), зокрема, стихійних лих, аварій, епідемій. При цьому збиток розглядається як універсальний спосіб співставлення, порівняння НС між собою, оскільки різна їх сутність не дозволяє безпосередньо це зробити. До того ж для планування рятувальних та інших відновлювальних робіт необхідна єдина шкала порівняння НС. Так згідно Порядку класифікації надзвичайних

ситуацій за їх рівнями для визначення рівня НС встановлюються такі критерії [4]:

1) територіальне поширення та обсяги технічних і матеріальних ресурсів, що необхідні для ліквідації наслідків надзвичайної ситуації;

2) кількість людей, які внаслідок дії уражальних чинників джерела надзвичайної ситуації загинули або постраждали, або нормальні умови життєдіяльності яких порушено;

3) розмір збитків, завданих уражальними чинниками джерела надзвичайної ситуації, розраховується відповідно до Методики оцінки збитків від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2002 р. №175.

Слід зауважити, що жодна методика розрахунку збитків заподіяних навколишньому природному середовищу, яка діяла на сьогодні, не передбачає розрахунок збитків під час військових дій та збитків заподіяних внаслідок військових дій, в тому числі внаслідок злочинних чи терористичних дій.

Збройні конфлікти також викликають наслідки, які, залежно від їх масштабу, можуть проявлятися в різних сферах життєдіяльності особистості, підприємства, суспільства і держави в цілому. Наслідки можуть проявитися як безпосередньо після війни, так і протягом відносно тривалого періоду часу.

Наслідки війни – це результат впливу її руйнівних та інших факторів на усі сфери життєдіяльності у державі. Таким чином, наслідки війни об'єднують всі види змін у соціально-економічній, політичній, науково-технічній та інших сферах життєдіяльності особистості, підприємства, суспільства і держави, які відбулися, ініціюються або посилюються через війну.

Збитки є кількісною величиною, яка повинна представлятися у вартісному вираженні. Отже, збитки – це оцінені наслідки.

Економічна оцінка збитку, на нашу думку, це оцінка втрат, яка полягає у визначенні їх величини певним способом в натуральному або грошовому вираженні.

Оцінка збитків від війни є основою для: обліку та реєстрації наслідків від військового конфлікту за єдиними економічними показниками; оцінки ризику техногенних катастроф внаслідок військового конфлікту на небезпечних виробничих об'єктах; прийняття обґрунтованих рішень щодо забезпечення національної безпеки; аналізу ефективності заходів, спрямованих на зниження розміру збитку від військового конфлікту.

Існує кілька підходів до оцінки збитків від війни. Їх можна оцінювати як втрати від руйнувань, так і як втрати економіки від загального впливу бойових дій. Саме такий підхід радять використати спеціалісти Світового банку.

Оцінка збитків від руйнувань передбачає розрахунок втрат фізичної інфраструктури (руйнування житлових будинків;

комунальної, дорожньої, залізничної інфраструктури; освітніх та медичних установ), а також оцінку фінансової вартості цих втрат. Світовий банк радить використовувати відновлювальний підхід, тобто якщо зруйнований житловий будинок, то потрібно оцінювати не його вартість на момент руйнування, а те, скільки буде коштувати побудувати «з нуля» такий будинок.

Оцінка втрат економіки від загального впливу бойових дій передбачає розрахунок «побічних» втрат. Наприклад, військова російська агресія проти України призводить до повного чи часткового закриття підприємств, втрати сотнями тисяч людей власного житла та робочого місця, зупинки інвестицій, скорочення споживчого попиту. Все це вже призвело падіння ВВП. До цих втрат необхідно додати додаткові витрати бюджету на оборону та соціальний захист постраждалих.

В Україні вже є певний досвід оцінки збитків від військових дій. Ще вісім років тому управління з координації гуманітарних питань ООН випустило один з перших звітів про наслідки російської агресії. У документі зазначено: у Донецькій та Луганській областях за перші півроку зіткнень постраждали 659 адміністративних будівель, 1 230 приватних будинків та 178 підприємств. Збитки оцінювалися у \$440 млн. Влітку 2020 року Віденський інститут міжнародних економічних досліджень (WIIW) провів систематичну оцінку витрат збройного конфлікту на Донбасі. Дослідники дійшли висновку, що мінімальні витрати на реконструкцію регіону на той момент досягли \$21,7 млрд. У розрахунках WIIW виділили кілька напрямків: прямі збитки від бойових дій, знос фондів, екологічні та гуманітарні проблеми.

Актуальність питання про повний та всеосяжний розрахунок збитків не викликає ні в кого сумніву, у зв'язку з чим, Кабінетом Міністрів України 20 березня 2022 було прийнято порядок визначення збитків та втрат по різних напрямам економіки. Згідно з яким визначення шкоди та збитків здійснюється окремо за такими видами збитків [5]:

1) людські втрати та пов'язані з ними соціальні витрати – напрям, що включає всі людські втрати (смерть або каліцтво цивільних осіб), що виникли в результаті збройної агресії Російської Федерації, а також витрати, пов'язані з призначенням різних видів державної соціальної допомоги та наданням соціальних послуг;

2) економічні втрати, пов'язані з людськими втратами, – напрям, що включає непрямі економічні втрати, пов'язані із зменшенням чисельності населення та відповідного зменшення економічних показників країни;

3) військові втрати – напрям, що включає людські та матеріальні військові втрати і витрати, пов'язані з бойовими діями;

4) втрати, пов'язані із забезпеченням публічної безпеки і порядку, боротьби із злочинністю, забезпеченням безпеки дорожнього руху, – напрям, що включає людські та матеріальні втрати і витрати

правоохоронних органів, пов'язані із забезпеченням публічної безпеки і порядку, боротьби із злочинністю, забезпеченням безпеки дорожнього руху;

5) втрати житлового фонду і об'єктів житлово-комунального господарства – напрям, що включає втрати житлового фонду і об'єктів житлово-комунального господарства, об'єкти незавершеного будівництва житлової нерухомості, дачних і садових будинків, фактичні витрати, здійснені для їх відновлення;

6) трати земельного фонду – напрям, що включає втрати земельного фонду, а також пов'язану з ними упущену вигоду;

7) втрати лісового фонду – напрям, що включає втрати лісонасаджень та пов'язані із ними витрати;

8) втрати надр – напрям, що включає втрати надр, заподіяні самовільним їх користуванням, а також екологічну шкоду, завдану навколишньому природному середовищу під час самовільного користування надрами;

9) втрати акваторії – напрям, що включає втрачену частину територіальних вод України в акваторії Чорного та внутрішніх вод України в акваторії Азовського морів;

10) збитки, завдані природно-заповідному фонду, – напрям, що включає збитки, завдані територіям та об'єктам природно-заповідного фонду, та пов'язані із ними витрати;

11) втрати інфраструктури транспорту, телекомунікаційної мережі і зв'язку – напрям, що включає зруйновані або пошкоджені автомобільні, залізничні шляхи, транспортні розв'язки, телекомунікаційні мережі та інші об'єкти транспортної інфраструктури;

12) втрати енергетичної інфраструктури – напрям, що включає зруйновані газо-, нафтопроводи, лінії електропередачі, інші об'єкти енергетичної інфраструктури;

13) втрати культурної спадщини – напрям, що включає втрати об'єктів культурної спадщини;

14) економічні втрати підприємств – напрям включає втрати підприємств усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна, а також упущену вигоду від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності;

15) втрати установ та організацій – напрям, що включає втрати установ та організацій усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна.

Наприклад, для визначення збитків від людських втрат та пов'язаних з ними соціальних витрат оцінюються такі основні показники:

– кількість цивільних осіб, загиблих внаслідок збройної агресії російської федерації;

– кількість цивільних осіб, які втратили місце проживання внаслідок збройної агресії російської федерації;

– кількість цивільних осіб, які отримують пенсію у разі втрати годувальника за осіб, загиблих в результаті бойових дій;

– кількість цивільних осіб з інвалідністю, у тому числі дітей з інвалідністю, які отримали інвалідність внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, одержаних в результаті бойових дій і пов'язаних із ними нещасних випадків, яким надаються соціальні гарантії та різні види державної соціальної допомоги;

– кількість дітей, батьки або один з батьків яких загинули (загинув) у результаті збройної агресії російської федерації [5].

Визначення шкоди та обсягу соціальних виплат, які забезпечуються відповідно до законодавства, у грошовій формі здійснюється згідно з методикою, затвердженою наказом Мінсоцполітики, за погодженням з Мінреінтеграції.

Відповідальним за визначення шкоди та збитків за наведеним напрямом є Мінсоцполітики.

Для визначення економічних втрат, які пов'язані з людськими втратами оцінюються такі основні показники:

– втрати валового внутрішнього продукту через загибель людей;

– втрати валового внутрішнього продукту через інвалідність осіб, які стали особами з інвалідністю внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, одержаних внаслідок збройної агресії російської федерації.

Мінагрополітики вже розпочало розробку методики визначення шкоди та збитків за втрати земельного фонду, які були завдані Україні внаслідок збройної агресії російської федерації. При розрахунку шкоди та збитків планується врахувати витрати на рекультивуацію земель; збитки власникам (землекористувачам) земельних ділянок сільськогосподарського призначення; витрати на відновлення меліоративних площ; витрати на розмінування тощо.

На сьогодні залишається нагальним питання розробки та обґрунтування методики розрахунку вищезазначених збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії. З цією метою доцільно залучати фахівців із міжнародним досвідом.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Комітет з питань бюджету закликає долучатися до відновлення України: Інформаційне управління від 31 березня 2022 року. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/221113.html>.

2. Господарський Кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року №436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#top>.

3. Вплив збройного конфлікту (війни, бойових дій) на вартість підприємства: [монографія] / С. В. Іванов Дн-вськ: Вид-во Маковецький, 2015. 175 с.

4. Порядок класифікації надзвичайних ситуацій за їх рівнями: Постанова КМУ від 24 березня 2004 р. №368. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/368-2004-%D0%BF#Text>.

5. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Постанова КМУ від 20 березня 2022 р. №326. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KP220326?an=14>.

УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКА ВІЙНА: НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ, ЕКОНОМІЧНИЙ ТА ГЕОПОЛІТИЧНИЙ КОНТЕКСТИ

Миронова М. І., канд. екон. наук;

Михальський Ю. В., канд. іст. наук, доцент

Львівський торговельно-економічний університет

Ідея національного самовизначення та державотворення завжди була актуальною у геополітичному розвитку світу для усіх націй у різні періоди світової історії. У сучасних суспільно-політичних та етнокультурних реаліях вельми актуальною для кожного народу є потреба знайти своє місце та національно-політичну ідентифікацію у світі. Особливо це є важливим за умов російської агресії проти Незалежної Української Держави.

Націоналізм – політична ідеологія XIX століття, яка бере свій початок з епохи Просвітництва на хвилі Французької революції, заснована на ідеї, що люди мають спільні характеристики, як приписані (такі як мова, етнічна приналежність, релігія, культура), так і надбані (цінності), повинні мати право керувати собою (самовизначення). Право націй на самовизначення явно не дотримувалось у Радянському Союзі, який був федеративною державою із складовими республіками, адміністративно розділеними за національними ознаками. Радянським громадянином був, наприклад, українець, вірменин, казах і так далі. Коли країна розпалась у 1991 році, кожна з республік стала незалежною державою на чолі з націоналістичними лідерами.

У 1983 році американський політолог та історик Бенедикт Андерсон написав фундаментальне дослідження «Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism» («Уявлені спільноти: міркування щодо походження й поширення націоналізму»), в якому він визнає оптимальний суверенітет за генетичним принципом. Цікавим є відстеження науковцем незаперечного факту, що представники навіть найменшої нації ніколи не знатимуть більшості зі своїх співвітчизників, не зустрічатимуться з ними, все ж в уяві кожного буде образ їх співпричетності [1].

Національність, або почуття національної приналежності є динамічною конструкцією. Ця ідея дозволяє зрозуміти, чому деякі

росіяни та більшість українців можуть по-різному бачити свою національну ідентичність. Президент путін зачепився за аргументи російських ідеологів-традиціоналістів, які наполягають на тому, що слов'янське ядро (росія, Україна та Білорусь) представляє один народ [2], який веде своє походження від Київської Русі (IX–XII ст. н. е.). Проте українці з часом виробили особливу національну ідентичність, відмінну від росіян. Вони борються за підтримку цієї ідентичності та за своє право на самовизначення. Починаючи з XXI століття ця боротьба за ідентичність також включала ще один важкий елемент, який зосереджується на питанні, чи варто Україні повернути на захід чи на схід – приєднатися до західних безпекових (НАТО) та економічних інституцій (ЄС), чи до інституцій, спонсорованих росією (ОДКБ, ЄАЕС). Ця політична боротьба досягла апогею спершу під час Помаранчевої революції 2004 року, коли українці вийшли на вулиці, щоб протестувати й успішно скасувати те, що вони вважали фальсифікованим – вибори проросійського президента, а через десять років – Революцією Гідності кінця 2013 – початку 2014 року, внаслідок чого проросійського президента Януковича змінив Петро Порошенко. Президент путін, який вказав на протидію росії членству України в НАТО, відповів анексією Криму та окупацією частини східних теренів Української держави в 2014 році.

На це питання національної ідентичності накладаються реалії влади на регіональному та глобальному рівнях. росія є військовою домінантою в Євразійському регіоні, і необдумане вторгнення росії в Україну має на меті зупинити «дрейф» України на захід. Ненавмисним наслідком війни стало об'єднання НАТО і Заходу під керівництвом США та протистояння росії санкціями, які спрямовані проти ключових фінансових секторів та олігархів та й національної економіки росії загалом. Тим не менше, українці зазнають трагічних втрат, тому дипломатичні та всі інші засоби для припинення війни дуже важливі.

Триваюче вторгнення Росії в Україну матиме фундаментальні наслідки для регіонального та світового порядку безпеки. І логіку москви, і вплив війни можна зрозуміти на кількох рівнях.

Війна відбувається в контексті відновлення світової економіки після того, як найгірша пандемія COVID-19 майже залишилася позаду. Природно, що основний економічний вплив війни зазнає Україна. При цьому велика ймовірність того, що санкції, запроваджені проти росії, призведуть до фінансової кризи та гострої рецесії в російській економіці, яка є дещо більшою за економіку Іспанії та становить лише 1,7% світового ВВП, але має системне значення в певних секторах. Крім цього, небезпечно здогадуватися про економічні наслідки вторгнення. Це залежатиме від тривалості конфлікту та від того, як росія зреагує на санкції Заходу, зокрема щодо енергоносіїв. 40% газу, що імпортується ЄС, постачає росія, і ця цифра зростає до 100% для Болгарії, 80% для Польщі, близько 60% для Австрії та Угорщини, 50% для Німеччини та 40% для Італії [3]. Слід також наголосити, що росія (і в меншій мірі Україна) є великим експортером пшениці, міді, нікелю, платини,

паладію та титану. Вищі ціни на продукти харчування через дефіцит пшениці можуть викликати соціальну напругу як у країнах, що розвиваються, так і в розвинених.

Упродовж останніх п'ятнадцяти років зовнішня політика росії була спрямована на позиціонування москви як альтернативного центру сили у змаганні великих держав ХІХ століття. На думку кремля, світовий порядок і регіональний порядок після холодної війни були не справедливими та не збалансованими, оскільки вони не змогли задовольнити російські безпекові й економічні інтереси. Тому з середини 2000-х років росія намагалася переконати Захід ставитися до неї, як до рівноправного партнера з безпеки, що по суті дозволило б москві створити власну сферу впливу або мати буферну зону. Це було в основі логіки кремля, що стояла за його ключовими рішеннями, починаючи з війни з Грузією в 2008 році і переходячи до анексії Криму в 2014 році, інтервенції в Сирії в 2015 році і відправку найманців до Центральної Африки в 2021 році. Рішення спочатку про визнання сепаратистських «республік» у східних областях України 21 лютого 2022 року, а потім про вторгнення в Україну через три дні також були частиною цієї логіки, хоча й суто конфронтаційного характеру.

Проте, вторгнувшись в Україну, путін та його військові зробили стратегічну помилку. Рішення про вторгнення в Україну багато аналітиків та експертів сприймали як малоімовірне, оскільки це був найпростіший і найнезграбніший вибір із кількох можливих варіантів, який найменше відповідав раціональним зовнішньополітичним інтересам росії. Вторгнення консолідувало українців незалежно від їхніх політичних та ідеологічних поглядів, посилювало антиросійські настрої та сприяло євроатлантичній інтеграції України. Іншими словами, москва отримала абсолютно протилежне тому, чого вона хотіла, ситуацію, яку вона намагалася зірвати всіма можливими засобами.

На регіональному рівні рішення росії вторгнутися в Україну прискорило розпад як пострадянського порядку, так і архітектури європейської безпеки після холодної війни. росія не отримала значної підтримки з боку інших колишніх радянських республік, окрім Білорусі, яка стала критично залежною від москви опісля політичної кризи 2020 року після виборів. У своїй промові, пояснюючи, чому він йде на ескалацію, путін назвав Україну «штучною» державою і поставив під сумнів існування десятка інших країн, які раніше входили до складу Радянського Союзу. Таким чином, війна є останньою спробою росії створити бажану політичну реальність на місцях за допомогою грубої військової сили. А саме, росія вирішила сформулювати свою геополітичну периферію так, як їй найбільше підходить, по суті, виокремивши виняткову сферу впливу біля своїх кордонів.

Це потенційно небезпечний знак для інших колишніх радянських республік, оскільки виправдання москвою вторгнення та війни («денацифікація», «демілітаризація», «нейтралітет») фактично відмовляє іншим державам у їхніх основних суверенних правах. У

результаті багато країн, включаючи Казахстан і Білорусь, можуть у кінцевому підсумку повстати проти реваншистського неоконсервативного світогляду кремля.

Вторгнення в Україну є випробуванням для європейської системи безпеки, яка упродовж багатьох років вважалася застарілою через ескалацію напруженості всередині західного блоку та зростання нових регіональних держав, зокрема Туреччини за Ердогана та російської федерації за путіна. Це змінило регіональний баланс сил, який значною мірою ґрунтувався на тріумфі західних демократій на чолі зі Сполученими Штатами після закінчення холодної війни. Атака росії на Україну в 2014 році завдала величезного удару по євроатлантичній архітектурі безпеки. Незалежно від результатів війни 2022 року, регіональна система європейської безпеки ніколи не буде колишньою. Україна втрачена для росії і або буде «загорнута» в євроатлантичні інститути, або назавжди залишиться «сірою зоною» між токсичною та агресивною росією та посиленням Заходом.

Почавши сповна усвідомлювати та відчувати масштаби західних економічних санкцій і фінансових обмежень, російські бізнесові та політичні еліти почнуть ставити під сумнів лідерство путіна, особливо якщо йому не вдасться переконати їх пожертвувати своїм багатством заради «ренаціоналізації». Чим довше затягується війна, тим важче буде російській армії просуватися через Україну, що змусить Москву вкладати більше ресурсів у війну та вводити більше військ на місцях, що в кінцевому підсумку підвищить вартість війни для кремля.

Ситуація виглядає як стратегічний тупик для росії. Здається, для путіна немає жодного варіанту збереження репутації. І чим більше розгортається війна в Україні, тим більше загострюється протистояння з Заходом.

Якщо задуматися про геополітичні наслідки війни росії проти України для світу, на думку спадають три питання.

По-перше, це питання державного суверенітету. Коли в 1994 році Україна відмовилася від ядерної зброї, успадкованої від Радянського Союзу, росія погодилася поважати суверенітет і територіальну цілісність України. Це зобов'язання було порушено у 2014 році з анексією Криму та триваючим замороженим конфліктом на сході України, що призвело до створення двох сепаратистських псевдореспублік – Донецької та Луганської. Мешканці Донбасу, південно-східного вуглевидобувного регіону України, є в основному російськомовними. Тому президент путін використав політичну фальсифікацію з мовного питання в Україні для розпалювання політичної нестабільності. Із військовим вторгненням 24 лютого 2022 року суверенітет України опинився під ще більшою загрозою.

Друге питання – це те, яке президент США Джо Байден підняв у своїй заяві на Мюнхенській конференції з безпеки ще у лютому 2021 року, коли він заявив, що основний виклик, з яким стикаються Сполучені Штати, – це стан між демократією та автократією: «Ми знаходимося в розпалі фундаментальних дебатів про майбутнє і

напрямок нашого світу. Враховуючи всі виклики, з якими ми стикаємося – від четвертої промислової революції до глобальної пандемії, – ми знаходимося на переломі між тими, хто стверджує, що автократія є найкращим шляхом вперед, і тими, хто розуміє, що демократія є важливою для вирішення цих проблем» [4].

Незважаючи на недосконалість, українська демократія підтримувала ліберальні цінності, тоді як росія під керівництвом путіна, який помилково називає свою країну «суверенною демократією», рухала його країну в неліберальному та автократичному напрямку. Усі зусилля росії повернути собі статус і вплив у світі шляхом прямого кидання виклику могутності США також в основному підтримуються Китаєм. Це підводить нас до третьої актуальної проблеми, яка полягає в тому, що два головні конкуренти США зміцнюють свої відносини, засновані на спільному стратегічному зближенні інтересів і на підтримці автократичних цінностей.

«Цього ранку ми захищаємо нашу державу наодинці», – заявив Президент України Володимир Зеленський у п'ятницю, 25 лютого 2022 року, наступного дня після початку російського вторгнення [5]. Це був «початок війни проти Європи». Проте єдиними силами Європи на полі були сили України. Але за час вихідних, вражений безпідставністю вторгнення путіна, натхненний хоробрістю українських солдатів, демонстрантами на європейських вулицях і схвильований словами та діями пана Зеленського, континент зробив кроки, які днями раніше здавалися немислимыми. ЄС, народжений ідеєю, що економічна інтеграція може зупинити війну, пообіцяв заплатити за озброєння, надіслане Україні. Навіть нейтральна Швейцарія анонсувала та згодом ввела санкції, спрямовані проти тих суб'єктів, які їй найбільше дорогі: банків. У Німеччині нова коаліція соціал-демократів, зелених і лібералів скинула з країни пацифістські мантиї: колись вона пропонувала Україні лише шоломи, тепер вона поспішає надсилати протитанкову і зенітну зброю, а також оголосила про масове посилення оборони, раніше призупинивши «Північний потік-2», газопровід, який повинен був пов'язувати Німеччину ще міцніше з постачанням російського газу.

На іншому кінці Євразії до санкцій проти росії приєдналися Японія, Сінгапур, Південна Корея та Тайвань, а також Австралія. Зміна настроїв у Японії була особливо вражаючою. Упродовж останніх десятиліть вона невтомно «сваталася» до росії, частково для того, щоб врівноважити Китай, але також у надії врегулювати проблему чотирьох північних островів, захоплених Радянським Союзом. Абе Сіндзо, колишній прем'єр-міністр, зустрічався з путіним 27 разів. Тепер, під керівництвом Кісиди Фуміо, Японія заморозила частку резервів російського центрального банку, які зберігаються в країні, і закликає решту нейтральних країн зайняти більш чітку позицію щодо свого колишнього приятеля [6].

Фахівцями було проведено багато історичних порівнянь між російським вторгненням в Україну та деякими з «найчорніших»

епізодів, які пережила Європа упродовж ХХ століття. Якщо відкинути схожість, то безпрецедентним є характер економічних санкцій проти росії, які стали можливими завдяки темпам економічної, фінансової та технологічної глобалізації останніх років. Заходи настільки масштабні, що можуть призвести до майже повної ізоляції російської економіки, а також негативно позначитися на країнах, які їх вводять. Їхня мета – окрім того, щоб продемонструвати силу союзників, які завжди чітко давали зрозуміти, що вони не будуть вступати в пряму війну з росією, але продемонстрували, що економіка може бути майже такою ж руйнівною, як і зброя, – це зменшити підтримку путіна серед російської еліти та громадської думки. Але такі заходи можуть викликати ще більш жорстку реакцію росії, як у військовому, так і в економічно-енергетичному плані, тим самим посилюючи економічний збиток.

Найбільша відповідальність академічної спільноти полягає в тому, щоб зрозуміти конфлікт та його внутрішні наслідки, як економічні (зростання цін на газ), так і політичні (загострення поляризації, яке затьмарює те, що відбувається, і, отже, перешкоджає розгляду прагматичних рішень).

Війна, на жаль, призведе до зростання кількості жертв серед цивільного населення в Україні, послабить інфраструктуру та національну економіку України. росія також не залишиться незачепленою – її економіка, яка вже «спотикається», занепадатиме й надалі, а громадяни опиняться у глибокій соціально-економічній ізоляції. Утім переважна більшість світових військових, політичних та економічних аналітиків однозначно говорять про перемогу України, повернення її у кордони 1991 року. Стверджується про зміну безпекової структури світу та політичний крах федерації різних народів, що проживають під контролем кремля.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Anderson B. R. Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. New York: Verso, 1991. 224 p.

2. Об историческом единстве русских и украинцев. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Об_историческом_единстве_русских_и_украинцев.

3. Iglesias M. O., Steinberg F. The Ukrainian War in the Economic Arena. URL: <https://www.realinstitutoelcano.org/en/commentaries/the-ukrainian-war-in-the-economic-arena/>.

4. Remarks by President Biden at the 2021 Virtual Munich Security Conference. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2021/02/19/remarks-by-president-biden-at-the-2021-virtual-munich-security-conference/>.

5. Звернення Президента на другий ранок масштабної війни. URL: <https://loda.gov.ua/news?id=65809>.

6. The War in Ukraine is Going to Change Geopolitics Profoundly. URL: <https://www.economist.com/briefing/2022/03/05/the-war-in-ukraine-is-going-to-change-geopolitics-profoundly>.

PROPAGANDA AS A MEANS OF CONDUCTING INFORMATION WARFARE

*Spirkina O. O., PhD in Historical Sciences, Associate Professor
Cherkasy Institute of Fire Safety named after Chornobyl Heroes of
National University of Civil Defence of Ukraine*

Propaganda is a form of communication aimed at spreading a worldview, theory, statement, facts, arguments, rumors, and other information in society to influence public opinion in favor of a particular common cause or public position [1].

In general, defining propaganda has always been a problem. The main difficulties were to distinguish propaganda from other types of persuasion and avoid the double approach of “if they do it, it’s propaganda, but if we do it, it’s information and education”.

Propaganda is the dissemination of political, philosophical, scientific, artistic and other views and ideas in order to introduce them into the public consciousness and activate mass practical activities. The main elements of the propaganda process: its subject (a social group whose interests are expressed by propaganda), the content, forms and methods, means or channels of propaganda (radio, television, print, lecture propaganda system, etc.), the object (audience or social communities on which propaganda is directed). Crucial for understanding the process of propaganda is the social interests of its subject, their relationship with the interests of society as a whole and individual groups aimed at propaganda. This determines its content and has a significant impact on the choice of forms, methods and means of propaganda [2].

The British encyclopedia or Britannica points out that “propaganda, dissemination of information – facts, arguments, rumors, half-truths or lies – in order to influence public opinion. Propaganda is a more or less systematic effort to manipulate other people’s beliefs, relationships, or actions through symbols (words, gestures, posters, monuments, music, clothing, distinctive signs, hairstyle styles, drawings on coins and postage stamps, etc.). Deliberate and relatively strong pressure on manipulation distinguish propaganda from ordinary communication or the free and easy exchange of ideas. The propagandist has a specific goal or series of goals. To achieve them, the propagandist deliberately chooses facts, arguments, and symbols and presents them in such a way as to achieve the greatest effect. To minimize the effect, it may miss significant facts or distort them, and may try to distract the audience’s attention from other sources of Information” [3].

The French philosopher, sociologist and lawyer J. Elul considered propaganda as a pre-planned and purposeful spiritual influence on the audience, the purpose of which is to attract the audience to the side of the one who conducts propaganda, that is, control over thinking and behavior [4]. After all, propaganda is a collection of certain structures, abstract symbols that influence human perception and behavior.

E. Bernays in the book "Propaganda" [5] considers this process as managing the advantages of the masses.

Garth Jovet and Victoria O'donnell proposed the following definition of the term: "Propaganda is a deliberate, systematic attempt to change perception, manipulate cognition, and direct behavior to achieve a response that leads to the propagandist's desired intention" [6].

Richard Alan Nelson's definition is more complete: "Propaganda is defined neutrally as a systematic form of purposeful persuasion that attempts to influence the emotions, views, thoughts and actions of a certain target audience for political, ideological or commercial purposes through the controlled transmission of one-sided messages (which may be consistent with facts or not) directly or through mass media channels. Propaganda organizations attract propagandists who are engaged in propaganda – the direct, practical creation and dissemination of such forms of persuasion" [7].

So, propaganda is not an invention of the modern information world, but a long-standing tool for influencing public opinion.

The origin of this term is associated with the bull (Epistle) of Pope Gregory XV of June 22, 1622, which was called *Congregatio de Propaganda Fide* (Congregation for the Spread of Faith) [8]. It was about creating an organization to coordinate missionary activities, that is, to spread the faith. Interestingly, the bull told, in particular, about preventing the use of this activity for political purposes. Ironically, over time, propaganda has become an integral part of politics.

However, propaganda, as a phenomenon, existed long before the term itself appeared. Even in the era of fierce tribal wars, soldiers tried in every possible way to frighten enemy fighters in order to bind their will and convince them of their superiority. So, the American Indians painted their faces and are still known for their battle cries. Vikings sharpened their front teeth (like cleats): such a smile was very frightening in battle. Horned helmets inherent in vandals are also a way to scare the enemy.

The rulers of ancient countries actively resorted to propaganda among their own citizens – to increase their authority and strengthen power. Ancient chroniclers convinced of the divine origin of the power of the Pharaoh, Khan, Sultan. In Ancient Rome, rebels and rioters were crucified on crosses, and crosses were placed along roads to frighten others. Meanwhile, how the practice of triumphs (victorious generals solemnly, with a parade, entered Rome, with all the symbols of their victories, with shackled overseas kings, etc.), increased the prestige of power in the eyes of ordinary Romans.

In order to hold the vast territories of his empire together and its peoples against rebellion, Alexander the Great left loyal people in each of the conquered cities to represent Greek culture, control them, extinguish dissident views, and conduct interethnic mixing. Macedonian paid money to his soldiers to marry non-Greek women. He wanted to assimilate people of all nations within his empire.

Genghis Khan practiced the tactic of mentally increasing the number of his troops to intimidate the enemy. During night operations, he ordered each warrior to light three torches instead of one, in order to create the

illusion of a larger army than it actually was and scare off enemy observers. And during the shooting, Mongolian Archers used arrows that created a frightening noise to intimidate the enemy.

The art of propaganda was honed by representatives of various religions – Christianity, Islam, Buddhism – to spread their views. They demonstrated the miracles performed by their prophets, promised people eternal life and other benefits if they converted to their faith. But religious propaganda was not always peaceful. Early Muslims planted it with swords, and Christians killed heretics.

The very first example of primitive propaganda historians considers the Begistun inscription (550 BC), which detailed the ascent of Darius to the Persian throne [9]. Another interesting example of ancient propaganda is the recent Roman civil wars, during which Octavian and Mark Antony accused each other of unclear, confusing origins, cruelty, cowardice, incompetence, luxury, drunkenness, etc.

One of the earliest examples of propaganda is the preamble to the Hammurabi Code of laws (the 1750s) [10], which states that these laws were created to establish justice in the country and to protect the weak from the strong. The content of the laws themselves is mainly aimed at protecting the interests of the well-to-do strata at the expense of the poor population.

Over time, propaganda became more complex. On the one hand, this is due to the emergence of mass media – a channel of communication simultaneously with millions. On the other hand, democratic governance was widespread, where citizens voted for various political programs, participated in state decision-making, and therefore had to understand politics [11].

The first large-scale and organized spread of government propaganda was the outbreak of war in 1914. After Germany's defeat in World War I, German General Erich Ludendorff suggested that British propaganda played a crucial role in their defeat. Adolf Hitler believed that the main reason for the decline in morale and riots at the front and Navy in 1918 was propaganda. In "Mein Kampf" (1925), Hitler detailed his theory of propaganda, the application of which became the basis for the growth of his authority and power in 1933. Historian Robert Eberhard explained that "Hitler did not put any restrictions on the use of propaganda; people will believe everything they are told, and opponents will either remain silent or they can be drowned out with lies" [12]. Basically, propaganda in Nazi Germany was produced by the Ministry of Public Education and Propaganda under the leadership of J. Goebbels. During World War II, propaganda continued to be used as a weapon in warfare.

In the early 20th century, the advent of cinema gave propaganda creators a powerful tool for promoting political and militaristic interests, when it was necessary to reach a wide range of the population and create the concept of a real or imaginary enemy.

Thus, in the first years after the October Revolution of 1917, the Soviet government subsidized the Soviet film industry in order to create propaganda films (for example, Battleship Potemkin (1925) glorified

communist ideology). During World War II, Nazi filmmakers made emotionally colored films to support the occupation of the Sudetenland and the attack on Poland. The 1930s and 1940s, which saw the heyday of totalitarianism and World War II, are undoubtedly considered the “Golden Age of propaganda”. During this period, Leni Riefenstahl, a German actress and film director who worked for the Nazis and was personally acquainted with Hitler, made one of the most famous and vivid propaganda films “Triumph of the Will” [13]. The main theme of the film is the return of Germany as a great power with Hitler at its head, who will bring glory to the nation. The film is currently banned from being shown in Germany.

In the United States, animation became popular, especially due to films aimed at young audiences and supporting the US war effort. For example, “Der Fuehrer’s Face” (“the Face of the Fuhrer”, the first show of which took place on January 1, 1943, ridiculed Hitler and promoted freedom. In general, American war films of the early 1940s were aimed at fostering patriotism and proving to viewers that it is necessary to sacrifice yourself, that to defeat Hitler’s coalition.

Polish cinematographers in the UK in 1943 created the anti-Nazi color film “Calling Mr. Smith” (“I’m calling Mr. Smith”) about Nazi crimes in the occupied territory of Europe and the lies of Nazi propaganda.

During the Cold War, the West and the Soviet Union used propaganda extensively, using films, television, and radio to influence their citizens, each other, and Third World countries. As an example, the novels of J. Orwell’s “Animal Farm” and “1984” are actual textbooks on the use of propaganda. During the Cuban revolution, Fidel Castro emphasized the importance of propaganda. Propaganda was also widely used by communists during the Vietnam War to control people’s opinions and views.

During the war in Yugoslavia (1991–1999/2001), the governments of the Federal Republic of Yugoslavia and Croatia used propaganda as a military strategy. Propaganda was used to create fear and hatred, and especially to incite Serbs against other nationalities (Bosnians, Croats, Albanians, and other non-Serbs). The Serbian media made a huge effort to justify, modify or deny the massive war crimes committed by Serbian troops during these wars.

Thus, propaganda was very often and widely used for military purposes. That is why propaganda has acquired new definitions for this industry, such as psychological warfare, information warfare, and psychological operation.

Psychological warfare is a set of various forms, methods and means of influencing a person in order to change in the desired direction its psychological characteristics (views, opinions, value orientations, attitudes, motives, behavioral stereotypes), as well as group norms, mass moods, and public consciousness in general [14].

The term “psychological operation” originated in 1945, when captain Zachary of the United States Navy was used militarily to accelerate the surrender of Japan.

Psychological operation is a planned action to transmit selected information and indicators to foreign audiences that affect their emotions, motives, reasoning goals, and, finally, foreign governments, organizations, groups, and individuals [15]. It was first officially enshrined in the Field Charter of the US Armed Forces in 1987, but psychological operations began to be used in armed conflicts much earlier.

In the Soviet Union, there was also a similar definition of this term – planned propaganda or auxiliary (political, economic, cultural, respectively military and other) activities that were carried out in peacetime or wartime, designed for foreign hostile, friendly or neutral audiences in order to influence their relations and behavior in a favorable direction to achieve political and military goals [15].

The term “information warfare” appeared in 1976. It was the result of the fruitful work of theorists of the US Armed Forces and became widely used after the successful work on the destruction of the USSR. This term was actively used during the US military campaign in Iraq in 1991, where not only information technologies were first used, but it was openly emphasized, which caused an even greater resonance.

Information warfare arises from new approaches to the application of information, determining its role and place. There are two interpretations of the concept of information warfare: humanitarian and technical [16].

For example, L. Pavlyutenkova notes that in the humanitarian sense, information warfare is an active method of transforming the information space, which finds its expression in the system of imposing models of the world that are designed to provide the desired types of behavior, attacks on the structures of information generation – reasoning processes. At the same time, the technical interpretation of this concept is that with the help of special programs, hardware, software, and the like are destroyed.

It is impossible to ignore the fact that the mass media played an important role in fixing the term “information war” in the minds of ordinary citizens. At the same time, the media mostly understand it as leaking compromising material through the mass media, mostly electronic. The ideal tool for this is the Internet, which provides the ability to distribute any information without any restrictions.

As for the other understanding of information warfare, technical, it is a prerequisite that the conduct of information warfare is the result of coordinated activities using information as a weapon of warfare in any sphere of life. At the same time, information warfare includes the following actions:

- influencing the infrastructure of life support systems – telecommunications, transport networks, power plants, etc.;
- industrial espionage – violation of intellectual property rights, theft of proprietary information, distortion or destruction of important data, conducting competitive intelligence;
- hacking and use of personal data, identification numbers, information with restricted access, etc. [16].

Undoubtedly, if we are talking about information warfare, then it is clear that this term is related to military warfare. Therefore, when it comes to information warfare, it is necessary to keep in mind the existence of decisive and dangerous activities related to real combat operations. Moreover, there is a need to distinguish several subspecies of information wars: cyber warfare, electronic warfare, psychotropic warfare, staff warfare, psychological warfare, and energy-information warfare.

So, information warfare is actions performed to achieve an information advantage in supporting the national military strategy through influencing the enemy's information and information systems while ensuring the security of their own information and information systems [16]. One example is the existence of a special program for recording all phone calls going abroad in the United States on special equipment. With the help of such an application, all phone calls outside the country are recorded, and then passed through a special device that uses keyword search engines to identify and identify important information.

The goals of information warfare are somewhat different from those of war in the usual sense: not the physical destruction of the enemy and the elimination of its armed forces, but the large-scale disruption of financial, transport and communication networks and systems, the destruction of economic infrastructure and the subjugation of the population of the attacked country to the will of the winning country.

From a humanitarian point of view, information warfare is the use and management of information in order to gain a competitive advantage over the enemy. It may include:

- collecting tactical information;
- ensuring the security of your own information resources;
- spreading propaganda or disinformation to demoralize the enemy's army and population;
- undermining the quality of enemy information and preventing the enemy from collecting information.

It is known that large-scale information technologies, called "information wars", have a thousand-year history. Information wars became particularly important in the twentieth century, when newspapers, radio, and then television became really mass media, and the information spread through them became really mass. Already in the 1920s, the United States conducted radio programs to the regions of its "traditional interests" – Latin American countries; Great Britain – to its colonies; Germany, which sought a revision of the terms of the peace of Versailles – to the Germans of Pomerania and Upper Silesia in Poland, the Sudetenland – in the Czech Republic. In the 1930s, information wars ceased to be an application to the armed forces and turned into an independent phenomenon. As an example, the German-Austrian Radio War of 1933–1934 on the annexation of Austria to the Reich. It was then that the concept of "information aggressor" appeared and became widespread.

Now information wars are divided into information wars of the first and second generation [17]. The development and conduct of strategic

information warfare of the second generation, its coordinated information operations in the future can lead to a complete rejection of the use of military force.

In the context of the transformation of information warfare, its forms will also change. So, for the first-generation information struggle, this is:

- fire suppression (in wartime) of elements of the infrastructure of state and military administration;
- conducting electronic warfare;
- obtaining intelligence information by intercepting and decrypting information flows;
- implementation of unauthorized access to information resources with their subsequent falsification or theft;
- mass presentation of disinformation in the enemy's information channels or global networks to influence decision makers;
- receiving information from interception of open sources of information.

An example of an information war is the case when in 1991, during the Gulf War (1990–1991), Dutch hackers stole information about the movement of American troops from the US Department of Defense and tried to sell it to Iraqis, but they thought it was a hoax and refused it [18].

The second-generation information war involves:

- creation of a system of lack of spirituality and immorality, negative attitude to the cultural heritage of the enemy;
- manipulating the public consciousness of social groups of the country's population in order to create political tension and chaos;
- destabilization of political relations between parties, associations and movements in order to provoke conflicts, incite distrust, suspicion, escalate political struggle, provoke repression against the opposition and even civil war;
- reducing the level of information support for government and management bodies, inspiring erroneous management decisions;
- disinformation of the population about the work of state bodies, undermining their authority, discrediting government bodies;
- undermining the international authority of the state, its cooperation with other countries;
- causing damage to the vital interests of the state in the political, economic, defense and other spheres.

Since the declaration of independence of Ukraine, the Russian Federation has been waging a constant information war against Ukraine. It was especially strengthened during the rule of the pro-Russian regime of Yanukovich. In general, since the beginning of the aggression of the Russian Federation (February 2014), Russian propaganda has taken the form of Goebbels propaganda from the Second World War – misleading Ukrainian citizens, sowing panic, intimidation by Europe and America, destabilization within the state. This method of war is also called hybrid: if earlier propaganda played a supporting role, now it has become one of the main ways of waging war.

Modern information warfare is a war for a worldview, for a conceptual view of the world. The object of defeat in this war is consciousness, and the weapon is the word [19]. Today, the concept of “information warfare” has acquired new features: information finds the consumer through all communication channels, it is aimed at citizens of free Ukraine, temporarily occupied territories, the ATO zone, Russian territories, and abroad. There have never been such wars before.

Modern information aggression of the Russian mass media against Ukraine has the following features:

- multi-channel (finds consumers through newspapers, radio, television, the Internet, telephone communication channels, advertising, etc.);

- multi-subject (each subject, in particular internet communication, can be active in confronting or resolving a conflict);

- multi-vector (aimed at citizens of free Ukraine, temporarily occupied territories, anti-terrorist operation zone, Russian territories, foreign countries);

- is the result of blending (mixing of individual and collective intentions expressed by signs of different semiotic systems, explicit and disguised, actual and virtual contacts);

- suggestive /manipulative (affects a person outside the rational channels of consciousness);

- blurred (it can be applied to definitions that characterize military confrontation: “non-conventional war”, “irregular war”, “mixed war”, “hybrid war”: undeclared, with disguised goals of the aggressor, without a clear front line, the difference between war and peace) [19].

Its main feature is the use of suggestive (manipulative) means. Suggestion is a hidden and controlled influence on a person’s consciousness, bypassing rational thinking, when a person is not able or does not have time to control the massively presented means of influencing consciousness. For such a person, certain attitudes are formed – networks of perception, and then, when they are caught in information networks (“Russia protects Russian speakers, its own ones”), they are infected with an information virus (“Bandera members will come”) and fed with information poison (for example, the story of a crucified boy).

Thus, propaganda (the word) is the main means of introducing modern information wars, and in order to survive in these wars, it is necessary to see how propaganda works, protect yourself from defiled information, and expose lies.

REFERENCES

1. Пропаганда. Вікіпедія: Вільна енциклопедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

2. Большая советская энциклопедия / Главн. ред. А. М. Прохоров, 3-е изд. Тома 1–30. М.: «Советская энциклопедия», 1969–1978.

3. Propaganda. Encyclopaedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/propaganda>.

4. Белоусов А. «Пропаганда» Жака Эллюля // Свободная мысль. 2010. №4.
5. Бернейс Э. Пропаганда. М: Hippo Publishing, 2010.
6. Garth Jowett and Victoria O'Donnell Propaganda and Persuasion, 4th ed. Sage Publications. P. 7.
7. Richard Alan Nelson, A Chronology and Glossary of Propagand in the United States (1996). P. 232–233.
8. Diggs-Brown, Barbara Strategic Public Relations: Audience Focused Practice. 2011. P. 48.
9. Nagle D. Brendan ; Stanley M. Burstein (2009). The Ancient Word : Readings in Social and Cultural History. Persian Education. P. 133.
10. Кирилюк Ф. М. Політологія. Навчально-методичний комплекс: Підручник: Вид. 2-ге, перероб. та доп. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 704 с.
11. Шутов Р. Пропаганда та маніпуляції. Медіадрайвер. URL: http://mediadriver.online/manipuliatsiyi_ta_propahanda/manipulyatsiyi-ta-propaganda/.
12. Robert Ensor in David Thomson, ed., The New Cambridge Modern History : Volume XII The Era of Violence 1890–1945 (1st edition 1960). P. 84.
13. Smith, David Calvert (1990). Triumph of the Will : A Film by Leni Riefenstahl. Richardson, TX : Celluloid Chronicles Press.
14. Словарь-справочник по социальной психологии / В. Крысько. СПб.: Питер, 2003. 416 с.
15. Шеламберидзе Е. «Психологические операции» США // Зарубежное военное образование. 1989. №9. С. 12–16.
16. Ліпкан В. А. Національна безпека України: Навчальний посібник. К.: КНТ, 2009. 576 с.
17. Присяжнюк М., Жарков Я. Аналіз засобів ведення інформаційної боротьби з використанням інформаційних технологій, форм і способів їх застосування // Центр воєнної політики та політики безпеки. 2009. 10 серпня.
18. Інформаційна війна. Вікіпедія: вільна енциклопедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.
19. Наталія Слухай, професор кафедри російської філології: «Справжня зброя – це слово»/ URL: <http://studway.com.ua/nataliya-slukhay/>.

ІНФОРМАЦІЙНА ГРАМОТНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Федоренко Я. А., д-р іст. наук, доцент

Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля

Національного університету цивільного захисту України

24 лютого 2022 року сучасна тридцятирічна історія України поділилася на дві частини «до» і «після». Саме цього дня о 5-тій годині ранку розпочалася повномасштабна війна російської федерації, спрямована на знищення нашої держави.

Проти України ворогом було застосовано порівняно новий у військовій історії вид ведення війни – «гібридну війну». Він характеризується поєднанням принципово різних типів і способів ведення військових дій, які скоординовано застосовуються задля досягнення спільних цілей. Типовими компонентами гібридної війни є, по-перше, використання звичайних методів ведення війни (військовослужбовці у відповідній формі зі штатною військовою технікою тощо), по-друге – залучення нерегулярних збройних формувань (повстанців, терористів, диверсантів) як із числа іноземців, так і з числа громадян країни-агресора та, по-третє, військова агресія супроводжується активним використанням прийомів інформаційної війни та кібервійни з метою створення державою-агресором в державі, обраній для агресії, внутрішніх протиріч та конфліктів з подальшим їх використанням для досягнення політичних цілей агресії, які досягаються звичайною війною.

Застосування прийомів інформаційної війни розпочинається задовго до проведення фактичних бойових дій, його метою виступає активне формування громадської думки населення для успішного просування основних наративів агресора, спрямованих передусім на розкол суспільства, недовіру до влади тощо. З огляду на даний факт важливим аспектом виступає формування інформаційної грамотності населення, що дозволить протистояти ворогу, а також звести всі його зусилля нанівець. Отже дана тема є наразі досить актуальною та потребує досліджень.

Якщо при веденні класичної війни засоби масової інформації супроводжують військові дії, то у гібридній війні спостерігається зворотна картина: військові завершують ті дії, які забезпечила їм підготовка ЗМІ. Саме тому країна-агресор розпочала інформаційну пропаганду задовго до 2014 року. Зокрема, 2008 рік ознаменувався вихідною тезою російського президента володимира путіна його американському колезі Джорджу Бушу-молодшому: «Ти ж розумієш, Джордже, що Україна – це навіть не держава! Що таке Україна? Частина її територій – це Східна Європа, а частина, і значна, подарована нами!» [1]. Такі заяви російського лідера були частиною цілеспрямованої роботи, котра велася спецслужбами російської федерації та спрямовувалася на заміну одного із наративів історії,

російські творці якої стверджували, що наша країна, просто частина колишньої Російської імперії, зневажливо називаючи її Малоросією.

Такі та схожі за змістом тези підкріплювалися роботою російських ЗМІ, які діяли як в самій росії і Україні так і закордоном, та постійно використовувалися для інтенсивної, багатоканальної пропаганди та переконання світової спільноти у точках зору, які пропонувало російське військово-політичне керівництво. Серед найвідоміших російських пропагандистських медіа: Sputnik, Russia Today, Ria Novosti, Life News тощо [2].

Одним із багатьох інструментів гібридної війни стали фейки, а також фейкові повідомлення, новини, ресурси. У перекладі з англ. слово fake означає підробку, фальшивку, шахрайство. Фейк – у розумінні цього терміна як інструменту інформаційної війни – дезінформація, умисне викривлення тих чи інших явищ, фактів, подій, причому зловмисність такого викривлення старанно приховується; навпаки, фейкове повідомлення містить усі ознаки правдивого повідомлення, що дає можливість впливу на певну аудиторію завдяки використанню симулякрів (образи того, чого не існує в реальності).

Найбільшим каналом поширення рейкової інформації стали насамперед Інтернет-ресурси. І це не дивно, адже з поширенням Інтернету, легкістю доступу до нього, появою соціальних мереж, які охоплюють сотні мільйонів людей майже всіх країн, створення міжнародних груп за інтересами, Інтернет став використовуватися як джерело пропаганди, психологічного впливу та розповсюдження свідомої дезінформації.

Для розповсюдження фейкових повідомлень в Інтернеті створені відповідні ресурси, які цілеспрямовано насичуються інформацією, в якій переважається достовірна і недостовірна інформація; втім, може бути і на 100% недостовірна. На даний момент фейковою інформацією різні ботоферми наповнюють портали новин, соціальні мережі. З цією метою створюються різноманітні чат-боти.

Крім ресурсів глобальної мережі, інші традиційні засоби масової інформації також залучалися до дезінформування певної частки населення та виправдання тих чи інших дій. Зокрема, у першій половині ХХ столітті радіо ефіри і друковані засоби масової інформації були найпріоритетнішими для ведення інформаційної війни. Прикладом може слугувати така доленосна для світової спільноти подія як Гляйвіцький інцидент (провокація) – операція під кодовою назвою «Консерви», проведена СС гітлерівської Німеччини, що стала приводом нападу на Польщу 1 вересня 1939 р. та початком Другої світової війни. Тогочасний очільник Німеччини Гітлер сказав: «Я надаю пропагандистський привід для початку війни. Наскільки правдоподібним він буде, ніякого значення не має» [3]. Цей випадок широко висвітлювався в друкованих виданнях і радіостанціями тих часів (телебачення вже існувало, але було малопоширеним і маловпливовим).

З приходом ери телебачення радіоефіри поступилися звичайному телевізору. На телеекранах фейки з'являються з двох причин: з одного боку – це може бути просто недбалість, неперевірена інформація, некомпетентність журналістів, а з другого – фейкова інформація використовується як вирішальний вплив влади на інформаційну політику електронних мас-медіа країни (на даний момент ми можемо спостерігати поширення «потрібної» інформації на екранах телевізорів росіян, зокрема, транслявання новин, котрі пройшли жорстку цензуру, а також робота різноманітних політичних ток-шоу з пропагандистами В. Соловйовим, О. Скабеевою тощо).

Класичними стали фейки на російських телеканалах та Інтернет-ресурсах на кшталт про нібито загибель дитини внаслідок обстрілу українським безпілотником у «ДНР». Телеведучі декілька разів цитували російський наратив про українських «карателів»: «вот так украинская армия воюет с детьми и стариками». Російська пропаганда активно просувала тезу, що це саме українська сторона винна. На ситуацію про загибель дитини відреагував навіть пресекретар Путіна Песков і зазначив, що Росія захищатиме громадян «Л/ДНР» [4]. Таким чином ми бачимо, що дана фейкова інформація 1) могла з'явитися лише через розгнуждану пропагандистську кампанію проти України в ЗМІ Росії; 2) вона могла з'явитися лише за прямим замовленням на такі матеріали з боку вищої влади.

Щодо друкованих ЗМІ, то з плином часу, особливо, починаючи, з ХХІ століття друковані видання стали менш придатними для створення і розповсюдження фейків. По-перше, вони не мають високої оперативності – найближчий номер вийде тільки завтра, а електронні ЗМІ можуть повідомити фейкову новину вже сьогодні. По-друге, публікація в друкованому виданні є документом, а значить – і автора, і саме видання можна притягнути до відповідальності. Що само по собі нівелює призначення фейка.

Фахівці визначають певну класифікацію фейків, але слід зазначити, що класифікація у галузі мас-медіа є чимось рухливим, чимось, що зазнає постійних змін. Наразі класифікація є такою:

1. Фейки випадкові. Зазвичай є результатом редакційного поспіху, некомпетентності, зловживання автоматичними перекладачами, недосконалістю засобів автоматичної перевірки орфографії.

2. Фейки, створені для ведення інформаційної війни. Тут, звичайно, війна Росії проти України – на першому місці, генеруючи все більш вигадливі фейки. Це найбільше використання рейкової інформації в наші дні.

3. Фейки, створені в комерційних цілях. Найчастіше використовуються недобросовісними комерсантами, які заробляють на різного роду псевдонаукових розробках типу «нормалізаторів біополя» або «фільтрів Петрика», торгують різного роду біодобавками з нібито чудодійними властивостями.

4. Фейки, створені задля збільшення трафіку.

5. Фейки, зроблені з незрозумілою метою.

Отже, споживачі інформації мають відповісти на запитання: як відрізнити брехню від правди, оскільки, здається, неправдиві повідомлення надходять з усіх боків. І дійсно – триває інформаційна війна, у кожної сторони свої інтереси, своя правда.

Найбільш оптимальними методом подачі фейкової інформації є метод «гнилого оселедця», метод «великої брехні», принцип «40 на 60», метод «абсолютної очевидності». Варто зазначити, що з усіма цими методами й техніками зіштовхувалися всі користувачі Інтернету, однак просто цього не усвідомлювали. Наприклад, метод «гнилого оселедця» працює таким чином: підбирається помилкове звинувачення (важливо, щоб воно було максимально брудним і скандальним). Зокрема, добре працює дрібне злочинство, розтління дітей чи вбивство, бажано з жадібності. Мета «гнилого оселедця» зовсім не в тому, щоб довести звинувачення, а в тому, щоб викликати широке, публічне обговорення його несправедливості та невиправданості. Людська психіка влаштована так: щойно обвинувачення стає предметом публічного обговорення, неминуче виникають його «прихильники» та «противники», «знавці» та «експерти», осканенілі «обвинувачі» та затяті «захисники» обвинуваченого. Однак, незалежно від своїх поглядів, всі учасники дискусії знову й знову вимовляють ім'я обвинуваченого поруч із брудним і скандальним звинуваченням, втираючи таким чином дедалі більше «гнилого оселедця» в його «одяг», поки нарешті цей «запах» не починає слідувати за ним усюди. При цьому питання «вбив-вкрав-спокусив чи все-таки ні» стає головним при згадці про нього.

Метод «40 на 60» був вигаданий Геббельсом. Він полягає у створенні ЗМІ, які подають 60% своєї інформації в інтересах супротивника. Заробивши таким чином його довіру, решту 40% вони використовують для надзвичайно ефективної, завдяки цій довірі, дезінформації.

Дуже ефективним є метод «великої брехні», який дещо схожий на «гнилий оселедець», але працює інакше. Його суть полягає в тому, щоб з максимальною впевненістю запропонувати аудиторії настільки глобальну та жахливу брехню, що майже неможливо повірити, начебто можна про таке брехати. Трюк полягає в тому, що правильно скомпонована і добре продумана «велика брехня» викликає у слухача чи глядача глибоку емоційну травму, яка потім надовго визначає його погляди всупереч будь-яким доводам логіки й розуму.

Метод «абсолютної очевидності», дає хоча нешвидкий, але надійний результат. Замість того щоб щось доводити, ви подаєте те, в чому хочете переконати аудиторію, як щось очевидне, саме по собі зрозуміле, а тому безперечно підтримуване більшістю населення. Незважаючи на свою зовнішню простоту, цей метод неймовірно ефективний, оскільки людська психіка автоматично реагує на думку більшості, прагнучи до неї приєднатися. Проте важливо пам'ятати, що більшість обов'язково має бути переважною, а її підтримка –

абсолютною та безумовною. В іншому випадку не виникає ефекту приєднання. Однак якщо ці умови дотримуються, то кількість прихильників «позиції більшості» починає поступово, але впевнено зростати, а з часом збільшується в геометричній прогресії (переважно завдяки представникам нижчих соціальних верств, які найбільш схильні до «ефекту приєднання») [5].

Одним з класичних способів підтримки методу «абсолютної очевидності» є публікація результатів різноманітних соціологічних опитувань, які демонструють абсолютну суспільну однаковість з того чи іншого питання. Методики «чорної» пропаганди не вимагають, щоб ці звіти хоча б якимось чином стосувалися реальності. Про всі ці методи можна багато розповідати, адже їх список достатньо великий. Однак важливим є зовсім інше. Методи «чорної» пропаганди впливають на аудиторію на рівні глибоких психологічних механізмів таким чином, що наслідки цього впливу неможливо зняти звичайними логічними аргументами. Загалом, інакше не може бути.

Всі методи бойової спецпропаганди об'єднує єдина мета. Вона полягає в тому, щоб послабити армію супротивника шляхом внесення в її лави внутрішньої ворожнечі, взаємної ненависті та недовіри одне до одного. Сьогодні ці методи застосовуються проти нас. Результат, до якого вони призводять, є таким, для досягнення якого вони були створені. Однак взаємна ненависть та внутрішня ворожнеча виникають не в армії противника, а в наших будинках і сім'ях.

Для протидії фейковій інформації дуже важливо виявити ресурс, з якого вона «вкидається». Ознаками фейкового ресурсу будуть наступні:

1. Такий ресурс не має рубрики «Про нас» («About us»), власники і працівники, автори публікацій приховані.

2. Такий ресурс маловідомий, у традиційних ЗМІ не цитується.

3. Повідомлення з такого ресурсу не підтверджуються іншими джерелами, наприклад, ресурсами, відомими підтвердженою інформацією.

4. Фейковий ресурс має яскравий дизайн сайту, втім, авторам дизайну явно не вистачило смаку та бажання довести дизайн до ладу.

5. Фейковий ресурс має, як правило, гучну назву (наприклад, «Національний антикорупційний портал». Довідка: статус «Національний» надається тільки державним організаціям і тільки спеціальним Указом Президента України).

У деяких випадках фейки з різними цілями розповсюджують через соціальні мережі. В цьому випадку слід звернути увагу на наступне:

6. Сторінка відомої особи створена нещодавно. Це дуже рідкісні випадки, оскільки адміністрація соціальних мереж відстежує підроблені сторінки відомих людей і блокує їх. Втім, такі випадки цілком можливі.

7. Фотографій викладено багато, але на них людина завжди наодинці – це також ознака фейкового акаунту.

8. Інший варіант – відсутнє профільне фото або на ньому пейзаж, тварина тощо.

9. Власник акаунту в соціальній мережі дуже рідко відвідує його.

10. Фото начебто створені в різні періоди життя, але викладені в один день. Властивості, описані в п. 8, 9 і 10, є приводом для серйозних сумнівів.

11. Фейкові акаунти, які насичує інформацією незнайома особа, дуже часто поводяться агресивно, вдаються до провокацій, епатажу, намагаються розізлити – і це майже 100% робота комп'ютерного троя. Найчастіше такий акаунт у соціальній мережі використовується для провокацій [6].

Що ж необхідно робити кожному українцю в умовах інформаційної війни? Особливу увагу слід приділяти чотирьом аспектам роботи: перевірці інформації (верифікації), розвінчуванню фейкових історій, підвищенню інформаційної грамотності.

Верифікація. Щоб зберегти довіру до офіційних або визнаних ЗМІ, користувачам Інтернету потрібно вживати превентивних заходів, щоб не стати жертвами фейків або дезінформації. Необхідно перевіряти будь-який контент, отриманий онлайн, якщо вони збираються його використовувати. Дедалі популярнішими стають технології верифікації, засновані на допомозі користувачів-добровольців. Такі спільноти як Bellingcat і #DigitalSherlocks, Stopfake ставляться до перевірки та геолокації як до командного виду спорту.

Викриття. Одна з проблем, яку потрібно враховувати користувачам, полягає в «роздмухуванні» неправдивих історій – чи не поширюються фейки ще далі та ще більше в результаті їх розвінчання і публікації результатів, чи не надає їм це зайвого розголосу?

Перевірка на відповідність дійсності. Аналізувати статті журналістів, які вивчають підозрілі заяви та перевіряють факти, відповідаючи на питання аудиторії.

Медійна грамотність. Один з найкращих способів зупинити поширення дезінформації – це розповсюдження інформації, що допомагає аудиторії критично оцінювати інформацію, яку вона бачить у соціальних мережах. Пояснення того, як та чи інша фальшива історія була розвінчана, може підвищити обізнаність аудиторії про ризики дезінформації та проблеми пошуку правди. Таким чином потрібно отримувати інформацію лише з офіційних та перевірених джерел, а не з сумнівних телеграм-каналів та постів в соціальних мережах. Однак в той же час потрібно мати на увазі, що в умовах воєнного часу навіть надійні медіа та офіційні особи можуть помилятися. Тому, прочитавши важливу новину, потрібно дочекатися її спростування чи підтвердження. Наочний приклад – новина про руйнування ТЕЦ-6 на Троєщині в Києві, яке опублікували на сторінці мера Києва, однак пізніше – спростували інформацію [7].

Загалом, можна підсумувати, що наразі демократичне суспільство змушене балансувати між двома (щонайменше) крайнощами. З одного боку, без свободи слова немає демократії, а з

іншого – існує небезпека використання свободи слова для маніпулювання масовою свідомістю. Для вироблення ефективних механізмів протидії важливо проаналізувати потреби громадян, яку інформацію вони обирають, з яких джерел, критерії достовірності, який це має вплив на свідомість, емоційний прояв, як громадяни ставляться до медіа, урядових інституцій тощо.

Отже, щоб перемогти в інформаційній війні та вистояти в умовах збройної агресії росії проти України перед постійними дезінформаціями та маніпуляціями, які вміло застосовують російські ЗМІ, яка розповсюджується за допомогою соцмереж та інших комунікаційних каналів, українському суспільству потрібно бути консолідованим, мати довіру до влади; а державі проводити широкомасштабну інформаційну політику швидкого реагування із застосуванням сучасних технологій. При цьому громадяни повинні правильно фільтрувати інформацію, критично мислити, аналізувати, звертати увагу на джерела інформації, власників медіа, оскільки в міру збільшення усвідомлення маніпуляція зменшується. Наразі ворог поступово програє нашій державі кібервійну. На думку міністра цифрової трансформації Михайла Федорова, Україна від оборонних дій на інформаційному фронті перейшла у контрнаступ. Отже, перемога буде за нами!

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Лавров підтвердив слова путіна: «Україна – это даже не государство» // УНІАН (архів). URL: <https://web.archive.org/web/20100201060503/http://www.unian.net/rus/news/news-245484.html>.

2. Попович Н. Як Росія програє інформаційну війну самій собі. // Українська правда Життя. URL: <http://life.pravda.com.ua/columns/2015/05/15/193957/>.

3. Гоменюк І. За два кроки до війни: Гляйвіцька провокація. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2019/09/1/156172/>.

4. Голуб О. Що наразі просуває російська пропаганда. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/shho-narazi-prosuvaye-rosijska-propaganda-i38578>.

5. Зозуля О. Фейк як інструмент інформаційної війни // Юридична газета online. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/feyk-yak-instrument-informaciynoi-viyni.html>.

6. Поради НАТО: як виявляти дезінформацію та протидіяти фейкам // Армія Inform. URL: <https://armyinform.com.ua/2020/10/01/porady-nato-yak-vyyavlyaty-dezinformacziyu-ta-protydiyaty-fejkam/>.

7. Експерти зібрали кілька порад, як протидіяти фейкам в умовах війни // День. URL: <https://m.day.kyiv.ua/uk/news/170322-eksperty-zibraly-kilka-porad-yak-protydiyaty-fejkam-v-umovah-viyny>.

ЧЕРКАСИ ЧИНИТИМУТЬ ОПІР: ЯК ГРОМАДА ОБ'ЄДНАЛАСЯ ПРОТИ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ

Чубіна А. С.

Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Вже понад два місяці Україна тримає оборону. Понад два місяці – чимало українців живуть у підвалах, підземних паркінгах і метро.

Понад два місяці – як хтось втратив дім, родину, друзів... Понад два місяці, як ніхто не знає, що буде далі.

А з іншого боку – понад два місяці, як українці почали посправжньому розуміти, хто вони такі й за що борються.

Кремль так і не зміг реалізувати свій початковий план швидкого захоплення України та зміни влади в країні, перейшовши до тактики терору та воєнних злочинів колосального масштабу. Головною перепорою для окупантів стали єдність українців та стійкість ЗСУ разом з іншими силами оборони України, а ціною опору – тисячі жертв серед цивільного населення і мільйони доль українців, зруйнованих через втрату близьких, дому, колишнього життя.

Сьогодні умовно території України можна поділити на кілька категорій:

- звільнені;
- тимчасово окуповані;
- тилові.

Черкаси, як і ряд регіонів центральної та західної України:

- працюють на забезпечення життєдіяльності міста, регіону,
- підтримують ЗСУ та територіальну оборону,
- допомагають вимушено переміщеним особам,
- залучають громадські та волонтерські об'єднання,
- реалізують гуманітарні та благодійні акції, проекти

тощо.

З перших днів війни з ініціативи міського голови Анатолія Бондаренка на базі міського будинку культури ім. Івана Кулика було створено Гуманітарний центр. Його основна функція – прийняти, розмістити і надати першу гуманітарну допомогу вимушено переміщеним особам, які прибувають в Черкаси з місць активних бойових дій.

Також за пропозицією Анатолія Бондаренка виконавчий комітет Черкаської міської ради ухвалив рішення про створення міжвідомчого координаційного штабу з тимчасового розміщення громадян у м. Черкаси. Туди увійшли всі заступники міського голови, керівники департаментів, представники поліції, управління цивільного захисту, громадських та благодійних організацій.

І буквально за тиждень утворилася велика гуманітарно-логістична структура, яка цілодобово приймає і допомагає людям, котрі шукають у Черкасах притулку від війни.

У середньому щодня надається допомога більш як 400 особам. З відкриттям гуманітарних коридорів навантаження збільшується. Станом на 12 годину 8 квітня в Гуманітарному центрі ЧМР прийняли 10478 осіб, із них 2944 – діти.

Прибулим у центрі пропонують місце поселення та надають разово гуманітарний набір першої необхідності згідно індивідуальних потреб (одяг, постільні принадлежності, ліки, засоби гігієни, дитячі візочки тощо). Люди можуть отримати консультації медичних працівників та психологів, фахівців із соціальної роботи, юридичні консультації та з працевлаштування тощо.

Більшість переселенців розміщують у комунальних закладах міста, де їм створили умови для проживання, для дітей облаштовують спеціальні ігрові кімнати, школярів долучають до навчального процесу тощо.

У роботі Гуманітарного центру цілодобово задіяні працівники Черкаської міської ради, зокрема, департаменту соціальної політики, Центру надання адміністративних послуг, управління цивільного захисту, департаменту освіти та гуманітарної політики, Територіального центру надання соціальних послуг, Центру комплексної реабілітації осіб з інвалідністю «Жага життя», Черкаського міського центру соціальних служб та містяни-волонтери. Практично всі вони займаються прийомом, консультуванням, розселенням, забезпеченням першочерговими потребами евакуйованого населення.

Гуманітарному центру активно допомагають містяни і самі ж переселенці, які прагнуть бути корисними для Перемоги.

Міська влада Черкас спільно з громадою виконують колосальну роботу.

Ось лише деякі цифри. За інформацією департаменту економіки й розвитку, з резервного фонду міського бюджету на продукти харчування для захисників та переселенців у місцях поселень, витрачено близько 6 мільйонів гривень

За період з 26 лютого до 6 квітня силами містян, благодійних організацій і т.д. в Гуманітарному центрі ЧМР було зібрано та видано:

- *3200 комплектів постільної білизни
- *1069 матраців
- *2850 рушників
- *35617 одиниць засобів гігієни
- *3560 буханок хліба
- *21370 штук яєць
- *1780 кг макаронів

Попри величезне навантаження, Гуманітарний центр ЧМР також допомагає жителям інших постраждалих від окупації міст (Харків, Київ, Чернігів – загалом відправили 7 вантажів гуманітарної допомоги), військовим передали 1км 300 м2 маскувальних сіток, кілька тонн необхідних речей і 6000 штук виготовлених власними силами енергетичних батончиків.

Медичні заклади Черкас за потреби надають медичну допомогу внутрішньо переміщеним особам. Окремо звертають увагу на тих, хто має важкі хронічні захворювання, потребує нагляду профільних лікарів чи процедур, зокрема, гемодіалізу. У місцях тимчасового розміщення переселенців працюють бригади медичних працівників.

Гуманітарний центр ЧМР працює в цілодобовому режимі. Координатори Центру звертають увагу на те, що прийом та розміщення внутрішньо переміщених осіб відбувається цілодобово, а прийом гуманітарної допомоги – з 9:00 до 18:00. Список потреб щодня оновлюється і розміщується на вході до Гуманітарного центру та публікується на сторінці Центру в соцмережах і на сторінці Черкаської міської ради.

Освітняни міста продовжують забезпечувати діяльності закладів загальної середньої, дошкільної, позашкільної та професійної освіти, координують режим роботи закладів в умовах війни, забезпечують якісне дистанційне навчання. Крім учнів з Черкас, 225 дітей з вимушено переміщених родин, почали навчатись у черкаських освітніх закладах. Залучення до волонтерської роботи працівників закладів освіти (плетіння сіток, виготовлення тушонки (близько 7 тис банок), випікання хліба та хлібобулочних продуктів).

Організація, розробка, узгодження та корекція меню для харчування військовослужбовців.

Забезпечення продуктами харчування закладів освіти, які організовують харчування військових та переселенців.

Організація та формування евакуаційних потягів.

Розгортання центру прийому переселенців у школі №33, 15 та 32 та налагодження їх роботи.

Одними з перших розгорнули пункт прийому вимушено переміщених осіб у школі №32. Її директорка – Овчаренко Ірина Юріївна – вже сьогодні творить героїчну історію нашого міста як невтомна і самовіддана керівниця, яка організовує й допомагає переселенцям. І вдень, і вночі вона особисто перебуває в школі, керує облаштуванням місць, турбується про комфорт перебування цих людей. Три ночі без сну, режим нон-стоп, сотні переселенців, які були обігріті та нагодовані саме завдяки роботі, якою керує ця жінка. На сьогодні у закладі перебуває близько 400 осіб, переважно – мами з дітками або багатодітні сім'ї. Цифра змінюється щодня, адже з кожним днем людей прибуває все більше. Дехто – виїжджає, вирушаючи далі на Захід.

«Черкасці – неймовірні люди! На наш перший же заклик про те, що ми будемо приймати наших земляків із інших областей, які втікають від страшних звірств ворога, відгукнувся весь Південно-Західний район. Починаючи від наших школярів, які допомагали звільняти класні кімнати і облаштовувати там спальні місця; їхніх батьків, які приносили теплі речі, засоби гігієни, постіль, продукти харчування й закінчуючи людьми, які за покликом серця допомагають і на кухні, і несуть цілодобову вахту...», – каже директорка.

За словами пані Ірини, при потребі школа готова збільшити кількість місць для переселенців, адже й керівництво Департаменту освіти і гуманітарної політики, й депутати міської ради, й жителі міста надають постійну допомогу школі, вирішуючи всі нагальні потреби як в організації, так і в матеріальних питаннях облаштування новоприбулих.

Черкаські освітні заклади об'єднались та на передовій гуманітарного фронту щоденно допомагають нашим військовослужбовцям.

Колективи черкаських шкіл активно підтримують наших військовослужбовців. Чи не в кожній, вчителі і діти волонтерять на потреби армії: збирають гуманітарну допомогу, роблять консерви і тушкованки, плетуть маскувальні сітки, приймають вимушено переміщених осіб, забезпечують укриття для містян під час «тривоги», організують цілі міні-цехи з виготовлення медичного обладнання для військових.

Так, у одній черкаській школі педагоги організували пошиття сумок для індивідуальних медичних аптечок для військових. А нещодавно у одній з міських гімназій створили цех із виготовлення високоякісних кровоспинних турнікетів натівського зразка.

Серед освітніх та іміджевих проєктів ЧМР слід зазначити:

- написання грантової заявки на конкурс від IREX щодо створення центру реабілітації підлітків з числа ВПО та підлітків нашої громади (20 тис. дол.)
- організація інформаційної кампанія Благодійного проєкту «Мама я бачу війну».
- виготовлення та розміщення 50-ти носіїв зовнішньої реклами (біл-борди) – «Черкаси – це наш дім», «Черкаси будуть чинити опір», «Черкаси це Україна».
- виготовлення 100 банерів «Черкаси – це Україна» для розміщення на приміщеннях Черкаської міської ради, Драматичного театру, Податкової, садочків та шкіл.
- виготовлення брендovаних наліпок для консервованої продукції.
- виготовлення та друк дитячих розмальовок (500 примірників) для дітей переселенців (передані в Гуманітарній цент та заклади в яких перебувають тимчасово переміщені сім'ї з дітьми).
- запуск онлайн проєкту «Жінки в історії Черкас» (розробка візуального та інформаційного контенту на сторінці Департаменту освіти та гуманітарної політики).
- зйомка відео програм онлайн-садочку.
- збір гуманітарної допомоги для переселенців та військових.
- організація екскурсій для тимчасово переміщених осіб до Черкаського міського зоологічного парку.
- організація на базі Палацу молоді циклу заходів необхідних під час війни, а саме: вишкіл – навчання населення як діяти

під час хімічної атаки та обстрілів, навчання до медичної допомоги , психологічні тренінги.

- участь в організації на базі КП «Кінотеатр Україна» тренінгу із запобігання посттравматичного синдрому спільно з Черкаським книжковим фестивалем.

- організація виїзних концертних програм для тимчасово переміщених осіб від закладів культури та мистецьких шкіл міста: професійний автодорожній ліцей, училище будівельних технологій, вище професійне училище.

- організація участі юних художників мистецьких шкіл міста в патріотичних акціях з передачею малюнків нашим захисникам на передову.

- координація роботи закладів культури у військовий час.

- залучення тимчасово переміщених дітей до навчання в мистецьких школах міста.

- організація міських заходів до Великодніх свят.

Сьогодні Черкаси – приклад громади, яка об'єдналася проти російської агресії та самовідданою працею в тилу наближає Перемогу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Офіційний сайт Черкаської міської ради. URL: <http://chmr.gov.ua/ua/>.

2. Особистий профіль ФБ. URL: <https://www.facebook.com/anchubina>.

АВТОРСЬКИЙ ПОКАЖЧИК

Борисенко Т. В.....	123	Леміш Н.О.....	79
Брус В. В.	136	Маруш І. В.	117
Вестерланд Р.....	178	Миронова М. І.....	195
Ващенко Д. О.....	136	Михальський Ю. В.....	195
Вороновська Л. Г.....	15	Міненко О. В.	163
Гбур З. В.....	129	Наместюк С. В.....	170
Горенко Л. М.	24	Очеретяний В. В.....	87
Дулгерова О. М.....	136,180,189	Пархоменко Т. В.....	105
Землянський О. М.....	40	Постригань Т. Л.....	158
Карпенко Р. В.....	141	Пушонкова О. А.....	93
Кобко В. А.	46	Стадник І. Ю.	95
Коваленко Т. І.....	95	Усов Д. В.....	102
Коваленко-Чукіна І. Г.....	143	Федоренко Я. А.....	210
Коротяєва Л. М.....	54	Чемерис С. О.....	158
Костенко В. О.....	182	Черненко О. М.....	105
Косяк С. М.....	57	Чубіна А. С.	217
Котляр Д. О.....	71	Чубіна Т. Д.....	117
Кришталь А. О.	62	Czubina T. D.	5,32
Кришталь Т. М.....	149,180,189	Dmytrenko M. Y.	32
Крічкер О. Ю.....	149	Korotyayev S. I.....	49
Круглов В. В.....	152	Spirkina O. O.....	201
Кузьмін Д. В.....	79	Stryhul M. V.	109
Лазуренко В. М.....	87	Ruslana Westerlund.....	177

ЗМІСТ

*Секція 1. Історичні науки на тлі викликів сьогодення.
Історія розвитку пожежно-рятувальної служби України та зарубіжних держав. Гуманітарна підготовка працівників ДСНС України. Політичні науки в Україні та світі.
Філософські пошуки на тлі сучасних проблем.
Соціологія та соціальна робота: нові ідеї та наукові досягнення.
Наукові дослідження у галузі культурології, документознавства та інформаційної діяльності.
Актуальні проблеми психологічних наук.*

Czubina T. D.

SAMOBÓJSTWO JAKO FORMA DEWIACJI I ZAPOBIEGANIE AKTOM SAMOBÓJCYM WŚRÓD PRACOWNIKÓW PAŃSTWOWEJ SŁUŻBY UKRAINY DO SPRAW SYTUACJI NADZWYCZAJNYCH.....5

Вороновська Л. Г.

ПРОБЛЕМА ВИБОРУ В КОНТЕКСТІ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ 15

Горенко Л. М.

Ю. Ю. МАРИНОВСЬКИЙ – УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК, КРАЄЗНАВЕЦЬ, ДОСЛІДНИК АРХІВІВ ТА ЙОГО ІСТОРИКО-ДОКУМЕНТАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В ГАЛУЗІ РЕЛІГІЙНОЇ ІСТОРИЇ 24

Dmytrenko M. Y., Chubina T. D.

VALUE GUIDELINES OF CORPORATE CULTURE 32

Землянський О. М.

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ЦИВІЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ..... 40

Кобко В. А.

ПОЛІТИЧНА СОЦІОЛОГІЯ М. ДРАГОМАНОВА 46

Korotyayev S. I.

PROFESSIONAL CULTURE: THE RESULTS OF WORK AND MORALITY 49

Коротяєва Л. М.

ГЕМБЛІНГ АБО ПОВЕДІНКА ГРАВЦІВ (GAMBLING BEHAVIOR)..... 54

Косяк С. М.

ІСТОРИКО-СОЦІАЛЬНИЙ ВИМІР КОЛЕКТИВНОЇ ПАМ'ЯТІ..... 57

Кришталь А. О.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ДСНС УКРАЇНИ 62

Котляр Д. О.

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК РАДЯНСЬКОЇ ДРУКОВАНОЇ ПРЕСИ..... 71

Кузьмін Д. В., Леміш Н.О.

РОЛЬ ЗВИЧАЄВОГО ПРАВА У СПАДКУВАННІ МАЙНА СЕЛЯНАМИ НА ТЕРИТОРІЇ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В ХІХ СТ. 79

Очеретяний В. В., Лазуренко В. М.

АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОГО ЗЕРНОВИРОБНИЦТВА В РОКИ НЕПУ: РАДЯНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ 87

<i>Пушонкова О. А.</i>	
ГУМАНІТАРНА ЕКСПЕРТИЗА ЯК РІЗНОВИД СОЦІАЛЬНОЇ ПРАКТИКИ	93
<i>Стадник І. Ю., Коваленко Т. І.</i>	
ВИВЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ ЗАПОВІДНИКІВ ЧЕРКАЩИНИ: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ ВИМІР	95
<i>Усов Д. В.</i>	
ПРОБЛЕМИ СВОБОДИ ТА СПРАВЕДЛИВОСТІ Т. ГОББСА В СУЧАСНИХ СУСПІЛЬНИХ РЕАЛІЯХ	102
<i>Черненко О. М., Пархоменко Т. В.</i>	
ДО ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНОМУ СВІТІ	105
<i>Секція 2. Сучасна освіта: методологія, теорія і практика. Роль соціально-гуманітарних дисциплін у системі вищої освіти. Філософія та освіта: актуальні проблеми взаємодії. Освіта в Україні: історичний досвід та виклики сьогодення. Проблеми професійної підготовки спеціалістів у ЗВО. Розвиток відомчої освіти: історія та сучасність.</i>	
<i>Stryhul M. V.</i>	
HIGHER EDUCATION SYSTEM WITHIN THE CONTEXT OF MODERN SOCIO-ECONOMIC AND POLITICAL PROCESSES	109
<i>Чубіна Т. Д., Маруш І. В.</i>	
ПЕДАГОГІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ ВИКЛАДАЧА ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ	117
<i>Секція 3. Проблеми наукових досліджень у сфері державного управління. Економічні науки: теоретичні та практичні аспекти. Актуальні питання правових наук. Міжнародні відносини та інтеграційні процеси.</i>	
<i>Борисенко Т. В.</i>	
РОЗВИТОК МІЖНАРОДНОГО МЕДІАПРОСТОРУ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА МІЖАРОДНІ ВІДНОСИНИ	123
<i>Гбур З. В.</i>	
ПРОБЛЕМАТИКА ТА ВИКЛИКИ В МОРСЬКІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ	129
<i>Дулгерова О. М., Брус В. В., Ващенко Д. О.</i>	
ПРАВО МІЖНАРОДНИХ ОРАНІЗАЦІЙ	136
<i>Карпенко Р. В.</i>	
РОЗРОБКА ПРАВОВИХ МЕТОДІВ ЛІКВІДАЦІЇ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ	141
<i>Коваленко-Чукіна І. Г.</i>	
ЕКОЛОГІЧНА КРИЗА В УКРАЇНІ ЯК ПРОЯВ ЕКОТЕРОРИЗМУ	143
<i>Кришталь Т. М., Крічкер О. Ю.</i>	
ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ПІД ЧАС ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ	149

<i>Круглов В. В.</i> ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО У СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ	152
<i>Постригань Т. Л., Чемерис С. О.</i> ПИТАННЯ ЗМІН В ЗАКОНОДАВСТВІ ЩОДО ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ	158

**Секція 4. Актуальні проблеми філологічних наук.
Соціальні комунікації: теоретичні та практичні аспекти**

<i>Міненко О. В.</i> ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ЦІННІСНА РИСА ХХІ СТОЛІТТЯ	163
<i>Наместюк С. В.</i> THE CONNECTION BETWEEN LEARNING A FOREIGN LANGUAGE AND THE CREATIVE THINKING	170

Секція 5. Сьогодення, обпалене війною: реалії, що стануть історією

<i>Ruslana Westerlund</i> THERE ARE NO WORDS Day 13 of War March 9, 2022	177
<i>Руслана Вестерланд</i> «НЕМАЄ СЛІВ» 13-й день війни	178
<i>Дулгерова О. М., Кришталь Т. М.</i> ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	180
<i>Костенко В. О.</i> АКТУАЛЬНІСТЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДРОЗДІЛІВ МІСЦЕВОЇ ПОЖЕЖНОЇ ОХОРОНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ	182
<i>Кришталь Т. М., Дулгерова О. М.</i> МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ЕКОНОМІЧНИХ ЗБИТКІВ ВІД ВІЙНИ	189
<i>Миронова М. І., Михальський Ю. В.</i> УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКА ВІЙНА: НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ, ЕКОНОМІЧНИЙ ТА ГЕОПОЛІТИЧНИЙ КОНТЕКСТИ	195
<i>Spirkina O. O.</i> PROPAGANDA AS A MEANS OF CONDUCTING INFORMATION WARFARE	201
<i>Федоренко Я. А.</i> ІНФОРМАЦІЙНА ГРАМОТНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ	210
<i>Чубіна А. С.</i> ЧЕРКАСИ ЧИНИТИМУТЬ ОПІР: ЯК ГРОМАДА ОБ'ЄДНАЛАСЯ ПРОТИ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ	217
АВТОРСЬКИЙ ПОКАЖЧИК	222

Наукове видання

**ВІСНИК ГУМАНІТАРНОГО НАУКОВОГО
ТОВАРИСТВА: НАУКОВІ ПРАЦІ**

ВИПУСК 22

*За зміст вміщених у збірнику матеріалів відповідальність несуть автори.
Тези друкуються зі збереженням авторської орфографії,
пунктуації та стилістики*

Адреса редакційної колегії:
Черкаський інститут пожежної безпеки ім. Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України,
кафедра суспільних наук; кафедра іноземних мов
E-mail: kafedra_gn_im@ukr.net

Підписано до друку 20.04.2022 р.
Обл.-вид. арк. 14,6. Ум. друк. арк. 14,2.
Замовлення № 7.
ЧПБ ім. Героїв Чорнобиля НУЦЗ України
18034, м. Черкаси, вул. Онопрієнка, 8.